

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА
№ 3, 4 и 5.

ПРЪСПА

отъ

ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ
учител въ IV Софийска прогимназия

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1923

Българите в
Западните
Балкани 1919

За вѣчна памѣть на паднали тѣ си-
нове на отечеството за свободата на
Прѣспанския край, посвещава скромния
си трудъ

Авторътъ.

Прѣдговоръ

Въ битността ми екзархийски училищенъ инспекторъ на Охридската епархия имахъ възможность много пъти да кръстосвамъ на длъжъ и ширъ историческата Прѣспа, да изучавамъ най-обстойно, покрай прѣката ми задача — учебното дѣло, нейното далечно и близко минало; географическото ѝ положение; икономическото ѝ състояние; битът и старинните ѝ, както и да се любувамъ лично на уцѣлѣлите паметници и развалените такива; будящи въ душата ми тъга и жалки спомени отъ славното величие на западното българско царство. Често въ обиколките си придвижавахъ Охридско-Прѣспанския Митрополитъ Бориса, посрещани и изпращани отъ прѣспанското население съ мили великденски тържества, на които съ зависливо око гледаха младотурските органи. Честити са посещенията, милити и радушни срѣщи съ населението, учителските конференции, бѣрзото материјално и културно-просветното издигане на Прѣспа, пораждаше злоба и зависть у младотурските власти, които подозираха у насъ връзки съ революционните органи въ страната и правеха ни тайни и явни прѣчки въ обиколките. А веднъжъ дори бѣха ни устроили избиване изъ засада, ако не ни прѣдупрѣдеше за това албанецъ единъ отъ с. Рѣмби.

Статистическите материали сѫ събрани на самото място прѣзъ учебните 1909/910—1910/911 години и очаквахъ благоприятно врѣме за тѣхното разработване. Но, понеже послѣдните години бѣха най-неблагоприятни и съкрушителни за материалното, интелектуалното и физическото ми състояние, приготвилъ бѣхъ въ сбита форма една студия подъ сѫщото заглавие „Прѣспа“. Насърдченъ, обаче, отъ моя добъръ приятель г. А. П. Стоиловъ, Директоръ на Етнографическия музей, рѣшихъ да разширя тоя трудъ, като за едничка цѣль имахъ: да събера сбито въ едно цѣло всичко, що може да се каже за тоя колкото милъ, толкова и забравенъ отъ насъ исторически край.

За по-голѣма нагледностъ накрая приложена е географическа карта на Прѣспа, а извѣтрѣ текста е прошаренъ съ изгледи.

Литература: 1. Сборникъ Н. Умотворения 1891 г., кн. IV. Битолско, Прѣспа и Охридско — отъ **

2. Извѣстия Рускаго Арх. Института въ Константинополѣ, IV, вип. I, 1899 г. — П. Милюковъ.

3. Бѣлгарски старини изъ Македония. Професоръ Йорд. Ивановъ. 1908 г.

4. Охридското езеро и градъ Охридъ — Професоръ А. Иширковъ — 1914 г.

5. По юго-западнитѣ кѫтове на Македония — Професоръ Ст. Петковъ. Културно единство, г. I.

6. Историко-археологически бѣлѣжки за ц. Самуиловата столица въ Прѣспа. Извѣстия на Бѣлгарското Арх. Дружество, 1910 г., кн. I отъ Професоръ Йорд. Ивановъ.

София, 31 май 1920 г.
(деньть на 30 годишния ми учителски юбилей)

Георги Трайчевъ.

Забѣлѣжка. Настоящата книга ще излѣзе и въ три отдѣлни брошури:

№ 3. Прѣспа, № 4. Прѣспанското езеро и № 5. Старини въ Прѣспа.

ПРѢСПА.

Въ обширния смисълъ на думата подъ името Прѣспа се разбира цѣлото Рѣсенско поле и всичката околностъ на езерото. Тя се подраздѣля на двѣ части: *Горна* и *Долна Прѣспа*. Послѣдната пъкъ се дѣли още на двѣ части: *Голѣма* и *Малка Прѣспа*. Горна Прѣспа обгръща съверниятъ брѣгъ на езерото и захваща цѣлото Рѣсенско поле, а Долна Прѣспа се казва мѣстностъта по източния, южния и западния брѣгъ на езерото. Заселищата по източния и южния брѣгъ носятъ името още Голѣма-Прѣспа, а ония по западния брѣгъ — Малка-Прѣспа. Административно Прѣспа спада къмъ Битолския окрѣгъ. Рѣсенъ е околийски центъръ за Горна-Прѣспа; селото Неколецъ бѣ седалище на Мюдуринъ за Голѣматата Прѣспа въ турско врѣме, а заселищата въ Малка-Прѣспа спадатъ къмъ Корчанската околия.

Прѣспа ни прѣставя една котловина — нѣкогашно дъно на изсушено езеро, прилична на продълговатъ трапецъ, обиколена отвѣкждѣ съ планински вериги. Съверозападниятъ жгълъ ни прѣставя единъ планински вжзелъ, който се свързва съ планинските разклоненія отъ съверъ. Това място се нарича Краста-планина откъмъ Прѣспанско, а пъкъ откъмъ Охридско се нарича Плакенска-планина. Тя е доста ниска сравнително съ околните планини. Отъ тукъ иде единъ клонъ къмъ изтокъ и прѣгражда котловината отъ съвероизточна страна. Тя се казва *Голи-вѣрхъ* и отдѣля коритото на р. Черна отъ коритото на Прѣспа. Съвероизточниятъ жгълъ прѣставя единъ много високъ гребенъ, който се казва *Бигла*. Отъ тукъ планинската верига свива на югъ и образува източната прѣградка на котловината. На изтокъ отъ тази прѣградка е Битолското поле. До прохода Гявато това разклонение нѣма нито едно опреѣдѣлено име, а носи разни названия споредъ селата, които сѫ въ политѣтъ. Отъ Гявато се почва най-високата частъ на веригата. Това е Пелистеръ планина, висока 2359 м. Южното продължение отъ Пелистеръ се нарича Баба-планина дори до югоизточния жгълъ на котловината. Единъ клонъ отъ Баба-планина завива на западъ и прѣгражда до половина южната страна на котловината. Той се казва *Корбецъ* (Горбецъ). Другъ клонъ отъ Баба-планина отива на югоизтокъ подъ името Нерчинска-планина. Гя достига до планинския вжзелъ на Вича.

Друго разклонение отъ Краста-планина отива право на югъ и носи разни названия по разните места. Тамъ, дъто е проходътъ, по който води шосето за Охридъ, се назва Буковска-планина, отъ селото Буково, което е наблизо. Отъ прохода на югъ се нарича Илинска-Планина, отъ с. Илино; по-надолѣ се назва Петрино-планина, отъ селцето Петрино. Каждъ срѣдата се назва Галичица-планина. Отъ срѣдата надолѣ дори до р. Дѣволжъ носи името Суха-гора. Проходътъ Буково е високъ 1306 м.; Петрино достига 1708 м., а Галичица 2043 м. Суха-гора е по-низка. Тази планинска верига отдѣля единъ клонъ на изтокъ, който завива малко на къмъ съверъ. Въ началото той се нарича Иванъ-планина, каждъ срѣдата — Оровска-планина, а тамъ, дѣто се свършва въ жгъла, между голѣмото и малкото Прѣспанско езеро, се назва Осой-планина. Тази верига заедно съ Корбецъ образуватъ южната прѣграда на прѣспанската котловина и я отдѣлятъ отъ долината на р. Дѣволжъ.

Котловината, заградена отъ тѣзи планини, гледана отъ Геватския проходъ, прѣставя единъ разкошенъ пейсажъ, една райска долина, дѣлга около 60 к.м., а широка 10—15 к.м. Водното пространство на това корито заема $\frac{4}{5}$ отъ повърхнината, а суша остава около $\frac{1}{5}$ частъ.

I. ГОРНА-ПРѢСЛА (Рѣсенско).

Горна-Прѣсла обгръща съверния брѣгъ на езерото — тѣсната частъ на дѣлгнестия трапецъ. Полето, което остава между планинските клонове е съвсѣмъ малко. То се пои отъ р. Голѣма-рѣка, която извира въ горите върхове до селото Крушье. Тамъ наблизо приема два главни притоци: Льорѣка, или Лѣва-рѣка, която извира надъ селото съ сѫщото име, и Кривенската рѣка, която събира водите надъ с. Кривени. Като слиза отъ планинските върхове, рѣката образува една хубава долина, по край която върви сега шосето. Минава подъ село Янковецъ и подъ Рѣсенъ, вие се изъ полето и се втича въ езерото не далечъ отъ с. Горна-Бѣла-Цѣрква. Срѣщу Рѣсенъ тя приема Златарската рѣка, която иде откаждъ Бигла и минава покрай с. Златари. Малко подолѣ отъ Рѣсенъ въ нея се втича отъ дѣсна страна р. Бушница, която извира въ полите на Петрино при селото Буно. Въ полите на Петрино извира и Ехленската рѣка, която минава прѣзъ с. Царе-дворъ и се втича въ езерото при с. Перево, подъ името Източница. Отъ лѣва страна иде още Сжепотската-рѣка, която извира въ полите надъ Гевато. До избишките ханове, по течението на Голѣма-рѣка, има нѣколко воденици, които обслужватъ околните села. Подъ с. Янковецъ водата кара Янковските воденици, начело съ Ляпческата, която върти два камъка. Цѣла благодать е Голѣма-рѣка за

Горна-Прѣспа. Тя пои цѣлото поле на града и околията и кара съ десетки воденици. Водата ѝ не липсва нито прѣзъ голѣмите и сушни лѣта, нито прѣзъ лютите зими. Нѣма ли Голѣма-рѣка, осаждена е на гладъ Прѣспата.

Малкото поле е обработено твърдѣ старателно, но то сега не може да храни всичкото население. Земята тукъ е доста плодородна. Почвата е глиnesto-pѣсъчлива. Тя ражда: пшеница, царевица и бобъ. Тѣ сж културитѣ, които се редуватъ: слѣдъ пшеница — царевица и бобъ, а слѣдъ тѣхъ — пшеница. И тукъ земята е тѣсна, не храни гѣсто-населенитѣ мѣста, за туй отъ старо още врѣме межкото население емигрира по Цариградъ и Анадола, като градинари. Рѣсенскитѣ градинари сж прочути съ своя занаятъ. Тѣ доставятъ зеленчуцъ и въ Султанскитѣ палати. Работнитѣ сили въ страната сж изключително женитѣ. Тѣ прѣобрѣщатъ всѣка педа почти земя съ своите изпопукани рѣзи. Обработването на земята става много примитивно и се влага грамаденъ физически трудъ. Всѣко почти домакинство е стопанинъ на много или малко земя. Жито, царевица, бобъ, сѣно, слама и вино се прибиратъ отъ собствения имотъ. Разпрѣдѣленъ той имотъ по челяди е много малко; той не изхранва домакинството. Затуй домакинятъ трѣбва да знае и нѣкой занаятъ и дѣржи дюкянче въ чаршията. Понеже работнитѣ сили (прѣдимно женски) сж въ излишъкъ за малкото стопанство, то и обработването на това послѣдното става съ влагане голѣмъ физически трудъ, като нѣма дѣ другадѣ да се използува той трудъ. Ораньта става съ примитивното рало, или съ мѣстно произведения плугъ, теглено отъ двѣ дребни волета, сѣкашъ че сж кози. Образувалитѣ се буци по нивята, трошатъ се отъ аргатки съ дѣрвени чукове. По край земледѣлието въ послѣдно врѣме почна да се развива и овошарството. Добра почва, изобилната вода и климатическите условия напълно отговарятъ за бѣрзия напрѣдъкъ на той отрасълъ отъ стопанството. Ето защо напослѣдъкъ се забѣлѣзватъ едно бѣрзо надпрѣварване на мнозина стопани, кой по-скоро да си направи нивята на овошна градина. Особено това съревнование личи у градското население. Не сж рѣдки случаите, когато отъ една градина се получава доходъ 10,000—20,000 лв. годишно при най-минимални пазарни цѣни на овощията. И мисля, че въ недалечно бѫдеще овошарството съвсѣмъ ще измѣсти земледѣлието като по-доходно, разбира се. А тогава Рѣсенско поле съ право ще заприлича на райска градина. Ведно съ овошарството ще прогресира и пчеларството, като нераздѣленъ съперникъ. И сега не сж рѣдко въ страната модернитѣ кошери. Тѣ сж значи отраслитѣ върху които ще трѣбва да се замисли, както частната инициатива, така и дѣржавната. Овошарството, пчеларството и бубарството. Ето бѫдящето на Горна-Прѣспа. Нека са надѣваме въ скоро врѣме

да видимъ въ малкия курортенъ градъ Ръсенъ поне нисше овошарско училище.

Ръсенъ е главното място въ Горна-Прѣспа. Той е заселенъ на равнината подъ самите склонове на бърдата проточени отъ Петрино-планина. Ръсенъ е околовийски център и брои 4556 души население, отъ които до 1886 д. сѫ мохамедани, около 320 д. гъркомани, 80 власи. Останалитѣ около 2300 д. сѫ българи. Прѣзъ срѣдъ града минава шосето за Охридъ. Каждитѣ неправилно сѫ натрупани и сѫ съ широки дворове. Отъ хуриета насамъ почнаха да се издигатъ и голѣми квагирни сгради, впечатление отъ които правятъ: правителствения домъ — една съвременна и монументална сграда, и изпъстрена съ разноцвѣтенъ мраморъ. Започната бѣ сградата отъ амбициозния *Ниязи бей*, Ръсенски герой, който въ амбицията си да направи Ръсенъ втора Мека, не щадѣше срѣдствата, отпускані отъ младотурския комитетъ, за разхувавянето на града. Същиятъ прѣкара водопроводи, разшири улицитѣ, посади дръвчета, започна да гради градска баня и др. И ако не изпрѣварѣха събитията (Балканската война), днесъ Ръсенъ щѣше да прѣдставя въ пълната смисълъ на думата курортно градче. Прѣданието говори, че стариятъ градъ билъ заселенъ по височинитѣ на околнитѣ ридове, дѣто личатъ останки отъ стари постройки; а цѣлото поле било покрито съ водитѣ на езерото.

Часть отъ българското и влашко население признава патриаршията. Било врѣме, когато и тукъ сѫ се водили ожесточени борби по черковния въпросъ. Тогава и духоветѣ сѫ били съживени. Въ послѣдно врѣме, обаче, зачестили междусобицитѣ — борба между едни и други, между духовенство, ежби и между първенцитѣ, гонения между по-младите и по-интелигентните сили, поради което и черково-училищното дѣло не цѣвтѣше.

Християнското население признава три отдѣлни религиозни общини: Екзархията, Патриаршията и влашката община. Патриаршията вербува своите пасоми отъ власи и заблудени българи. Старата черква „св. Георги“ е въ гръцки рѣцѣ, макаръ въ града да нѣма нито една чисто гръцка семейства. Късно българитѣ си съградиха вънъ отъ града, при мястността „Костенитѣ“ своя черква „св. Кирилъ и Методи“, която и до денъ днешенъ стои неизмазана отъ вънъ и непослана — безъ подъ отвѣтрѣ. Власите националисти се черкуваха въ българската черква. И старото училище, бѣше дадено на гръкоманитѣ. Тѣ имаха основни мѣжко и дѣвическо училища, рѣководени отъ 2—3 учителски сили. Прѣзъ 1910/911 учебна година мѣжкото училище броеше около 50 ученика, отъ които 16 ученика въ I отдѣление, 10—IІ отдѣление, 12—IІІ отдѣление и 13—IV отдѣление. Дѣвическото грѣцко училище е имало 33 ученички. Цѣлата издѣржка на грѣцките училища.

бъ за съмѣтка на гръцката пропаганда. Гражданите, освѣнъ че не даватъ пари за учителите, но и книги не купуватъ сами за дѣцата си.

Влашкото училище брой 34 ученика и ученички ржководени отъ 1 учителъ и 1 учителка. За издѣржката на училището се грижи ромжнското министерство на Външ. Работи.

Общ изглѣдъ на гр. Рѣсенъ

Българите въ Рѣсенъ имаха съмѣсени основно и III класно училища съ забавачница, ржководени отъ 8 учителски сили. Училищнитѣ помѣщения бѣха едни отъ най-нехигиеничнитѣ и негоднитѣ не само въ града, но и въ околията. Има села, които стоятъ много по-високо въ туй отношение: Броятъ на учащите е слѣдния за учебната 1910/911. година: забавачницата има мажки 44 + женски 37; I-во. отдѣление м.

46+39 ж.; II-ро отдѣление м. 32+28 ж.; III-то отдѣление м. 21+14 ж.; IV-то отдѣление м. 19+12 ж. Всичко въ отдѣленията има 292 ученика и ученички. Въ класовете имаше 22+12 д. за I класъ; 14+8 д. за II класъ и 9+4 д. за III класъ. Всичко 69 ученика и ученички. Общо българските училища броятъ 361 дѣца. Търговията въ града е съвсѣмъ слаба. Има много дюкяни, но стопанитѣ имъ дрѣмятъ прѣзъ цѣлата недѣля, защото никой не се вѣстява по улицитѣ. Само въ сѫбота се забѣлѣзва движение. Тогава е пазаренъ день, посещаванъ повечето отъ женитѣ изъ окoliaята. Понеже селата сѫ наблизо около града, пазара почва кжно — откжмъ 9—10 ч. прѣди обѣдъ и свѣршва кжмъ 4—5 ч. слѣдъ пладне. И пазарътъ е слабъ. Твърдѣ малко продукти се изнасятъ за проданъ. Нѣкое и друго рогато добиче, малко жито, царевица, малко вълна, масло, урда. Това е то стоката, що се прѣдлага отъ селянина. Съ зеленчуцъ се снабдява града отъ Охридъ, понеже кѣско встасва тукъ зеленчука.

Отъ Рѣсенъ се изнасятъ за външнитѣ пазари (Битоля) плодове, особено круши и ябълки и още грѣнчарски издѣлия, които на битолския пазаръ нѣматъ съперници. Около 12 кжщи въ Рѣсенъ се занимаватъ съ грѣнчарство, което тукъ е доста усъвѣренствувано сравнително съ околнитѣ мѣста. Начало на тоя еснафъ било турено отъ рода Доревци, бѣгалци отъ Мъгленията въ миналия вѣкъ отъ страхъ на потурчване. Сега е западнало това съсловие, но има условия да се съживи слѣдъ настѣпването нормални врѣмена.

Въ недалечното минало силно бѣ развито лихварството между 7—8 по-добри градски фирми и гурбетчиитѣ въ Цариградъ.

Облѣклото на мжжкото население въ Рѣсенъ е антерия, шаечни бечви (потури) и по-младитѣ — съ панталони. Женитѣ, безъ изключение, носятъ националното си облѣкло, което малко се отличава отъ оноза на селянките въ Горна Прѣспа. Тази носия се именува „богарска“ за разлика отъ оная, що носятъ влашките сѣмейства — фѣстани (рокли), която се нарича „влашка“. Въ такъва „влашка“ носия се обличатъ всички моми и на българските сѣмейства, до като се омжжатъ. За булка трѣбва да облѣче „богарска“ форма.

Женитѣ на главата си носятъ черни шамии, на ушитѣ обѣцки отъ сребро или златни; на снагата си носятъ дреха отъ бѣлъ шаекъ — шаечна фуста съ отворени гърди и платнени ржкави, наречена „шѣгуунъ“. Политѣ сѫ везани и гърдитѣ обшити съ сърма или коприна. Надъ тази дреха обличатъ друга — горна, съ кожа капладисана отъ долѣ, наречена „джубе“. Тя е безъ ржкави. Политѣ и надъ талията скжпо бродирана съ сърма и коприна. Такива джубета всѣка булка притежава двѣ шаечни и едно отъ чоха. Крѣста прѣпасватъ съ черенъ поясъ на вървъ, дългъ около 15—20 метра. Се-

лянкитѣ иматъ по-дебелъ поясъ. Прѣстилката се казва „*прѣцемникъ*“. Тя бива вжлнена и копринена (2—3). Върху пояса си носятъ сребърни търкалести пафти. Ризата има везани ржкаве. Носятъ сребърни гривни, наречени „*белегзи*“. Рѣсен-

Рѣсенска носия.

китѣ носятъ прѣдъ ушитѣ си дѣлги части отъ космитѣ си, подрѣзани равно отдолѣ, както кадѣнитѣ. На краката вълнени, или памучни чорапи високи до колѣнѣ и обуша, наречени „*стифалети*“, често съ галоши.

Въ говора на Горна-Прѣспа сж запазени твърдѣ малко дўми съ произношения на юсоветѣ, когато въ Долна-Прѣспа, такъво произношение го има въ голѣмъ размѣръ. Въ думата „*греитъ*“ (гренди) се чува измененъ юсъ. На кладенецъ (бунаръ) казватъ „*Црвенъкъ*“.

Гурбетлькътъ трѣбва да е повлиялъ за голѣмото учено любие и национално свѣстяване на населението изъ Прѣспата. Така ний виждаме прѣставителъ изъ Прѣспата въ Учрѣдителния Цариградски Съборъ за създаване българската Екзархия, въ лицето на дѣло *Вельо* отъ Рѣсенъ, като цариградски градинаръ. Въ силното си желание и голѣмъ патриотизъмъ да види страната освободена отъ фанариотското духовенство, тичалъ дѣдо Вельо денѣ и нощѣ отъ село въ село, макаръ и съ рискъ на живота, за да събира подписи и селски печати на „*Махзаритъ*“. Не сж малко и интелигентнитѣ сили, що дала Горна-Прѣспа на страната. Тя импостира съ числото и високото положение на своята интелигенция, и претендира на нѣкакъвъ духовенъ аристократизъмъ. Прѣспа е родила първия прѣдседателъ на Македонското революционно дѣло, *Трайко Китанчевъ*. Прѣспанская природа е дала министра Андрей Ляпчевъ; бившиятъ посланикъ и писателъ Симеонъ Радевъ; докторитъ Божирадъ и Христо Татарчеви, Д-ръ Захария Димитрова, Д-ръ Н. Башевъ, Анд. Башевъ, Д-ръ Хр. п. Наумовъ, Д-ръ Владовъ, Туфекчиеви, полковникъ Ефимъ Китанчевъ, Архимандритъ Панаретъ, ректоръ на Пловдивската семинария и suma още просвѣтни сили, като учители, аптекари, чиновници и веригата се губи въ интелектуалнитѣ и физически убийци на Вълковича и Ст. Стамболова. Най-сетнѣ Прѣспа е родила и хуриетския герой Ниази-бей. Въ Прѣспа стана първия организационенъ конгресъ прѣзъ 1894 г.

Горна-Прѣспа брои, освѣнъ града Рѣсенъ, още 31 села. Населението се състои отъ българи, помаци и арнаути. Мухамеданското население въ града Рѣсенъ и въ селата има българско произходжение. Въ селата мухамеданитѣ говорятъ чисто български, а въ града — говорятъ на разваленъ турски езикъ. Само 7 села сж разположени въ полето; всички останали се намиратъ въ полите на околнитѣ планини. Източно отъ града стоятъ селата:

1. *Сѫпотско* Селото о разположено въ източнитѣ спускающе се въ низината склонове на „Голи-върхъ“ планина, недалечъ въ дѣсно отъ шосето Битоля — Рѣсенъ. Отъ по-слѣдниятъ градъ е на раздалечъ 1 часъ. Отъ Рѣсенъ до селото водятъ два пътя по разни направления. Единиятъ води по шосето и кждѣ ливадитѣ се отдѣля и завива съверно къмъ селото, а другия — прѣкиятъ, води направо прѣзъ мѣстността „Доброво“, надъ „Цървенъ“. Селото брои 99 кжщи, отъ които 85 к. сж български и 14 к. турски (помаци). Населението се занимава съ земедѣлие и слабо скотовъдство. Землището е

Трайко Китанчевъ, първъ председател на Македонския Комитетъ

Българите в
Западните
Балкани 1919

малко за селото. То се напоява отъ селската рѣка, водата на която се събира отъ Гопешкия балканъ. Надъ селото сж ливадите и гората, обрасла съ джбъ, букъ и габеръ. Случвало се въ селската гора да се явяватъ и мечки. Иматъ черква Св. Никола, съградена прѣзъ 1860 г. Тя е тѣмничка. Свещенодѣйствува свещ. Евтимъ Златаревъ отъ г. Рѣсенъ. Черквата е доста чиста и всички икони сж поставени въ рамки съ джамове и славянски надписъ. Училището сѫществува отъ прѣди 30 години. Първъ учитель е билъ свещ. Златаревъ. Училищната сграда е собствена, ниска, слабо освѣтлена. Обучението се води отъ учителка, която ржководи четири отдѣления и една забавачница. Забавачницата брои: 11 м. + 7 ж.; I-во отдѣление — 8 м. + 12 ж.; II-ро — 1 м. + 6 ж.; III-то 2 м. + 2 ж.; IV-то 1 м. + 2 ж. Всичко 24 момчета и 29 момичета.

Въ околността на селото има стара черквица. Тамъ нѣкога е било селото. Въ селото има 4 ханища. Прѣзъ него води прѣкия путь отъ Охридъ за Битоля, който се отдѣля кждѣ избишките воденици. Икономическото състояние на селото не е лошо. На чужбина иматъ: 30 души въ Америка и 20 души въ България, Ромжния и Цариградъ.

2. с. *Златари* е разположено по ребрата на едноимен-ната си планина, клонъ отъ „Голи-върхъ“. Селото отстои на 1 часть разстояние отъ града по съверна посока. На толкова разстояние е Златари и отъ първото село Сжпотско по съверо-западна посока. Златари е разположено на една висока равнина, която южно отъ селото е по-издигната, та прикрива послѣдното отъ окото на пѣтника, и прави хоризонта му по-ограниченъ. Селото брои 54 кжщи. Въ 1903 година, прѣзъ врѣме на Илинденското възстание, цѣлото село било ограбено отъ турския бashiбозукъ и слѣдъ туй опожарено. Уцѣлѣла само църквата. Отсетнѣ селото наново било въздигнато. Кжцитѣ, почти всички, сж двуегажни и добре измазани — бѣлосани, та селото изглежда като градче. Землището е малко и слабо производително. Жито, царевица и бобъ се ражда колкото за мѣстна консумация. И скотовъдството е слабо застѣлено. Малко овце, кози и понѣкое говедо, — това имъ е добитъка. За туй мжжкото население бѣга по чужбина. Въ Америка има 30 души, а въ Цариградъ, България и Ромжния — до 15 души.

Въ околността на селото има сгуро-остатъкъ отъ фабрична индустрия. Това обстоятелство отъ една страна и названието на селото отъ друга, давало право на разни хора да прѣдполагатъ, че тукъ има златни находки. На нѣколко пжти чужденци сж посѣщавали селото и сж правили разкопки. Въ селската мѣра срѣщатъ се нѣкои сѣрни минерални съединения, поради ксето и водата, що протича мирише на *ко-сель* (сѣра). Селската черква е Св. Димитри, градена прѣди

70 години. Тя е на край селото, малка и съ женско отделение. Изписана е цѣла съ живописъ. Освѣтлява се чрѣзъ едно малко прозорче, като дупка. Това е било отъ страхъ на разбойници—турци. Свещенодѣйствува попъ Евтимъ Златаревъ отъ града. Въ западната страна на черквата, притвора е прѣграденъ и служи за училище. Класната стая е поиздигната отъ земята на около 1 метъръ и е доста сгодна. Мазана е съ варп и свѣтла. Училището сѫществува отъ прѣди 30 години. Има добра училищна покажчница и помагала. Обучението се ржковиди отъ една учителка съ забавачница и четири отделения. Училището се посѣща отъ 16 ученика и 10 ученички. Всичко 26 д. Въ околността на селото има още стара черквица—полусрутена съ полуzapазенъ тукъ-тамъ живописъ. Черквицата е доста малка. Едвамъ събира 10—15 души. Живописа е много старъ простъ и дори оригиналенъ. Тѣй напримѣръ: въ Картината Кръщението на Ис. Христа лицата сѫ изобразени като скелети; ржцѣтѣ и краката на Иоана Кръстителя и на Христга сѫ просто кокалести. Запазенятъ надписъ е славянски, простъ и оригиналенъ. При тая черквица сѫ и селските гробища. На една страна въ гробищата личатъ гробовете на 12-тѣ души селяни заклани отъ турцитѣ прѣзъ илинденикото възвание. Не далечъ отъ селото минава прѣкия путь отъ Рѣсенъ за Гопеше и Прилѣпъ, а западно отъ Златари води другъ путь за с. Кривени. На страна отъ пътя има малко минерално изворче.

3. с. *Кривени* отстои 1 часъ съверно отъ г. Рѣсенъ и е разположено въ южните бѣрда на „Бигла-голи-вървъ.“ Пътътъ води по шосето за Охридъ, като се отдея клонъ отъ подъ с. Янковецъ. Въ посрѣдно врѣме, слѣдъ отстѣплението на Битоля отъ нашите єойски, отъ тамъ се прѣкара шосенъ ижъ който свѣрзва Рѣсенъ съ г. Кичево. Селото брои 70 кѫщи чисто бѣлгарски, разположени въ една долина по течението на селската рѣка. Споредъ прѣданието селото си е добило името отъ зигзагообразното разположение на кѫщите по течението на криволичащата рѣка. Землището на селото е съвсѣмъ малко и неплодородно. Слабо се ражда царевица, овесъ и бобъ. Всички почти сѣмейства си доставятъ храна отъ пазаря. Има и слабо скотовѣдство (кози и овци). Занимаватъ се съ вѣгленарство. Прѣкупватъ вѣгища отъ селата Лърѣка-Круше и го продаватъ на Битолския пазаръ. Въ Америка има 40 души, а въ Бѣлгария, Романия и Цариградъ до 30 души. Прѣзъ илинденикото възвание селото било ограбено и изгорено ота турцитѣ. Тогава изгорѣло и училището, което било 3 етажна сграда. Сетиѣ издигнали наново селото, но личи че икономическото състояние на населението е неизвестно, кѫщите сѫ ниски и нехижиенични. Иматъ и сграда за училище, която е недовършена. Училището сѫществува отъ прѣди 30 години. То брои 30 момчета и 20 момичета,

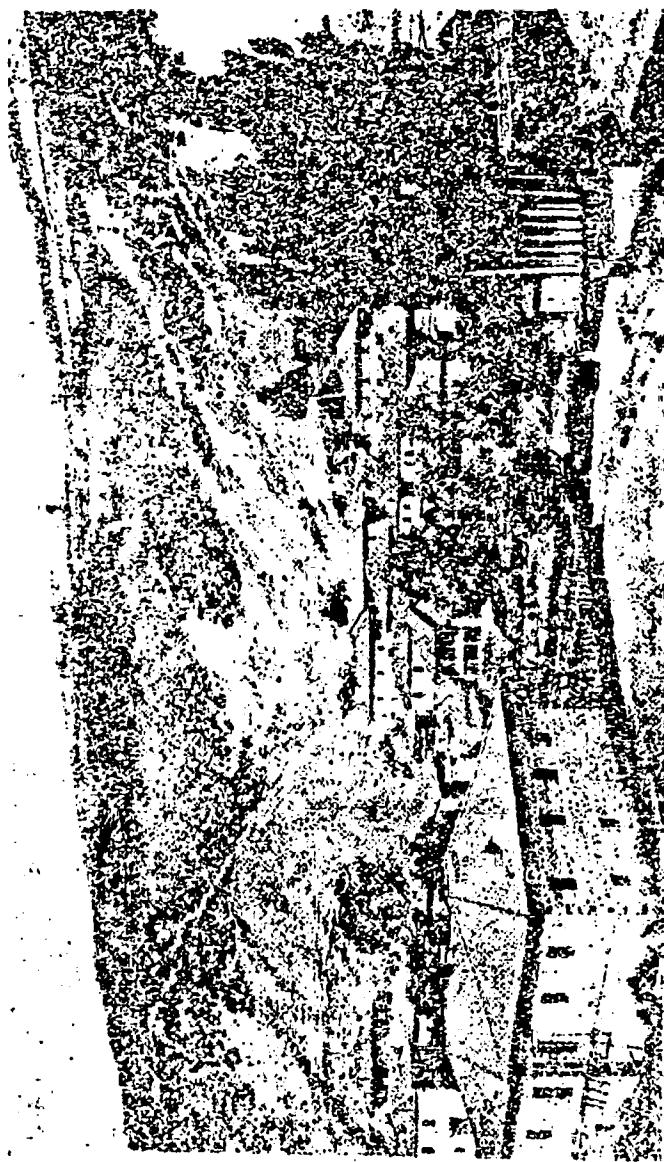
ржководени отъ единъ учитель и разпредѣлени въ една забавачница и четири отдѣления. Черквата е вънъ отъ селото. Тя е много далече за ония кѫщи, що сж въ другия край на селото, за туй и слабо се посещава. Черквата е стара, градена отъ прѣди 100 години, ниска и малка. Слиза се въ нея съ 2—3 стъпала надолѣ. Освѣтлява се отъ едно малко прозорче — дупка. Свещеникъ нѣматъ. Въ продължение на десетина години сж умрѣли 3-ма селски попове и отъ тогава духовенството се заплашило и е останало съ прѣдубеждения лоши. Въ околността на селото има стара черквица. Искатъ да градятъ нова черква, но немогатъ се съгласи въ избора на черковното мѣсто. Западно отъ селото, на $\frac{1}{2}$ часъ разстояние, се намира с. Лъ-рѣка.

4. с. Лъ-рѣка, или Лѣва-рѣка, е разположено въ срѣднитѣ южни склонове на веригата пл. „Бигла-голи-вървъ.“ То е 7 километра съверо-западно отъ града. Пjтя води по Охридското шосе, като се дѣли клонъ при влиянето на селската рѣка въ Голѣма-рѣка. Отъ тукъ пjтя води се по течението на рѣката до селото. Селото брои 55 самостоятелни чисто български кѫщи. Тѣ сж разположени по ребрата на веригата отъ двѣтѣ страни на рѣката, която събира достатъчно вода отъ околността. Землището — оранъта е въ полето, което е въ политетъ на тази верига. Економическото състояние на селото е удовлетворително. Земята ражда малко жито, ръжъ, бобъ, царевица и съно. Часть отъ межкото население е по чужбина. Въ Америка има 15 д. Влашко 6 д. Иматъ и малко скотовъдство — повече кози. Работятъ още дърводѣлство и въгленарство. Иматъ черква, която пострадала прѣзъ Илинденското възстание. При черквата е и училището. Класната стая е нова доста хигиенична и удобна. Учителя ржководи забавачница и четири отдѣления съ 35 ученика и 7 ученички. Всичко 42 души. Пособията и покажчината сж задоволителни. Изглежда, че селяните доста сж ученолюбиви. Черквата има и готови пари. Свешенодѣйствува попъ Димитъръ п. Наумовъ отъ с. Янковецъ. Сжиятъ държи и селата Круше, Избища. Не далечъ отъ днешното село — въ планината, има още двѣ стари черкви. Нѣкога тамъ е било старатото село.

Долѣ, подъ селото, по пjтя, що води за града има малко изворче съ минерална вода. Химическия съставъ на водата показва желѣзо и въглероденъ двуокисъ. На вкусъ водата е приятно кисела и указва силно дѣйствие на бъбречната система. Който пие отъ водата, принуденъ е всѣки 5 минути да си пуска водата (да пикае).

Западно отъ туй село, на 4 километра отстои с. Крушье. 5. с. Крушье се намира въ вътрѣшнитѣ склонове на веригата „голи-вървъ-Бигла.“ Разположено на височинитѣ на една стрѣмнина, селото изглежда, като кацнало гнѣздо. Раз-

стоянието отъ града е 2 часа по съверо-западна посока. Пътя води по охридското шосе и свършва до ханищата подъ селото. Надъ селото стърчи самия „Голи-вървъ,“ а по-нататъкъ, нѣйдѣ въ вишнитѣ, се губи тъй наречения „Цѣрни-върхъ,“

Село Лъорѣка, следъ Илинденското възстание.

най-високия върхъ на тая верига, обрасълъ съ гъста гора, която невидѣла съкира, поради недостъпните сѫобщения. Селото брои 80 чисто български кѫщи, които, прѣзъ Илинденското възстание, бѣха до една опожарени отъ турския ба-

шибозукъ, за отмъщение, може би, на Ръсенския войвода, Кръсте Трайчевъ, родомъ отъ това село. Отсетнѣт селото се поднови. Икономическото положение на селото е незавидно. Най-сиромашкото село въ Горна-Прѣспа е Крушье. Землището е твърдѣ малко и слабо производително. Става повече сънно по ливадитѣ, що се поятъ отъ близката рѣка; а горѣ по баира и около селото се добива слаба царевица, бобъ и овесъ. Едничкото село, което отъ рано още се снабдява съ храни отъ пазаря е това. За туй мжкото население ходи по гурбетъ въ Америка (до 40 души), България и Цариградъ (20 д.). Останалото мжкко население борави съ слабо земедѣлие, скотовъдство, вѫгленарство и дѣрводѣлство. Женитѣ пѣкъ слизатъ чакъ въ града за аргатки изъ полето. За вѫгленарството и дѣрводѣлието имъ спомага близката гора, обрасла съ гѣстъ букъ и джбъ. Долѣ подъ селото, близо до мѣстността „Св. Спасъ“ сж изворитѣ, що даватъ началото на р. Голѣма-рѣка. Тѣ сж въ самото подножие на варовиковата скала, наречена „Голи-вѣрвъ.“ Водата, въ началото на рѣката още, кара нѣколко воденици. Наблизо сж и двата хана по шосето за Охридъ и до тѣхъ жандармерийската кула. Чerkвата е на край селото. Друга стара черква Св. Атанасъ има надъ селото. А при извора на рѣката сж развалинитѣ на старъ манастиръ „Св. Спасъ.“ Училището се помѣщава въ частна кѣща. То се посѣщава отъ 23 ученика и 16 ученички, разпрѣдѣлени въ една забавачница и четири отдѣления. Обучението се ржководи отъ учителка, при лоша покажаница и слаби помагала.

Сѣверно, задъ селото, почва Демиръ-хисарския синоръ, а западно е арнаутското село Буково.

6. с. Буково се намира настрани отъ едноименния проходъ по шосето, що води за Охридъ. То е разположено въ сѣверо-западния жгълъ на планинския вѣзель що свързва Петрино-планина съ веригата, „Цѣрни-вѣрвъ — Голи-вѣрвъ-Бигла.“ Селото брои 25 кѣщи съ албански прѣселници, заселени неотдавна отъ турската власт, за да пазятъ стратегичната часть на прохода. Въ началото на своето заселване Буковчани бѣха страшилище за околното население. Тѣ бѣха сжщи разбойници и suma свѣтъ сж жертва на тѣхнитѣ обири и убийства. Не бѣше възможно, казватъ стари хора, минаването прѣзъ прохода на християнинъ безъ осигорена опека на нѣкои съпѣтникъ турчинъ или албанецъ. Затуй и прѣзъ Балканската война околното население жестоко си отмѣсти на тѣзи кърволовоци, като ограби селото, изби часть отъ население и опожари до основи кѣщията. Останалитѣ живи отъ туй село и до днесъ се скитатъ, като просяци изъ околнитѣ села и града.

7. с. Избница е разположено въ полите на източнитѣ склонове на Петрино планина. Кѣщитѣ, на брои 45, сж на-

строени около единъ долъ, низъ който протича слаба вода. Селото изглежда скрито отъ околните бърда. То е 1 частъ далечъ отъ града. Старото село е било по-навънъ, покрай шосето, що води за Охридъ, но отъ турски зулуми прѣсе-

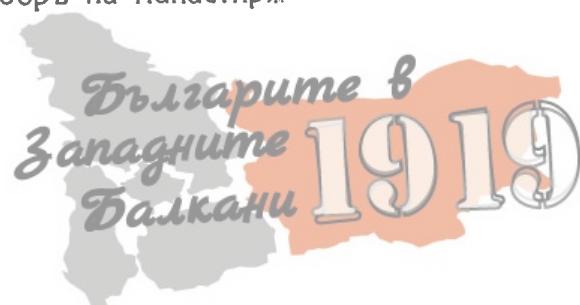

Частъ отъ четата на Рѣсенския войвода Кръсте Трайчевъ.

лило се на днешното място, като по-запазено. Черквата имъ, обаче, още стои при старото имъ селище. Тя е близо $\frac{1}{3}$ частъ далечъ отъ днешното село на самия пътъ шосенъ. Тамъ сж

и селските гробища, заобиколени съ грамадни въковни джобови дървета. Селяните борават съ слабо земеделие, скотовъдство, дърварство и воденичарство. Землището им е малко, па и въ последно време доста пострада отъ поройщата, що смъкваша съвсемъ наносни материали отъ околните оголени ридове. И самото население не малко е страдало отъ честити сражения на революционните чети съ турските потери. Като по закрито селото служеше за прибъжище на местната чета. И близостта на гората помагаше за цѣльта. Издебната четата отъ некое шпионско око, тръбваше да завърже сражение въ селото, щомъ не успяше да забъгне и се укрие. Такъво сражение има и войводата Славейко Арсовъ, което свърши съ жертви отъ двѣтъ страни. За училище служи една голъма, нова стая, малко издигната отъ земята. То се посещава отъ 14 момчета и 11 момичета, разпределени на четири отдѣлния и ръководени отъ единъ учитель. Издръжката на училището е слаба, при негодна покъщнина и бѣдна обстановка. Па и самото икономическо благосъстояние на селото е незавидно. Пролѣтно и лѣтно време момите и младите булки на тълпи-тълпи слизатъ въ грѣда за аргатлъкъ. Голъма част отъ мѣжкото население сѫ по чужбина въ Америка, България, Румъния и Цариградъ.

8. с. Янковецъ е най-близкото село до града. То отстои отъ последния на $\frac{1}{2}$ часъ разстояние по съверна посока. Разположено е въ източните спускащи се низини на Петринските разклонения покрай самия шосен пътъ, що води за Охридъ. Селото брои 200 кѫщи, които по своя изгледъ и солидна направа даватъ видъ на селото, като за една паланка. Нѣма да сбѣркame, ако кажемъ дори, че и надминаватъ града въ туй отношение. Града брои по-малко къвирни и солидни кѫщи. 170 кѫщи сѫ чисто български и 30 гъркомански. Послѣдните се вербуватъ отъ влашкия елементъ. Напослѣдъкъ стана разцѣпление между власите: част отъ тѣхъ сѫ националисти съ свое училище, и гъркомани, призиващи вѣдомството на патриацията. Чърквата е една — обща за българи и гъркомани. Въ службата се редуватъ. А пѣнието е запазено за българите дѣсната страна, за гъркоманите — лѣвата. Храмовиятъ празникъ е Св. Иванъ Кръстителъ. Населението се занимава малко съ земеделие и занаяти. Часть отъ мѣжкото сѫ дюйканджии въ града, а по-голъма част сѫ на чужбина: Цариградъ, Америка, България и Румъния. Подъ селото има стара черква Св. Атанасъ. Тамъ сѫ селските гробища. Източно отъ селото, при лозята, има и друга черквица Св. Никола, а западно — въ една живописна кория се крие манастирия „Успѣние Богородично.“ Той е владѣніе на българите. Само че лошото стопанисване на манастирските имоти, личи по плачевния изгледъ на сградите манастирски, храмътъ и зданията. Сборъ на манастирия.

става прѣзъ всички Богородични праздници въ годината. Мѣстото и околността манастирски толкова сѫ привлекателни, щото не липсватъ посѣтители прѣзъ всѣко врѣме на годината. Особено пѣкъ пролѣтно и лѣтно врѣме едничкото мѣсто за разтуха на града и селото е манастира. При поголѣма грижа отъ манастирското управление, той (манастирия) би се използвувалъ за чудесенъ курортъ, а отъ санитарнитѣ власти и за отличенъ „санаториумъ.“

Българското училище се помѣщава въ едно старо разнебитено здание. То се посѣщава отъ 97 ученика и 43 ученички, разпрѣдѣлени на четири отдѣления и една забавачница. Обучението се ржководи отъ три учителски сили. Покажицата е негодна, а помагалата скромни. Проектиратъ да сградатъ нова сграда за училище.

Гъркоманитѣ иматъ свой учителъ и свещеникъ. Влашката партия има само учителъ. Черкуватъ се въ българската черква и си служатъ съ български свещеникъ. Тѣ признаватъ вѣдомството на Екзархията. Всички националисти власи въ цѣлата Охридска епархия (градъ Крушово, Рѣсенъ, с. Янковецъ Охридъ и др. села дѣто има власи) признаваха българските владици. Юго-западно отъ селото се намира с. Боуно на 1 часъ разстояние.

9. *Боуно*, което е разположено при полите на „Петрино“ планина, брои 105 български кѫщи. То се намира западно отъ града на 1 часъ разстояние. Мѣстоположението на селото е доста живописно. Отъ западъ се загражда съ пл. Петрино, отъ сѣверъ — съ ниски гористи склонове отъ сѫщата планинска верига, отъ изтокъ — съ залѣсени бърда, а отъ югъ се простира боунското поле, оросявано отъ р. Большница, която прибира водите отъ околната планинска верига и минава прѣзъ селото. Въ по-старо врѣме — прѣди 15—20 години рѣката Большница ползваше, съ своята вода, частъ отъ рѣсенските ливади и ниви. Отъ като почнаха да сѣкатъ безразборно горите и дори да копаятъ коренищата, рѣката влечи и много пѣсъкъ, който залива, както коритото ѝ така и околността, и прави голѣма пакость на и тѣй малкото работна земя за тоя край. Сѫщото дѣйствие иматъ и другите рѣки, втичащи се въ „Голѣма-рѣка“ надъ и около града. И ако това положение продължава, рискува голѣма работна площъ да се прѣвърне на пѣсъклива пустиня.

Икономическото благосъстояние на селото е добро. Землището се сїе съ жито, царевица и бобъ. Иматъ и слабо скотовъдство. Работятъ още вѫгленарство, дѣрводѣлство. На чужбина иматъ до 105 души въ Америка, въ Романия, България и Цариградъ 27 души. Прѣди години въ селото имало два турски чифлика, но отсетнѣ се откупили и станали собственици. Иматъ черква св. Атанасъ, съградена прѣзъ 1846 г. Тя е тѣсна и малка. Прѣди Балканската война из-

горѣ покрива на черквата. Възобновиха го съ кубета. Въ по-лето има и друга черквица св. Никола. Прѣданието говори, че тя била издигната отъ единъ дѣдо и една баба, чиито гробове сѫ при черквицата. Стари хора говорятъ, че черквицата била отъ прѣди 480 години. Въ селската мѣра — изъ планинката има развалини отъ манастирище. По съверна посока недалечъ отъ селото има развалини, наречени „градище“. Тамъ наоколо има сгура отъ желѣзо. Сѫщо, въ околността има, мѣстностъ наречена „Лошице“ (ловище). По-прѣданието тамъ нѣкога стигало Прѣспанското езеро и на туй мѣсто имало ловище за риби.

Прѣзъ Илинденското възстание изгорѣ цѣлото село. Отсетнѣ кѫщите се подновиха и днесъ тѣ иматъ градски изгледъ. Не сѫ рѣдки и двуетажни кѫщи съ градска домашна обстановка, като: постилки, покривки, маси, прибори за хранене и пр. Въобще личи една интелигентностъ у населението. Иматъ си ново собствено училище, което се посещава отъ 52 ученика и 14 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и забавачница. Обучението се ржководи отъ една учителка. Училището сѫществува отъ прѣди 30 години. Една четвъртъ отъ населението сѫ грамотни, а 3—4 души свѣршили и по-нѣколко класа. Наблизо до селото има карieri отъ пѣстъръ мряморъ.

10. с. *Петрино* е нараздалечъ¹,² часъ отъ горното село по западна посока. То брои 13 кѫщи разположени въ височините на едноименната планина, отъ която навѣрно си взело името. Работна земя има твърдѣ малко, за туй повечето сѫ скотовъдци. Отъ тукъ излиза хубаво масло и сирене. Иматъ си новосъградена черква св. Георги, която още не е освѣтена. Планината Петрино въ старо врѣме се наричала Ведериана.

11. Съверно отстои с. *Илино*, разположено въ едноименната планина, частъ отъ веригата Петрино. То е чифликъ на Охридски бегъ и се състои само отъ 3 бълг. кѫщи. До неотдавна селото броѣше 5—10 кѫщи арнаутски, но бидейки усамотено въ вѫтрѣшността на планината, заплашвано бѣ отъ нашитъ организационни чети и бѣха принудени селяните да напуснатъ чифлика. Чифлика притежава голѣмо пространство джбова и букова гора, въ която лѣтно врѣме правятъ вѫглища разни прѣдприемачи. Сѫщо сѣкатъ и дървенъ строителенъ материялъ за нуждите на града. Между дивеча въ гората има и диви свини. Чифлика е на Боунски синоръ и си служи съ печата на туй село.

12. с. *Ехла* отстои на 1·30 ч. юго-западно отъ града. Разположено въ полите на веригата „Петрино-Изтокъ“, по спусковете на двата бѣга на р. Източница, то има очарователено мѣстоположение. Селото брои 53 кѫщи чисто български. Прѣди 30 години селото било турски чифликъ, но

сега е самостоятелно. Иматъ слабо земедѣлие и малко скотовъдство. Отиватъ и по-чужбина. Въ Америка иматъ 42 души, въ България и Цариградъ — 15 души. И туй село изгорѣ въ Илинденското възстание. Сегашнитѣ кѫщи сѫ нови и нависоко издигнати. Иматъ ново и доста голѣмо училище, което имъ костува 132 лири вънъ отъ селската ангария. То се посѣщава отъ 22 ученика и 11 ученички, ржководели отъ единъ учитель, родомъ отъ селото и разпрѣдѣлени на четири отдѣления и една забавачница. Черквата е „Успѣние Богородично“. Тя е съградена прѣзъ 1848 г. Свещенодѣйствува попъ Кръсте п. Таневъ отъ близкното село Дупени, единъ отъ най-интелигентнитѣ селски свещеници. На него се длъжи доброто благоустроѣство на черкозно-учебното дѣло въ подвѣдомственитѣ му енорияшки села. Въ околността на селото, горѣ въ планината, има стари черквици: „св. Спасъ“, известна подъ името „Манастирчето“, св. Георги, св. Никола и св. Атанасъ. Надъ селото, въ мѣстността „Изтокъ“ се намиратъ „влашките колиби“ — жилищата на каракачанитѣ, които скитатъ заедно съ овнитѣ стада; на Димитровъ-день къмъ Солунското поле; а на Гюргевъ-день — обратно за гората. Въ тази мѣстност (Изтокъ) охридчани сѫ говорили на руския ученъ В. Григоровича, че било родно място на Юстимияна. Прѣзъ възстанич. година, на 24 августъ 250 възстаници цѣли б часа водиха упорито сражение съ 2000 д. аскеръ.

13. с. Дупени брои 50 чисто български кѫщи, разположени на единъ оголѣлъ баиръ отъ източнитѣ склонове на веригата „Петрино-Изтокъ“. На срѣща селото се пада Гяватския проходъ, отъ кѫде то идатъ лѣтни прохладни вѣтрове и зимни люти студове. Отъ града е далечъ единъ часъ по юго-западно направление. Землището е малко и слабопроизводително. То ражда чиста и хубава пшеница, царевица и бобъ. Има и слабоскотовъдство. По чужбина има 24 души въ Америка и 9 души — въ Цариградъ. Икономическото състояние на селото е доста окаяно. Пострадало въ врѣме на Илинденското възстание, то едвамъ се съвзѣло и подновило кѫщите си по-стария селски типъ — ниски. Иматъ си черква „св. Годоръ“, съградена въ 1848 година. Отъ селото е свещеникъ Кръсте п. Таневъ, който обслужва още нѣколко отъ околнитѣ села. Училището сѫществува отдавна. Прѣзъ 1903 г. изгорѣла сградата училищна. Сегашното училище се състои отъ 2 стаи удобни, построени ниско на земята. Училището има и нѣкои помагала, като: карпи, картини, смѣтало и пр. То се посѣщава отъ 20 ученика и 9 ученички, разпрѣдѣлени на четири отдѣления и една забавачница, и ржководени отъ една учителка. Въ по-старо врѣме въ селото се обработвалъ „брони“, растение отъ което добивали боя, прѣзъ мелене на воденични камъни.

14. с. *Стипона* 5 к. м. западно отъ с. Дупени, разположено въ полите на веригата „Петрино-Галичица“. То броят 4 български къщи чифлигарски. Селото е чифликъ на манастира св. Наумъ.

15. с. *Лахци* се намира въ източните склонове на „Галичица“. То броят 5 български и 15 турски къщи. Прѣди години българските къщи сѫ били повече, но отъ зулуми на турците се изселили. Селото отстои отъ града на 1·30 ч. по юго-западна посока. Поминъка имъ е: слабо земедѣлие, скотовъдство. Иматъ и лозя, които слабо зреятъ.

16. с. *Прълюбе* е разположено по източните спускове на „Галичица“. То е чифликъ на рѣсенския турчинъ, Риза ага и броят 6 български къщи. Землището на той чифликъ ражда жито и слабо царевица. Въ околността на селото има развалини отъ черквици: св. Никола, св. Илия. Тѣзи малки селца се обслужватъ отъ Дупенския свещеникъ.

17. с. *Покървеникъ*, 2 часа юго-западна посока отъ г. Рѣсенъ, е разположено въ спусковете между два дола. Селото броят 27 къщи, отъ които 24 к. сѫ самостоятелни, а 3 к. — чифлигарски на албански бегъ. Въ старо време селото е било чисто турско. Има останки отъ турски гробища и развалини отъ джамия. Сегашните заселенци сѫ сбирщина отъ разни села. Само 3 къщи се сочатъ за кореняци. Населението се занимава съ слабо земедѣлие и скотовъдство. Тукъ се ражда най-хубава пшеница, която винаги се цѣни по-скажо отъ другадѣ. Отиватъ и на гурбетъ. Въ Америка има 16 души, а въ Цариградъ — 4 д. Иматъ черква св. Никола и собствено училище. Послѣдното е нова постройка и се състои отъ 2 стаи построени ниско — на земята. То сѫществува отъ прѣди 20 години. Училището се посещава отъ 27 ученици и 10 ученички, разпрѣдѣлени на три отдѣлдия и забавачница. Между учениците има и 16—17 годишни момчета. Обучението се ръководи отъ единъ учителъ. Въ околността срѣщатъ се развалини отъ стари черквици.

Прѣзъ послѣдната война надъ селото бѣха позиционирани нашата артилерия въ тѣй наречения „между езеренъ“ участъкъ. Селото бѣ изселено, а къщите обслужваха военните нужди.

18. с. *Волкодери* е половина частъ раздалечъ отъ Покървеникъ, а два часа — отъ града по юго-западна посока. И то е разположено въ източните разклонения на веригата „Галичица“. Селото броят 5 къщи. То е чифликъ на рѣсенския първенци — братя Стрѣзови. Работи се земедѣлие и слабо скотовъдство. Има черква св. Георги съградена прѣзъ 1871 година. Въ селските гробища личатъ гробовете на 5 души възстаници загинали на 2/V 1906 г. отъ четата на „Дякона“ (Евстаги войвода), въ едно сражение съ турския аскеръ и бashiбозукъ. Четата броела 16 души, но останалите сѫ

сполучили да си пробиятъ пътъ прѣзъ турските позиции. Четата квартирувала въ с. Покървеникъ, кждѣто била открыта отъ неприятелско око.

19. с. *Шурленци* е малко селце, което брои 6 чифлигарски кжщи, разположени въ източните поли на сѫщата планинска верига. Селото е чифликъ на рѣсенския първенецъ, Алиага. На близо — надъ селото минава шосето за Корча. На пътя има построени ханища, кждѣто става пазаря на уловената риба отъ Прѣспанското езеро. Тукъ се складира почти всичката риба отъ риболовците и се разпродава на търговците, дошли отъ Битолско и другадѣ.

Недалечъ отъ ханищата тече слаба рѣкичка, която кара малъкъ водениченъ камъкъ само прѣзъ пролѣтта, когато се топи снѣга отъ „Галичица“. По едно време проектираше се отъ заможни хора да се построи при ханищата парна мелница, която да обслужва както рѣсенско, тѣй и Долна-Прѣспа. Такъво едно прѣдприятие би било цѣла благодать за Долно-Прѣспансото население, което търпи голѣми лишения, поради липса на воденици. И ако не попрѣчеха войните, сигурно би се реализиралъ подобенъ проектъ.

20. с. *Отешово* се намира западно отъ горното село въ подножието на „Томоросъ“, върхъ на веригата Галичица. То брои 6 кжщи български. Селото е чифликъ на албански бегъ. Землището е слабо производително. Тукъ има нѣколко фурни за приготвление на варъ. Минава край селото слаба рѣкичка, която кара прѣзъ пролѣтта единъ водениченъ камъкъ. Въ околността има стари черквици: Св. Атанасъ и Св. Никола.

21. с. *Лъсковецъ* отстои на 3 часа отъ града по юго-западна посока. Селото брои 12 кжщи бѫлгарски, отъ които 6 к. сѫ самостоятелни, а другите 6 — чифлигарски. Селото е високо въ разклоненията на Галичица. Отъ тукъ минава прѣкъ пътъ прѣзъ прохода за Охридъ и манастира Св. Наумъ, който излиза отсрѣща на Охридското езеро при с. Пещани. Селяните бораватъ съ земедѣлие, повече скотовъдство и вѫгленарство. Ходятъ и по чужбина. Въ Америка яма 20 души. Поминъка е добъръ. Иматъ черква Св. Никола, съградена прѣди 40 години. Нѣколко дѣчица посѣщаватъ училището въ ближното село Стене. Тукъ бѣха нашите позиции слѣдъ отстїплението на Битоля. Тукъ на 3. III 1916 г. станаха най-кръвопролитните боеве между нѣколко френски дивизии и само 4-та дружина отъ Бдински полкъ, подъ команда на капитанъ Митовъ. Тѣзи боеве напомняха защитата на Шипка отъ шепата юнаци, които, при липса на муниции, си служеха съ камъни. Отъ цѣлата дружина едвамъ останаха 150 — 200 души, но тѣ спасиха положението. И рѣсенци достойно се отплатиха на живите герои, които ги обсипаха съ подаръци. А на капитанъ Митовъ се подари общинско място.

22. с. Стене е разположено покрай едноименния заливъ на западния бръгъ на Прѣспанското езеро. Южно отъ селото е „Койнския“ полуостровъ, единъ клонъ отъ Галичица, като клинъ впustнатъ въ водата. Селото брои 18 кѫщи, отъ които само 8 к. сѫ собственици, а останалите — чифлигарски на двама Корчански албанци. Землище иматъ слабо, а повече гора. Бораватъ съ малко земедѣлие и скотовъдството. Повечето се занимаватъ съ вѣгленарство. Иматъ хора и въ Америка. Мѣстоположението на селото не е здравословно. Тукъ владѣе източния — Гяватски вѣтъръ, който носи студъ. Наоколо селото има блата съ гниющи трѣстики и други ми-язми, които служатъ за гнѣздо на комарите, агенти на блатната трѣска. Цѣлото лѣто населението изнемогва отъ нея болестъ. Отъ 2 V — 25/ VII селяните ловятъ рибата „нивички бѣлвици“, отъ която приготвляватъ извѣстните въ тоя край консерви „цилонки“. Прѣди години околността била засѣта съ черници и сѫ отгледвали копринената буба. Стари хора приказватъ, че селската черква давала 700 оки коприна за „спахилъкъ“. Въ околността има стара черква. А се положиха основи и за нова черква на името „Св. Кирилъ и Методи“. Въ една ниска и нехигиенична станица се помѣщава училището, което брои 12 ученика и 5 ученички, ржководени отъ единъ учитель.

Всички до тукъ изброени села сѫ почти планински, разположени по околоврѣстните планини. Оставатъ още нѣколко села полски, разположени южно отъ града до езерото. Разстоянието отъ Рѣсенъ до езерото е около 10 километра. Мѣстността прилича на една градина. Прѣзъ най-топлитѣ лѣти мѣсеси тукъ трѣвата си е зелена. Всѣки жгълъ земя е обработена. Полето е посъяно съ жито, ечникъ, овесъ, тукъ-тамъ има и царевица. Вода се срѣща на често. „Голѣмарѣка“ шава и лакатуши спокойно между буйните ниви. Пътътъ отива паралелно съ нея. На 5 километра разстояние е

23. селото Царедворъ. То е едно прѣкрасно селце всрѣдъ това хубаво поле. Отъ далече изглежда потънало въ дѣрвата и градини. Има 150 кѫщи бѣлгарски и 30 помашки. Прѣзъ срѣдъ селото минава рѣката „Източница“ и кара нѣколко селски воденици. Земята е една отъ най-плодородните. Тя ражда: пшеница, ржъкъ, царевица, ечникъ, бобъ, конопъ. Има и нѣколко овощни градини. Икономическото състояние на селяните е отъ най-завидните. Царедворъ е най-богато село въ окoliята. Благосъстоянието на селото личи и по новите кѫщи, издигнати следъ илиндденското възстание, а така сѫщо и по благолѣтието на храма и училището. Училището е ново и двуетажно съ 8 стаи и салонъ, съградено прѣзъ 1910 г. Постройката на сградата имъ струва 750 лири турски. Прѣзъ послѣдната война тукъ се помѣщаваше щаба на германското командване въ тоя участъкъ. Училището се посѣ-

щава отъ 56 ученика и 49 ученички, разпределени на 4 отдѣления и една забавачница и ржководени отъ 2 учителски сили. Черквата е при училището. На близо до селото има останки отъ голѣма стара черква и до нея двѣ красиви ливади. Едната се казва „Царь“, а другата — „Везиръ“. Прѣданието казва, че когато царът и везирът, които живѣали на „Градъ“ (островъ въ езерото), си отивали дома, тукъ почивали. Твърдѣ е възможно, че въ тѣзи красиви място е имало въ старо време нѣкая лѣтна царска кѫща. До старата черква има изворъ, водата на който се почита за лѣковита. Прѣзъ селото минава и шосения путь отъ Битоля за Корча. Слѣдъ хуриета селото се свързва теже съ шосенъ путь за стратегически цѣли, който минава прѣзъ града и се свързва съ Охридското шосе при „Ляпчовската“ воденица. Отъ тукъ е родомъ Прѣспанският войвода Кокаревъ.

24. На 2 километра южно отъ Царе-дворъ е селото *Дѣрмени*. Тукъ путь върви по Корчанското шосе. Селото има 106 бѣлгарски кѫщи и 25 помашки. Всички бѣлгарски кѫщи сѫ самостоятелни, освѣнъ 3, — които сѫ чифлигарски. Не отстѫпва на Царе-дворъ по красотата си. Дѣрменското поле е сѫщо тѣй плодородно. То е цѣлото подъ вода. Рѣката „Източница“ и други води, кога приойдатъ наводняватъ и самото село, та селяните се съобщаватъ яхнали на коне или коли. Колкото населението се измѣчва и страда при такива наводнения, толкова тѣ сѫ благодарни за работното землище. Винаги слѣдъ наводнение очакватъ добра реколта. Населението има добъръ поминъкъ. Боравятъ съ земледѣлие, скотовъдство и овошарство. Иматъ черква Св. Георги, съградена прѣзъ 1871 година. Конструкцията на черквата е една отъ най-добритѣ въ околността. Подобна нѣма въ тоя край. Тя е голѣма, свѣтла и богато украсена съ живописъ и славянски надписи. Така сѫщо богати сѫ и другите черковни украшения, на които много градски черкви би завидѣли. Иконостаса е пъленъ съ икони въ 3 реда, — всички съ позлатени украски. „Плащаницата“ е цѣла изработена отъ злато и сребро. Отъ скжло издѣлие е „Нерукотворния образъ Господенъ“, даденъ на Агарския царь. Той е изписанъ на коприненъ платъ съ разкошни вензели наоколѣ. Хоругвитѣ, рипидитѣ, полиелейтѣ се сѫ скжпа и разкошна изработка. Съ една дума благолѣпие и разкошъ цари въ тоя „Божии домъ“. Всичко туй се длѣжи на *Трайче Филиповъ* дѣрменецъ, живущъ въ Св. Гора. Училището, обаче, не отговаря на черковния разкошъ. То е една пристройка въ черковния притворъ. Постѣщава се отъ 56 ученика и 14 ученички, разпределени на 4 отдѣления и забавачница. Обучението се ржководи отъ единъ учителъ. Училището сѫществува отъ прѣди 20 години. Дѣрмени е родно място на Софийския книжаръ, Хр. Олчевъ. И въ Америка има 60 души, Цариградъ 30 души гурбетчии.

25. До селото *Перово* е 3 километра южно. Забълъзва се приближаването на блатистия бръгъ на езерото. Тукъ бръгът е низъкъ и една голъма част земя е блатиста. Отъ връме на връме водата на езерото се увеличава и покрива голъма част отъ нивите на Перово. Даже половината отъ селото стои дълго връме прѣзъ годината въ водата. А по-слѣдната война завари цѣлото село залѣто съ вода и къщите срутени. Селяните бѣха разпрѣснати изъ околните села. Гниенето на блатната почза причинява лошава трѣска. Прѣзъ лѣтото рѣдко остава човѣкъ да го не втрѣсе. На около има хубави зеленчукови градини. Зеленчука се продава въ града. Лишени сѫ отъ собствена гора. Дѣрза каратъ чакъ отъ Стенския балканъ. Тукъ живѣятъ чисти българи. Селото брои 80 кѫщи. Населението се занимава съ риболовство, слабо скотовъдство и малко земедѣлие. Въ Америка има 50 души, а въ Цариградъ и Романия до 15 души. Всѣки селянинъ е стопанинъ на част отъ езерния тѣрстиковъ бръгъ, наречено „*ловище*“. Единъ стопанинъ може да изкара годишно отъ риболовство отъ 200—2000 гроша. Рибата се продава въ селото, въ града или въ Битоля. Въ селото стои чиновникъ на прѣдприемача. Той зима на 5 оки риба 1 ока. Една ока се отстѣпва и на черквата.

Черквата „Св. Атанасъ“ е градена прѣзъ 1867 г. Отъ селото има нѣколко души свещеници отъ една фамилия. Тѣ обслужватъ и околните села. Училището е нова постройка на ниско до земята. То сѫществува отъ прѣди 35 години. Постѣща се отъ 35 ученика и 10 ученички, ржководени отъ единъ учителъ и разпрѣдѣлени на 4 отдѣл. и 1 забавачница.

Прѣди години селото е било между Малкото и Голѣмото езеро. Тамъ и сега има място, което се назира Старо-Перово. Кога се изселило тукъ селото, не е знайно. Въ Перево има една фамилия, която носи прѣкоръ „Царьовецъ“. Никакви прѣдания нѣма за старото потекло на тѣзи Царьове. Покрай селото е устието на р. Източница.

26. *Езерени* е сѫщо полско селце, което брои 60 чисто български кѫщи. То се намира източно отъ Перово. Почвата и тукъ е блатиста и населението страда отъ „блатна трѣска“. Населението се занимава съ земедѣлие и ходятъ по гурбетъ въ Америка, Цариградъ и Романия. Иматъ черква Св. Илия. Свещеника е доста интелигентъ. Той обслужва и съсѣдните села. Училището е въ черковния дворъ. То брои 17 ученика и 12 ученички, обучавани отъ учителка и разпрѣдѣлени на 4 отдѣления. На близо покрай езерото има кория отъ „елово“ дѣрво. На малко разстояние сѫ селата:

27. *Горна-Бѣла-цѣрква* съ 4 кѫщи български и 30 — албански отъ племето „тоски“ — бегташлии. На срѣща него е селото

28. *Долна-Бъла-Църква* съ 10 български и 20 албански къщи. Двѣтѣ села дѣли рѣката „Голѣма-рѣка“, която, прибирачки водите отъ Горна-Прѣспа, наблизо се втича въ езерото. Отъ двѣтѣ села по нѣколко дѣчица посѣщаватъ училището въ Езерени.

29. Източно, по шосето къмъ Битоля, на 1 часъ разстояние се намира селото *Козякъ*, което брои 50 къщи на арнаути прѣселници. Заселяването на арнаутите и тукъ е станало съ политико-стратегична цѣль. Тукъ е „маказа“, разклонението на Битолското шосе, подъ Гяватския проходъ по три направления: единъ клонъ върви по съверозападна посока за Рѣсенъ—Охридъ; вторъ клонъ — по юго-западна посока за Корча и трети клонъ по южно направление за Долна-Прѣспа. Пътя за Корча води прѣзъ срѣдъ Козякъ. За да си създадатъ работна земя козячани се заловиха съ изсичането, а слѣдъ туй и съ изкопачването дори на гжстата джбова гора, що красѣше цѣлата околностъ. Надъ селото, въ западнитѣ поли на Пелистера, имало е старъ градъ, кѫде то личатъ останки отъ развалини. Южно отъ селото на 1 часъ разстояние отстои

30. с. *Подмочани*. То се намира въ западнитѣ поли на Пелистерските разклонения, 2 часа раздалечъ отъ града. Селото има 92 чисто български къщи и 8 албански. Занимаватъ се съ земедѣлие, слабо скотовъдство и гурбетлѣкъ. Въ съверна и южна Америка има до 50 души, въ Цариградъ — 20 д. Икономическото състояние е добро. Прѣзъ селото минава шосето за Долна-Прѣспа (с. Наколецъ). Има 1—2 хана, обзавеждани отъ цинци. Черквата е Св. Георги, съградена прѣзъ 1801 година. Тя е вънъ отъ селото, малка и тѣмна, училището е срѣдъ селото, нова постройка отъ 2 ниски стаи. То се посѣщава отъ 40 ученика и 17 ученички, обучавани отъ единъ учитель и разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и забавачница. 5 ученика идатъ отъ с. Долна-Бъла-църква и 2 ученика отъ с. Райца. Подмочани е родното място на *Грайче Китанчевъ*, първия прѣдседателъ на Македонското революционно дѣло и неговия братъ Полковникъ Евт. Китанчевъ. Отъ тамъ е и архимандритъ Панаретъ, дългогодишъ черково-училищенъ дѣецъ изъ Македония, а по настоящемъ Ректоръ на Пловдивската семинария. Нѣкога селото броело повече албански къщи, но отсетнѣ сѫ се изселили въ близкото село Гънчари.

31. с. *Гънчари* е разположено въ сѫщите Пелистерски разклонения и отстои само 1 километъръ южно отъ Подмочани. То брои само 15 български къщи (чифлигарски) и 90 к. турски съ още 4 к. албански. Българите нѣкога сѫ били повече, но отсетнѣ сѫ били измѣствани за сметка на турцитѣ. Иматъ си и черквица Св. Атанасъ, далечъ подъ селото. Надъ селото, въ една гжста кория по Пелистерските височини, има

черквица Св. Илия, наричана „манастирчето“. При селската черква има голъмъ брой стари гробища, навърно остатъци отъ древни боеве-войни. Тукъ свършва административната граница на Горна-Прѣспа. Надолѣ върви вече Долна-Прѣспа.

II. ДОЛНА-ПРѢСПА.

Цѣлото водно пространство на езерото и ивицата земя, находяща се източно, южно и западно отъ него носи името Долна-Прѣспа. Брѣговете, въ днешните граници на Прѣспанското езеро, не представляватъ пригодни място за селища. Цѣлиятъ източенъ и част отъ южния брѣгъ е пѣсъчливъ, а юго-западния е стрѣменъ и високоскалистъ. По-пригодни и удобни места трѣбва да е имало околоврѣстъ езерото въ по-старо време, когато границите му сѫ били по-навѣтрѣ и всдното пространство по-малко. Малко сѫ днесъ селцата разположени около брѣга на езерото. Източно личатъ селцата: Асамати, Наколецъ; южно — Лѣнкъ и Нивици; западно — Пустеецъ, Глѣмбочани, Туменецъ, Долна-Горица, Конско и Стенье. Малкото селца свѣдоточатъ за голъмата раздалеченост помежду тѣхъ. Като изключимъ водната площъ на езерото, която заема 338 кв. километри, твърдѣ малка частъ отъ сула остава въ границата на Долна-Прѣспа за заселища и землища за обработване. По пространство Долна-Прѣспа заема много по-голъмъ дѣлъ отъ колкото Горна-Прѣспа. До като Горна-Прѣспа надлѣжъ дѣржи 3 часа, а на ширъ — 2 часа; Долна-Прѣспа на длѣжъ има 10 часа, а на ширъ — 6 часа. На място брѣговата линия на езерото допира до самите поли на спускающите се планински разклонения. Ето защо и малкото заселище, що личатъ изъ Долна-Прѣспа, всички почти сѫ кацнали далечъ изъ планинските дипли и разклонения. Езерото дѣли Долна-Прѣспа на двѣ части: Голъма и Малка-Прѣспа.

1. ГОЛЪМА-ПРѢСПА.

Заема източния и южния брѣгъ на езерето. Тя брой 32 заселища, разположени въ тѣсната ивица земя, граничаща отъ една страна съ езерото, а отъ друга съ планинските вериги и разклонения отъ Пелистеръ, Баба, Корбецъ. Полето, което — тукъ-тамъ остава, между планинските клонове и езерото, е съвсѣмъ малко. То се прѣсича и отъ нѣколко буйни планински рѣкички, събиращи водите отъ западните склонове на Пелистеръ, Баба и Корбецъ. Тѣзи рѣкички сѫ: Прѣторска, Сливнишка, Кранска, Брайчинска, Рударска, Рѣмска, Пѣпленска, Оровнишка. Всички рѣкички сѫ буйни, спускатъ се отъ високи скали, влачатъ и пълнятъ коритото си, въ гор-

ното течение, съ грамадни камъни. Каратъ много воденици, тепавици и валивици.

Малкото работна земя е обработена грижливо и старательно, но не може да храни всичкото население. Землището не е собственост на местното българско население, а е чифлишко — на беговетъ. Само чифлика на острова Св. Ахилъ и с. Нивици съ собственост на единъ цинцаринъ отъ Битоля. Редко, твърдѣ рѣдко нѣкое сѣмейство да се радва на свое стопанство. Едва слѣдъ 1908 г. — турския хуриетъ — се появи аграрно движение въ тоя край и беговетъ изплашени да не имъ се отниматъ незаконно заграбените нѣкога земи, побѣрзаха да продаватъ своите чифлици. Така въ кратко едно врѣме, много села отъ Долна-Прѣспа станаха собственици на работна земя, откупвана за баснословно високи цѣни. Селото Дупени прѣдлагаше 18,000 лири турски за землището на бега, състояще се отъ камъняци и развалини отъ стари селища! Още по-печално бѣ, когато българските села Германъ и Рѣмби водѣха съсипателна конкуренция за наддаване на чифлишката земя, която достигна отъ 10,000 лири на 30,000 лири турски и Балканската война ги завари въ сѫдебенъ процесъ за кой да вземе чифлика. Благодарение на лесно печеленитѣ пари въ Америка, просто Прѣспани сипѣха злато за бейските чифлици.

Голѣмо-прѣспани боравятъ твърдѣ малко съ земледѣлие, повече съ лозарство и слабо риболовство. И скотовъдството е слабо застѣпено. Земята ражда жито, рѣжъ, овесъ, царезица и бобъ. Прѣспанското грозде е хубаво и се цѣни високо. Виното е черно, ароматично и силно на алкохоль и вжглена киселина. Между лозята тукъ се срѣща грозде безъ сѣмки, прѣнесено отъ Анадола. Голѣма част отъ мѣжкото население ходи по гурбетъ. Въ по-старо врѣме изъ Цариградъ, Смирна и другадѣ по Анадола, като майстори-зидари и вжгленари, а слѣдъ Илинденското възстание — въ Америка: Сѣверна и Южна, отъ кждѣто зеха да се връщатъ по просвѣтени, но за туй пъкъ и съ покварени нрави. Не сѫ рѣдки случаите на разводъ по простата причина, че жената не знала да се носи по американски, или че „ѣхът“ ѹ вонѣалъ. Домашната обстановка изъ много села конкурира на градоветъ. Кревети, маси, скжпи завѣси, постилки, покривки и прибори за ядене не сѫ рѣдкость въ модернитѣ — кявгирна постройка кѫщи.

Въ граничащите села съ Костурско настѣпило е покъсно националното свѣстяване. Не малко е дойринесъль за националното свѣстяване въ тоя край Стариятъ дѣлгогодишенъ учитель и пѣвецъ, г. Анастасовъ Гр. Бошевъ. Прѣспани се отличаватъ съ своето ученолюбие и религиозностъ. Особено слѣдъ хуриета и най-малкото селце претендираше за училище и черква, като не се скжпѣха за тѣхнате издѣржка. Учителитѣ бѣха щедро

възнаграждавани, затуй и се надпрѣварваха кой по-скоро да бѫде назначенъ за тоя миљ, исторически и святъ за нась край. Слѣдниятъ случай достатъчно ясно говори за голѣмата пожертвователость на Прѣспани. Прѣдстоеше да се открие прогимназиялно училище и при него пансионъ за Голѣма-Прѣспа- Най-подходяще място за цѣльта бѣ опредѣленъ ма-настиря „св. Петка“ при селото Брайчино. Селянитѣ обѣща-ваха да поематъ всички разносци по издѣржката на пансиона, ако се открие въ тѣхния манастиръ. Разбраха за горното Любончани и почнаха да се сипятъ протести въ митрополията и училищната инспекция задѣто не било направена тая честъ на тѣхното село. И тѣ обѣщаватъ цѣлата издѣржка на пансиона и плюсъ други облаги за училището и учителския пер-соналъ. И колко драго бѣше човѣкъ да гледа и слуша какъ благородно си завиждаха и съревнуваха Прѣспани при прѣ-успѣване черковно-учебното дѣло. Не винаги такъвъ интересъ и грижи, обаче, полагаше за цѣльта нашето висше началство— Св. Екзархия. По вина на Екзархията не се осъществи хубавия планъ за откриване класно училище и пансионъ въ Голѣма Прѣспа. По вина пакъ на сѫщите органи насмалко оставаше да признае Патриаршията, хубавото Мариово.

Голѣма-Прѣспа се населява отъ българи и по-малко отъ албанци. Арнаутската колония е дошла тукъ изъ Корчанско отъ по-ново време. Тѣ сѫ отъ племето „тоски“, а по вѣро-изповѣданіе — отъ мухамеданската секта „бекташлии“. Цѣ-лата околностъ на езерото е била опустошена въ време на кървавите размирици на Али паша Янински. Тогава сѫ се възползвали околнитѣ бегове да си раздѣлятъ опустѣлата земя. Когато населението почнало да се връща подиръ тѣзи размирици, то намѣрило своята бащина земя въ чужди рѣги. Тѣ сѫ се образували чифлицитѣ по край езерото. Арнаут-ските поселения захващатъ отъ с. Търнъ, което лежи меж-ду коритото на Деволъ и Малкото езеро и продължаватъ къмъ сѣверъ. Чисти албански села сѫ само с. Ракицка на южния край на Малкото езеро и Винени на западния му брѣгъ. По-нагорѣ въ селата: Пъпли, Германъ, Рѣмби, Нако-лецъ, Любойно, Жрвати, Крани, Асамати, Гънчари има и арнаути смѣсени съ българи.

Облѣклото на Долно-Прѣспанското българско насеle-
ние рѣзко се отличава отъ облѣклото на Горно-Прѣспани.
До като въ Горна-Прѣспа ярко изпѣква национална носията
— у женитѣ — съ много пѣстри цвѣтове, тукъ наопаки —
носията у женитѣ е прости, състояща се отъ бѣла дѣлга
риза, отгорѣ „шегунъ“ отъ черенъ шаекъ безъ ржави, прѣ-
пасани съ широкъ черенъ поясъ. И мжжкото облѣкло е просто:
тѣсни черни „беневреци“ на краката, бѣла кжса риза докол-
ѣнѣ, отгорѣ опасани съ черенъ „поясъ“; кжсо шаечно
„елече“ на гърдитѣ и най-горна дреха пакъ отъ черенъ шаекъ

„гуна“ съ ржави. Носията напомня много на костурската. А черниятъ цвѣтъ навѣрно символизира робския — „черния животъ“ на населението.

Въ говора на Голѣма-Прѣспа сѫ запазени юсовитѣ старо-български произношения. Така напримѣръ, произнасятъ думитѣ: *пендесеть* (50), *девендесеть* (90), *ѣренди* (иди) *дронгъ*, (драгъ, прѣтъ); *Рѣмби* (село), *Лѣникъ* (село), *Глѣмбочани* (село). На рогатия добитъкъ казватъ „*праводъ*“. Примѣръ: изкарайте „*праводата*“ на паша. Снахата казва на своя деверъ (брать на мжжъ и) „*господинъ*“ въ обрѣщанието си къмъ него. Примѣръ: земи „*господинъ*“ лопатата и пр.

Административно Голѣма-Прѣспа образува нахия (мюдурлукъ) съ центъръ с. Наколецъ, числяще се къмъ Рѣсенската окolia. Голѣма-Прѣспа брои 32 села.

1. с. *Райца* е разположено въ западнитѣ поли на веригата Пелистеръ. Мѣстоположението на селото е едно отъ живописнитѣ, поради което и си получило името. Околността му е залѣсена, а малкото полце е усъяно съ орѣхови и други овощни дървчета. Има и стари дървета отъ черната черница (карадутъ). Селото брои 20 чисто български кжщи, отъ които половината сѫ собственици (раятски) на свое стопанство, а другата половина — чифлигари. Чифлици иматъ Еминъ бей отъ Корча и Кязимъ бей отъ с. Наколецъ. Селяните боравятъ съ земедѣлие и малко скотовъдство. Поминъка на раятските кжщи е сравнително по-добъръ. Посещаватъ пазаря Рѣсенъ, който отстои на 3 ч. съверо-западно отъ селото. Иматъ черква св. Никола. Нѣколко дѣчица посещаватъ близкитѣ училища.

2. с. *Асамати* се намира до самия съверо-източенъ брѣгъ на езерото. То брои 5 български самостоятелни кжщи и 15 албански. Послѣднитѣ сѫ настанени тукъ отъ прѣди 40 години, като сѫ прогонили българите. Селото притежава слабо землище. Повече сѫ риболовци. Тукъ се изнася уловената риба отъ околнитѣ села и се продава на търговци за Битолския пазаръ. Българите иматъ стара черква св. Петка. Нѣколко момчета посещаватъ училището въ с. Подмочани.

3. с. *Прѣторъ* отстои 1 часъ съверо отъ езерото. Има 21 чисто български кжщи, отъ които 12 сѫ собственици, а другите — чифлигарски. Чифликътъ е на Амедъ бегъ отъ с. Николица (Биглишко). По прѣди селото било близо до езерото, но отъ зулуми на врагове дръпнало се горѣ — по близо къмъ Пелистеръ. Работятъ земедѣлие и слабо скотовъдство. Мнозинството отъ мжжкото население гурбетува по Цариградъ и Америка. Черквата е вънъ отъ селото на името на Св. Арахангелъ. Тя е нова постройка на старъ олтаръ, което личи по несиметричността на голѣмия олтаръ и малката черква. Въ околността има стари черквици: св. Тодоръ, св. Атанасъ, св. Недѣля, св. Богородица и св. Петка. Всички сѫ

покрай езерото. Въ околността на селото се намиратъ глиниeni кюпове, сгура отъ желъзо и други стари предмети. Училището е една ниска и нехигиенична стая. То се посещава отъ 13 момчета и 6 момичета, ръководени отъ учител и разпръдълени на три отдѣления. Идватъ дѣца за училището и отъ селата Райца, Асамати и Корбиново.

4. с. *Корбиново* е на 4 километра съверно отъ Прѣторъ. Стартото село е било още съ 1 часъ раздалечъ горѣ въ ребрата на Пелистеръ, дѣто сж селскитѣ гробища при стара уцѣлѣла черква св. Георги. Селото брои 24 български кѫщи, всички чифлигари на Далянъ бегъ отъ с. Кявазецъ (Корченско). Низъ селото минава буйна планинска рѣка, слизаша отъ Пелистерскитѣ височини. Тя пой малкото полце, което ражда: жито, ръжъ, царевица, овесъ. Голѣма частъ отъ мѫжетѣ сж изъ Анадола, Цариградъ и Америка. Нѣколко дѣчица посещаватъ Прѣторското училище.

5. с. *Сливница* е скрито въ единъ отъ западнитѣ спускающи се ридове на веригата Пелистеръ. То е планинско село, построено високо и далечъ отъ езерото. Единъ доста отвѣсенъ ридъ скрива погледа на пѣтника, идящъ къмъ селото отъ къмъ Рѣсенъ. Тукъ, на тоя стрѣменъ ридъ бѣха позиционирани нашите войски отъ къмъ Пелистерския участъкъ, слѣдъ отстѣплението на Битоля. Макаръ и ридътъ не толкова стратегиченъ, но геройството, на юначнитѣ наши храбърци били двѣ години тоя край отъ гъстигнѣ атаки на неприятелскитѣ пѣлчища. Тукъ зазари нашите смѣлчаци „Доброполската“ катастрофа и докато се оттеглятъ, трѣбваше да сложатъ непобѣдимото си оржие надъ Скопие. Селото брои 60 чисто български кѫщи, отъ които само 8 кѫщи сж самостоятелни, другитѣ чифлигарски на албански бегъ. Селската мѣра е доста обширна, но слабопроизводителна. Нивитѣ сж разпрѣстнати изъ Пелистерскитѣ разклонения. Покрай селото протича буйна рѣка, идяща отгорѣ, отъ къмъ манастиря „св. Богородица“. Тя пой селскитѣ ливади. Голѣма частъ на селянитѣ емигриратъ въ Америка. На срѣщниятъ брѣгъ на рѣката е малка селска черквица, а надъ селото, горѣ въ ребрата на Пелистеръ, се крие исторически и старъ манастиръ „св. Богородица“. Тукъ бѣ квартираната на щаба на нашата армия отъ тоя участъкъ. Училището се помѣщава въ една ниска приземна стая. Той брои 24 момчета и 12 момичета, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и 1 забазачница и ръководени отъ една учителка. Поради селска вражда съ свещеника доста назадъ е останало черковно-учебното дѣло. Насрѣща селото, далечъ нейдѣ изъ водната повърхнина на езерото, се прозира хоризонта на Туменечкия и Пустечкия заливи. Тукъ е най-широката частъ на езерото. Южно отъ Сливница на 1 часъ отстои.

6. с. Крани. И то е разположено високо въ същата пла-
нинска верига, по двата бръга на едноименната река. По-
следната е най-големия притокъ на езерото. Буйна и силна
тя влачи грамадни камъни изъ Пелистерския височини и ги
трупа по коритото си чакъ до низъ селото. Пенливата вода
удря по каманите, скача и се пръска на дребни капчици, об-
разуващи небесната дъга. Бучението и шумътъ на реката се
чуватъ отъ далечно разстояние. Доста воденици, тепавици и
валивици използватъ буйната енергия на реката. По една
двойна греда се съобщаватъ двътъ части на селото. То брои
37 чисто български къщи и 80 албански. Часть отъ къщите
съ собственици, а другата — изпол. — други на местните бе-
гове. Занимаватъ се съ земедѣлие, съятъ и тютюнъ, който
контрабанда се продава изъ окoliaта. Въ Америка има 31 д.
отъ българите. Селото брои и нѣколко кръчми, бакалници,
ковачи. Отношенията съ местните албанци не сѫ лоши. Черк-
вата е „Св. Богородица“, градена презъ 1865 г. Тя има голѣмъ дворъ и градина, обградени съ камънни стѣни. Бъл-
гарско училище съществува отъ прѣди 20 години. То е при
чертвата на високо. Отдѣля е кръчмарски дюкянъ. Учили-
щето се посещава отъ 18 ученика и 7 ученички, отъ които
4 ученика отъ с. Щѣрбово и с. Арвати. Обучението се рж-
ководи отъ единъ учитель. Близо до селото има развалини
отъ стари черкви: Св. Николо и Св. Илия и при тѣхъ стари
гробища.

7. с. Арвати брои 18 чисто български къщи. До неот-
давна броело повече къщи. Селото се намира високо въ единъ
баиръ, стърчатъ недалечъ отъ с. Крани. Селяните сѫ само-
стотелни. Иматъ слабо земедѣлие и скотовъдство. Мнозина
ходятъ по чужбина. Чертвата е „Св. Арахангелъ.“ Тя е била
старъ манастиръ. Има още черкви „Св. Богородица“, „Св.
Илия“, „Св. Наумъ“ — всички сѫ стари гробища. Селото е
било посещавано отъ разни чуждестранни учени за изслѣд-
ване старините.

Въ селото има до 40 къщи и албанци. Тѣ иматъ „мектѣбъ“ съ 1 ходжа и до 40 дѣца за двѣтѣ села Крани и Арвати.

8. с. Щѣрбово е близо до Арвати, разположено на сѫщия
ридъ. То брои 30 къщи български. Българите сѫ чифлигари,
на Цафула бей, албанецъ, живущъ въ Цариградъ. Часть отъ
тѣхъ гурбетуватъ по Америка. Мѣстното производство е
слабо. Ражда се: ръжъ, овесъ, тютюнъ. Иматъ черква „Св.
Никола“, развалини отъ стари черкви. Тѣзи села обслужва
Брайчински свещеникъ. Въ щѣрбовската пл. на 6 септември
1903 г., 150 възстаница водиха б.ч. стражение съ 6000 д. аскеръ.

9. с. Брайчино е раздалечъ на 2 часа отъ послѣдното
село. И то се крие въ прохода „Баба“, що прѣсича Пели-
стерската верига по направление източно къмъ Битоля. Прѣзъ
него (прохода) има прѣкъ путь отъ Прѣспа за Битоля, който

излиза на Ниджо поле къмъ историческата „Червена стъна.“ Селото брои 67 чисто български и самостоятелни къщи. Прѣди 30 години и то е било чифликъ, но се откупило. Работната земя е малко. Работятъ слабо земедѣлие, лозарство, бичкиджилъкъ и гурбетлъкъ. Въ Америка има 75 души, а въ Романия 4—5 души. Икономическото състояние на селото не е лошо. Благодарение на пестените пари въ Америка, издигнали сѫ нови къвирни къщи, градска нрправа и покрити съ „марсилски керемиди.“ Туй обстоятелство сведочи за икономическото благосъстояние на селото. Прѣзъ селото проптича сѫщо буйна планинска рѣка, която събира водите отъ „Баба“ планина и „Грива“ — разклонения на Пелистерската верига. По течението на рѣката изобилватъ вкусните пъстарви. Сѫщата рѣка по-надолѣ протича край с. Любойно и недалечъ отъ с. Наколецъ се втича въ езерото. Страшенъ 30 годишенъ споренъ процесъ се води между Брайчинци и Любончани за частъ отъ гората. Всѣка отъ страните е похарчила по 1000 лири и спора стои още неразрешенъ. Съвѣтвани сѫ и двѣтъ страни за братско споразумение, но благоразумието не отстѣпва на българския „инат.“ Чerkвата е Св. Никола. Добрѣ украсена и съ уреденъ приходъ. Близо до селото има старъ манастиръ „Св. Петка.“ Училище сѫществува отъ 1875 год. Основите на училището сѫ били освѣтени отъ първия Охридски Митрополитъ Натанаилъ. Обучението се ржководи отъ единъ учитель. Училището брои 44 ученика и 32 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и 1 забавчница. Не липсватъ и нѣкои помогала за училището. Селяните сѫ едни отъ най-ученолюбивите въ тоя край. Тѣ първи сѫ се отказали отъ патриаршията още прѣди 48 години. Слѣдъ тѣхъ идваша селата: Безвинье, Буковикъ, Любойно и т. н. Тѣ бѣха готови да посрѣдничатъ цѣлата издръжка на икономическия пансионъ, ако се откриеше класно училище при селския манастиръ „Св. Петка.“

10. с. Любойно е на два километра по-долѣ отъ послѣдното село, по течението на рѣката. То е разположено въ устието на прохода, откриващъ се къмъ езерото. Селото брои 110 чисто български къщи и само 3 — албански. Прѣди години албанските къщи сѫ били повече, но се изселили. Прѣдъ селото се открива малко поле, оросявано отъ рѣката. То ражда жито, царевица, бобъ; има и хубави лози. Селото изглежда на малко градче. Всички почти къщи сѫ двуетажни; не липсватъ и 3-етажни. Покривътъ на всички е съ марсилски керемиди. Има и нѣколко дюкани, касали и ковачи. Обстановката изъ много къщи е чисто градска. Срѣща се и мека мебель. Кревати, прибори за хранене и др. градска покъщнина не сѫ рѣдкостъ. Всичко това говори за завидно икономическо благосъстояние. Може да се каже, че Любойно е най-богато село въ Прѣспата. Богатството е припечелено въ Аме-

рика, къждъто иматъ до 100 души свои хора. Туй село кредитира много отъ околните села съ пари подъ лихва. До 20,000 напалеона има раздадни пари. Бидейки отдавна освободено отъ чифлигарството, всичко що се печели въ Америка, остава имъ въ злишъкъ. Черквата и цълото село бѣха изгорѣли прѣзъ Илинденското възстание. Понеже искатъ да градятъ нова черква, не сѫ поправили изгорѣлата. Черкуватъ се въ малка — стара черквица „Св. Атанасъ“. Свещеника е доста интелигентеъ, но буенъ съ арнаутски нрави. Нему се дължи до известна степень опасния споръ съ брайчинци за гората. Съвѣтванъ е билъ много пжти за помирение, но нескланя и поради това е възненавижданъ отъ цълото почти население изъ Прѣспата. Училишето сѫществува отдавна. То се помѣшава въ една нехигиенична стая, прилична на кочина. Започнали бѣха да градятъ ново здание, но отъ несъгласие — тѣй стоеше наполовина издигнато. Едва въ послѣдно врѣме се довърши. То прѣставлява цѣлъ палатъ: на два етажа съ 10 стани и салонъ. Посѣщава се отъ 80 ученика и 30 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и забавачница и ржководени отъ двѣ учителски сили. Иматъ и нѣкои помогала за училишето.

11. с. *Наколецъ* е 2 километра по западна посока отъ послѣдното село. Разположено е до самия брѣгъ на езерото. Въ по-старо врѣме селото е било навжтрѣ въ езерото, за което сведочи старата черква наполовина потопена въ водата. А самото наименование на селото ни напомня за праисторичнитѣ *Наколни* жилища на човѣка. Мѣстоположението на селото е ниско и блатисто. Почвата мочурлива. Климатъ много не здравъ отъ гниющите наоколѣ трѣстики. Често пжти селото е било заливано отъ приидване на езерото. Напослѣдъкъ, обаче, цълото бѣ потопено въ вода още отъ прѣди Балканската война. Селото, като центъръ на Голѣма-Прѣспа, е седалище на Мюдуринъ. То е свързано съ шосенъ пжть и телеграфъ съ Рѣсенъ и Битоля. Селото брои 32 български и 38 албански кжщи. Българитѣ сѫ собственици на свои имотъ. Боравятъ съ слабо земедѣлие. Отиватъ повече на чужбина. Въ Америка има 30 души. Черквата е съградена прѣзъ 1884 г. на името „Св. Никола“. Наколецъ бѣ седалище и на български Архиерейски намѣстникъ. Въ посѣдно врѣме екзархийта закри намѣстничеството и съ това осути много планове на Прѣспата, като: откриване класно училище и пансионъ, снабдяване страната съ лѣкаръ и пр. добри и народополезни прѣдначинания. Това сѫ дефектитѣ отъ кжсогледната екзархийска политика. Училишето е при черквата, на високо съ три стани. Тамъ се помѣщава и канцеларията на намѣстничеството. Посѣщава се отъ 12 ученика и 9 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и ржководени отъ единъ учителъ. Училишето сѫществува отъ 1899 година.

12. с. *Дупени* отстои съверно отъ последното село, на раздалечъ единъ часъ. То е разположено високо по ребрата на Баба планина, клонъ отъ Пелистерската верига. Селото брои 38 чисто български къщи, отъ които 3 къщи работятъ манастирски имотъ, а останалите — съ чифлигари на албански бегове. Къщите съ разхвърлени на голъмо разстояние и селото изглежда голъмо. Сегашното село е издигнато върху развалините на старо заселище, по всъка въроятностъ нѣкой градъ. Цѣлата селска мѣра, въ диаметъръ 5—6 километра, е само развалини, които проличватъ на всъка стъпка. На много пъкъ мѣста личатъ прави, урегулирани пътища. Между такива пътеки и развалини съ парцелирани сегашните ниви на селото. Ето защо много отъ тѣхъ — нивите изглеждатъ малки, като градински лехи. Разработването на нивите става съ дървено, дѣдо Адамово рало. Долѣ подъ селото има по чиста почва. Тамъ съ по-голъмите ниви и ливади. Тукъ има други сгради, тъй наречени лѣтни колиби, кѫдето прѣкарватъ работните сили прѣзъ работния сезонъ. Тукъ държатъ и добитъка си. Отъ двѣтѣ страни на селото протичатъ буйни планински поточета. Селяните боравятъ съ земеделие, скотовъдство и бичкиджилъкъ. Въ Америка иматъ до 15 души. Въ селото има черква „Св. Атанасъ“ и друга „Св. Арахангелъ“ при колибите. Накрай селото е манастирия „Срѣтеніе Господне“. Храмътъ манастирски е подновенъ прѣзъ 1910 год. Той има великолѣпенъ изгледъ, съ кубе и камбанария. Монастира притеjkava бсгатъ имотъ, но не добре стопанисванъ. Въ околността на селото има развалини отъ черкви: Св. Илия, Св. Ана, Св. Врачъ, Св. Никола, Св. Петка, Св. Димитри. При черквата Св. Атанасъ има развалини, известни подъ името „владикой гърмади“. Навѣрно тукъ е била Митрополия съ седалище на Митрополитъ. Училището се помѣщава въ една отъ манастирските стаи. То брои 11 момчета и 8 момичета, разпрѣдѣлени на три отдѣления и ржководени отъ единъ учитель. Училището съществува първа година. Нѣкои отъ дѣцата съ слѣдвали въ други училища.

13. с. *Германъ* е най-голъмото село въ Прѣспата. То е разположено въ сѫщата планинска верига, високо по ребрата и спусковетѣ. Германъ е и най-високото планинско село въ този край. Прѣзъ него протича голъмъ планински потокъ, който кара селските воденици, а по-надолѣ, минавайки прѣзъ с. Рѣмби, кара валивици и тепавици. Прѣклятъ пътъ отъ Дупени за Германъ върви прѣзъ гората, а обикновения пътъ върви долѣ край езерото. Минава се „Маркова нога“, лошо стратегично място, дѣто съ ставали често обири и убийства; стига се селото Рѣмби и пътя извива надъ селото, за да се стигне, прѣзъ разни урви и прѣсеки до Германъ, пеша или възсѣдналь на конь. Селото, въ околността си, има малко работна земя. Селската мѣра е долѣ — покрай езерото въ

чуждъ синоръ. Старото село се намирало долъ — покрай езерото, при мѣстността „Маркова нога“, кждѣто още личатъ развалини. Селото брои 220 кжщи, отъ които 170 к. чисто бѣлгарски и 50 албански. То сие взело името отъ патриархъ Германъ, който или тукъ е живѣялъ, или е само погребанъ въ тукашния манастиръ. Успѣнски, директоръ на Руския археологически институтъ, твърди, че патриархъ Германъ е Цариградски патриархъ, заточенъ въ тоя край — (715—730 г.).

Селянитѣ казватъ, че едно врѣме, въ тѣхното село, живѣлъ „Патриката“, Св. Германъ, който билъ много добъръ човѣкъ. Той, кога умрѣлъ, погребали го въ старата черква, която носи неговото име „Св. Германъ“. Селянитѣ разказватъ още, че единъ грѣцки владика искалъ да изрови костите на патриката, но го хванала тежка болестъ и прѣстѣплението не му се удало. Селото е „емляшко“ — подарено на нѣкой Стамбодска (Цариградска) джамия, се управлява отъ „евкафа“ и плаща „емлякъ“ по 675 лири на два пжти (прѣзъ м. септемврий и януарий) въ годината. Макаръ и не собственици селянитѣ могатъ да продаватъ (прѣхврълятъ) единъ недвижимъ имотъ (кжща или нива) на второ лице, но само чрѣзъ записи.

Интересна е историята за какъ ставали селата албански чифлици. Прѣди 150 години селото било изложено на силни разбойнишки обири и нападения. Зада бѣдатъ защитени отъ такива нападения, рѣшили да искатъ протекцията на нѣкой силенъ албански бѣгъ — Курти паша. Въ замена на тая висока честь бѣгътъ имъ отпушналъ 32 кесии дребни пари. Всѣка кесия по 500 гроша. Турнали паритѣ въ торби и съ двама „ясакчии“ изпратили делегацията да си върви. Само половина отъ уговорената сума, сиречъ 16 кесии, имъ далъ въ началото; втората половина оставала дасе внесе повторно. Тръгнали. Вечеръта стигнали въ едно село за прѣнощуване и за по сигурно паритѣ били депозирани въ единъ селски хамбаръ. На другия денъ, обаче, паритѣ липсали. Задигнали ги, разбираше, самитѣ „ясакчии“. Върнали се да съобщатъ на бега за станалото. Бѣгътъ ги съжалилъ и имъ казалъ, че ако имъ даде втората половина отъ паритѣ, сигурно и тѣхъ ще имъ откраднатъ, затуй обѣщалъ той да имъ съхранява паритѣ. И така селянитѣ си останали съ празни рѣзи. Благодарили се само задѣто прѣстанали разбойнишките нападения. По всѣка вѣроятностъ дирижирали отъ самия бѣгъ, каквато практика има между разбойници и бегове въ Албания и сега. По врѣме, когато Али паша Янински разбилъ силнитѣ феодали (беговете), освободили се селата отъ бегския яремъ; станали си пакъ собственици, като плащали малъкъ данъкъ. Селото Германъ плащало 800 гроша заедно съ другите данъци. Слѣдъ смъртъта на Али паша губернаторъ въ страната, наследниците на старитѣ бегове пакъ станали соб-

ственици, а селата — чифлишки. За Германъ се обадила нѣкоя кадъна, която, бидейки безъ дѣтна, селото минало за лично Султанско владение. Той пъкъ завѣщалъ селото на нѣкоя джамия, чието владение се счита днесъ.

Слѣдъ хуриета селото купи ² з дѣлове отъ чифлика на Рѣмския Али бей за 7500 лири. Рѣмбяни, обаче, по-рано си били пазарили за себе си тоя имотъ. Завежда се споръ прѣдъ Али бей, като взели всѣки да наддава за имота и стигнали отъ 7500 лири на 30000 лири турски! Балканската война завари двѣтѣ села въ сѫдебенъ процесъ по сѫщия споръ! Всичкото почти мѣжко население ходи по чужбина. Въ Америка иматъ до 180 души. Черква има Св. Германъ, въ която почива гроба на светията. На 12 май (старь стиль) става голѣмъ съборъ въ селото. Отъ цѣла Прѣспа се стича населението да се поклони на гроба на Св. Германъ.

Въ сѫщата черква е намѣрена историческата надгробна плоча отъ царь Самуила, поставена въ 993 година надъ гробовете на родителите и брата му Давида. На друго място (въ отдѣла „Старини“) ще говоримъ повече за нея. Има и друга стара черква Св. Атанасъ. Училището е срѣдъ селото. То е една великолѣпна нова сграда съ 6 стани и 2 салона. Броятъ на учениците е: 156 ученика и 79 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и забавачница. Обучението се рѣководи отъ четри учителски сили. Училището притежава всички помогала за улесняване обучението. Турнато бѣ начало и на училищна библиотека. Съ една дума училището служеше за образецъ, по своята работа и уредба въ тоя край и за централно място на учителските педагогически конференции. И двамата селски интелигентни свещеници не малко допринасяха за прѣуспѣване черковно-учебното дѣло въ Германъ. Прѣзъ 1910 г. тукъ падна убитъ отъ неприятелски куршумъ Прѣспански войвода Иованче заедно съ двама свои другари. Прѣдадени отъ тѣхния куриеръ-албанецъ — прѣзъ една нощ издебна ги неприятелското око, и на излизане отъ селото, съ единъ залповъ гѣрмежъ изъ засада, паднаха повалени и тримата възстаници. Другия денъ тѣлата имъ бѣха докарани въ Рѣсенъ и хвърлени на пазаришето, за да се гаврятъ съ тѣхъ циганите. Отъ Германъ е родомъ бившият Прѣспански войвода, Петъръ Христовъ падналъ убитъ въ сражение съ многобройнъ аскеръ при с. Дрѣново. Прѣзъ 1910 г. въ селото е убитъ войводата Ив. Чакулевъ.

14. с. Рѣмби брои 45 чисто бѣлгарски кѫщи и 15 албански. То е 3 километра раздалечъ отъ Германъ, разположено по двата брѣга на едноименната река. Попрѣди селото било чифликъ, но се откупило. Водятъ споръ съ Германчани за друга част отъ чифлика. Занимаватъ се съ земедѣлие, скотовъдство, лозарство, воденичарство. Много отъ околните села мелятъ на тукашните воденици. Прѣди 60—70 години

тукъ ставалъ пазаръ за цѣла Прѣспа, но поради убийството на единъ свещеникъ, прѣстаналъ да сѫществува. Албанцитъ иматъ джамия и при нея „мектебъ“ съ 1 ходжа и двама ученика. Прѣзъ зимата събириали се до 10 ученика.

Черквата е на долния край на селото и на името на Св. Петка. Тя е градена прѣзъ 1896 год. върху основитѣ на старата черква. При разкопките на старата черква намѣрили старъ гробъ измазанъ съ оросанъ и въ него кости, 2—3 зл. прѣпорци (звѣнчата) отъ владишка мантия и една славянска пергаментна книга. Надписътъ на плочата билъ славянски. Всички тие старини безслѣдно изчезнали още тогава. Взелъ ги Спиро попъ Наумовъ, логотетъ на гръцкия владика. Училището е при черквата въ стара и негодна сграда. То брои 39 ученика и 21 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и забавачница и обучавани отъ единъ учитель. Поради спорътъ съ Германчани позанемарили сѫ черковно-учебното дѣло. Въ околността на селото има развалини отъ стари черкви „Срѣтенie Господне“, „Св. Димитъръ“ и на мѣсността „Горица“ манастирче „Св. Иванъ Прѣдтече“. Тукъ на 24 юни (ст. ст.) става голѣмъ съборъ отъ околнитѣ села.

15. с. *Медово* брои 18 бѣлгарски кѫщи. То е разположено ниско въ тѣсната ивица земя между езерото и разклоненията на планинската верига „Баба-Бигла“. До прѣди 12 г. селото бѣ чифликъ. Селянитѣ сѫ земледѣлци и слабо скотовъдци. Иматъ черква „Св. Никола“. Петъ ученика посѣщаватъ Стѣрковското училище.

16. с. *Опаа* брой 3 кѫщи бѣлгарски. Прѣди години броели до 15 кѫщи. Разположено близо до езерото землището на селото винаги се цѣнело скажпо. Нанослѣдъкъ всичкото землище е разпродадено на околнитѣ села. Малка само частъ остава за селото. Има черква „Св. Никола“. Шестъ ученика посѣщаватъ Стѣрковското училище.

17. с. *Стѣрково* е 2 километра източно отъ Медово. То брой 20 кѫщи собственици. До скоро е било чифликъ. Още личатъ чифлишките кули въ селото. Селото е било старо и голѣмо поселище. Личатъ развалини отъ стари сгради. Боравятъ съ малко земледѣлие и скотовъдство. Ходятъ и въ Америка, кѫдѣто има до 15 души. Икономически не сѫ злѣ. Черква иматъ „Св. Георги“ и друга „Прѣображение Господне“ вънъ отъ селото. И двѣтѣ стари и уцѣляли. Развалини има отъ черква „Св. Никола“. Училището се помѣщава въ една стая, частъ отъ селския ханъ. Обучението се рѣководи отъ единъ учитель, който обучава 22 ученика и 7 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления. Училището се посѣщава и отъ дѣчица на близкитѣ села. Отъ сѫщото село е войводата Гоче Трайковъ, който има голѣми заслуги за Прѣспата.

18. с. *Рудари* е разположено високо до сѫщата планинска верига. То брои 53 чисто бѣлгарски кѫщи. Тѣ сѫ соб-

ственици. Пръди 13 години сж се откупили отъ чифлигарството. Старото село било по-долѣ, но отъ зулуми се изселило. Часть отъ селяните забѣгнали въ Леринското село Баница. Слѣдъ дълго врѣме двама братя върнали се отъ тамъ и основали днешното село. Околността на селото изобилва съ развалини отъ стари поселища и черкви. И тукъ ще да е гъмжѣлъ животъ буенъ въ древно врѣме. Часть отъ развалините се наричатъ „калето“ и при него изворъ, нареченъ „царевъ кладенецъ“. Дали не се намираме въ нѣкоя царска резиденция? Живописното разположение на селото, наносявано отъ буенъ планински потокъ, древните остатъци и царските наименования, даватъ ни основание да прѣдполагаме, че е била една отъ резиденциите на българския царь Самуилъ, чиято столница се намирала далечъ отъ тукъ — на 10 километра разстояние. Въ околността на селото има руда отъ Антимонитъ. Въ старо врѣме се разработвала рудата. Остатъци отъ сгura пълнятъ околността. Отъ туй и селото си добило името Рудари. Селяните се занимаватъ съ земедѣлие, скотовѣдство, дюлгери, зидари и лихварство. Иматъ и по чужбина (Америка) до 40 д. По-прѣди сж посѣщавали Анадола, като майстори. Икономическото състояние на селото е завидно. То кредитира другите села съ пари подъ лихва било за покупка на чифлици, било за разноски на гурбетчиите до Америка. Хубавите каявирни кѫщи сведочатъ за доброто благосъстояние на селото. Прѣзъ Илинденското възстание въ околността на селото загинаха 60 души четници и други 17 д. избити отъ селяните. Също тамъ сж загинали и 4 възстаници отъ близкото село Пѣпли.

Селската черква е Св. Петка, подновена прѣзъ 1869 г. Други стари черкви сж: „Св. Атанасий“, „Св. Димитрий“, „Св. Никола“. Въ гората има развалини отъ черква „Св. Георги“, наречена „Келия“. Училището е въ една стая на високо, надъ селския ханъ. Шестъ ученика идваша отъ съсѣдното с. Пѣпли. Ежбитъ за първенство въ селото немалко сж попрѣчили за правилния развой на черковно-учебното дѣло.

19 с. *Пѣпли* има 20 кѫщи български, 40 албански и 15 цигански. Прѣди години албанските кѫщи били повече, но се изселили. Селото отстои на 4 километра южно отъ Рудари. Разположено е изъ спускающите се низини на горѣпомената планинска верига. Всички кѫщи сж собственици. Българите сж злы третирани отъ съселяните си друговѣрци. Но и тѣ (българите) не отстъпватъ по своето юначество (респективно комитаджилъкъ), съ което ги респектиратъ. Прави впечатление, че докато по другите смѣсени села поминъка на българи и албанци е много коректенъ дори дружелюбенъ, тукъ—наопаки: враждуватъ. Може би, тази вражда се дѣлжи на обстоятелството, че българите се показватъ по-упорити въ борбата и по-издѣржливи, когато албанците сж принудени да

бъгатъ и се изселватъ въ други села. А може би, и прѣдъ страха отъ организационнитѣ чети, обиталището, на които сѫ близкитѣ гори и балкани. Селянитѣ се занимаватъ съ земедѣлие, лозарство, риболовство (отъ малкото езеро.) Ходятъ по Америка, кѫдѣто има до 20 души.

Иматъ черква св. „Димитри“. Тя е стара, малка и темна. Приготвляватъ се да градятъ нова черква. Нѣколко дѣца посѣщаватъ Рударското училище.

20. с. *Оровникъ* отстои на 1 часъ разстояние отъ послѣдното село. Пѫтя води низъ урви и байри се покрай полите на „Баба.“ Селото брои 30 български кѫщи. Тѣ сѫ чифлигари на албански бегове отъ Костуръ. Надъ селото почва гъста букова гора, прѣзъ която води пѫть за Леринъ. Работната земя е малко. Съятъ: ръжъ, царевица. Иматъ добри лозя — Анадолски сортове безъ съмки. Гурбетуватъ изъ Анадола, като майстори и Америка. Поминъка имъ е незавиденъ още щомъ сѫ чифлигари. Черквата „св. Спасъ“ е ниска, темна и малка. При нея, въ притвора, има прѣграда за училище. То брои 9 ученика и 6 ученички, разпрѣдѣлени на двѣ отдѣления и обучавани отъ учителъ. Училището сѫществува за първа година. На пазаръ ходятъ въ Леринъ.

21. с. *Буковикъ* е въ дѣнното на Прѣспанската котловина. Разположено на равно място, между разклоненията на „Баба“ пл. и юго-източния ѹ клонъ „Корбецъ“ или „Горбецъ“; съ гъститѣ букови дървета наоколо и запазено отъ източнитѣ, южни и западни вѣтрове, — селото прилича по-скоро на курортно място. То е малко — брои само 21 български кѫщи, отъ които 14 к. чифлигарски и само 7 собственици. И работната земя е малко. Тя е собственостъ на двама бегово, отъ които единия продалъ имота си за 1300 лири, но явили се Безсвинчани да конкуриратъ покупката и стигнали въ цѣната до 3000 лири. Тапия (кр. актъ) добили послѣднитѣ, а първите завѣли процесъ и Балканската война ги завари въ сѫдъ. Селянитѣ бораватъ съ земедѣлие, малко скотовъдство, кираджилъкъ. Ходятъ и по чужбина изъ Анадола и Америка. Земята повече е пѣсъчлива и слабопроизводителна. Иматъ хубави ливади. Черквата е стара „св. Атанасий“, ниска и тѣмна. За училище иматъ нова двуетажна сграда съ 4 голѣми стаи въ горния етажъ и ханъ съ дюйкяни долѣ. Училището се посѣщава отъ 14 ученика и 9 ученички, разпрѣдѣлени на три отдѣления и обучавани отъ учителка. Нѣколко дѣчица идватъ отъ ближното село *Лъникъ*. Селянитѣ пазаруватъ въ Леринъ и Костуръ, понеже другите пазари (Рѣсенъ и Битоля) сѫ далечни.

22. с. *Безсвинъ* се намира южно отъ послѣдното село и на 2 часа разстояние. Пѫтя води низъ Буковската гора. Той е стрѣменъ и доста уморителенъ, но взамена на туй пѫтника се чувствува гордъ, когато се види, че стигналъ

билото на „Горбецъ“ водораздѣлния прѣдѣлъ между Прѣспа и Костурската низина и отъ тамъ погледа му се носи далечъ изъ хоризонта. Отъ тукъ пжтя върви се надолѣ, до катъ стигне южнитѣ ребра на сѫщата планинска вериги, за да се спрѣ въ Безсвинье. Безсвинье е балканско село и би трѣбвало административно да се числи къмъ Костурско, понеже прѣскача естественитѣ граници на Прѣспа, очертани съ редицата планински вериги. До Костуръ има 7 часа; до Леринъ 8 часа, а до Рѣсенъ — цѣли 12 часа. Селото брон 71 чисто бѣлгарски кѫщи. Тѣ сѫ собственици и боравятъ съ слабо земледѣлие. Попрѣди сѫ посѣщавали Агадола, като майстори, а сега ходятъ въ Америка, кѫде то иматъ до 50 души. Поминъка имъ е срѣденъ. Има и крайно бѣдни сѣмейства. Заплашвани сѫ бивали на много пжти отъ гърцки андарти. Това село се отказало отъ патриаршията още прѣди 30 години. Отъ тая дата сѫществува бѣлгарско училище. Слѣдъ него отказало се и съсѣдното с. Буковикъ. Подирѣ, едва къмъ Илинденското възстание, започнали да се отказватъ и другите села отъ Голѣма-Прѣспа. Чѣрква има „св. Никола“ лѣтни. Тя, прѣзъ възстанието, била осквернена отъ турския аскеръ и наново освѣтена. Работѣха за новъ ремонтъ. Отъ селото има два свещеници, които обслужватъ и селата Буковикъ, Лѣнкъ, Дрѣново. Училището е срѣдъ селото въ нова удобна сграда, правена прѣзъ 1906 г. То се посѣщава отъ 49 ученика и 24 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и ржководени отъ единъ добрѣ подготвенъ учителъ съ гимназиялно образование. Трѣбва да се върнемъ по сѫщия пжтя отъ това изолирано село и да прѣхвѣрлимъ още веднъжъ височинитѣ на „Горбецъ“ планина, отдѣто пжтника неволно отправя погледъ тамъ, на югъ къмъ Костуръ и езерото му, за да стигнемъ обратно с. Буковикъ и си продължимъ пжтя нататъкъ. Сега гледката е още по-очерователна. Прѣдъ тебъ се отваря широкъ хоризонтъ отъ двѣтѣ страни на „Горбецъ“: съверно е продължението на цѣлокупна Прѣспа съ своето езеро, а южно — Костурската котловина съ едноименото езеро и разклоненията на „Вичъ“. Кацналь, като нѣкой далекогледъ орелъ, по височинитѣ на „Горбецъ“, озърташъ се на една и друга страна, нети се оставя тая природа, чистия въздухъ, на която тѣй легко и неусѣтно дишашъ не, а просто „Лапашъ“! Красива е Прѣспа! Красива е днесъ, когато е подивѣла, когато е заглушена, когато е потисната и опустошена, когато е оголѣна отъ албански бегове — разбойници, които безназовано я крѣстосватъ. А колко по-красива трѣбва да е била въ сния врѣмена, когато юначния бѣлгарски царь Самуилъ я направи центъръ съ царски и патриаршески прѣстолъ; когато е кипѣлъ животъ политически и духовно просвѣтенъ? Стига се Буковикъ и слѣдъ малка почивка зима се пжтя за близкото село Лѣнкъ.

23. На пътя за Лънкъ е малката манастирска черквица „св. Петка“. Тя е стара, остатъкъ от манастиръ, въ който съживели и калуери. Отъ Буковикъ до Лънкъ има $\frac{1}{2}$ частъ пътъ. Селото е разположено въ южния край на малкото езеро. То брои 22 чисти български къщи, отъ които само 7 к. съчифлигарски. Тъ (къщите) се допиратъ до западнитъ и крайни поли на „Горбецъ“ планина. Землището е твърдъ малко. Работятъ отчасти земедѣлие и скотовъдство, а повече риболовство. Ходятъ и по чужбина. Въ Америка иматъ 10 д. Има и парна брашнена мелница. Тя е на акционеритъ Стоянъ Атанасовъ отъ с. Ацима (костурско), Лазо Стояновъ отъ с. Жельово (Леринско) и Михаилъ Ничовъ отъ Лънкъ. Инсталацията имъ костува 1000 лири турски. Тя е съ 2 камъка отъ 5 конски сили, които изкарватъ 36 кила за 24 часа. Отопление става съ дърва. Посетнъ почна и съ каменни въглища складирани изъ корчанско. Управители-механици съ самите съдружници, които съ практикували по Америка. За околните села фабриката е цѣла благодать, понеже съ лишени отъ обикновени воденици. Селото съ фабриката е като Прѣспански Манчестеръ. Подки кръстосватъ изъ пристанището. Едни стоварватъ храни за мливо, други вдигатъ готовото брашно. И колко е мило, колко е драго да гледа човѣкъ какъ, въ затънения този край, въздуха се цѣпи отъ пищялката на парна фабрика! Не слѣдъ много врѣме, обаче, настѫпи криза за съдружниците. Поради липса на гориво, трѣбаше да ликвидиратъ прѣдприятието.

Селото притежава нова още неосвѣтена черква, за която съ изразходвали до 500 лири. Турли съ основи и за училищна сграда. Настояваха силно за учителъ. Въ околността има рзвалини на 7 стари черкви. Има стара икона отъ 1761 г. Тукъ свършватъ разклоненията на „Горбецъ“ планина и започватъ други наречени: „Груке-Уйкутъ“, които свързватъ „Горбецъ“ съ „Оровските“ планини. Въ тази планинска верига съ разположени, по източнитъ и разклонения селцата:

24. Дръново съ 20 чисто български къщи. Тъ съ чифлигари на албански бегъ. Селото се приближава до южния брѣгъ на Малкото езеро. Землището е малко, но доста плодородно. Боравятъ съ риболовство. Иматъ черква стара Св. Илия. Тукъ е убитъ на 28. II. 1908 г. Прѣспанския войвода Петре Христовъ, родомъ отъ с. Германъ. Слѣдъ като трупътъ му бѣ разнасянъ цѣла седмица изъ Корча, Биглища и Костуръ отъ аскера, погребанъ бѣ въ Костурското село Апоскепъ.

25. Дробитище. По западния брѣгъ на Малкото езеро е и селото Дробитище, населено отъ 20 български къщи отъ които 13 съ чифлигари. По-нагорѣ отъ него е.

26. с. Търново. То брои 25 български къщи. И тъ съ чифлигари. Селото е разположено по ребрата на сѫщата планинска верига, недалечъ отъ западнитъ брѣгове на Малкото езеро.

27. *Винени.* То брои 50 албански къщи. Разположено е низко до западния бръгъ на езерото. Старото заселище на селото също били българи, които също били прогонени отъ албански нашествия. Наблизо върви пътят за с. Граждино и Орово. Заселването на албанците тукъ има стратегическо значение. Тъкъ пазятъ прохода, що дълги веригата Оровски пла-нини отъ Груке-Уйкутъ. Землището е доста производително. Има хубави лозя и овощни градини. Въ селото има останки отъ стари черкви и надгробни надписи.

28. с. *Айлъ.* На тъжния край на Малкото езеро лежи малкото продълговато островче Айлъ. На съверната му страна е селцето Айлъ, което се състои само отъ 12 къщи. Пръвди години Айлъ принадлежеше на арнаутинъ отъ Корча и тогавът тукъ живееше само едно съмейство. Следът туй селото мина въ владѣние на единъ вlahъ отъ Битоля, който е довѣръ още 4 съмейства да обработватъ земята. Раздѣлилъ се и голѣмия старъ родъ на съмейството Алексово, за да станатъ всичко 12 къщи. Въ старо време тукъ е било малъкъ гра-децъ. Селото (острова) е далечъ отъ съверния бръгъ на езе-рото около 700 метра. Отъ южния бръгъ на езерото (отъ с. Лънкъ) има 2 часа пътъ съ лодка; а отъ източния и западния бръгове има само 1 часъ пътъ пакъ съ лодка. Добитъка (овце, волове, коне, свини) на селото се прибира вънъ — на съверния бръгъ на езерото, дълго също кошаритъ за него и колибите за прислугата. Понеже тъкъ (кошаритъ) също покрай пътятъ, що води за съсъдните села, често пъти ставали обири на добитъка. Селото се съобщава съ бръга чрезъ първобитни лодки, като черупка, издълбани отъ дънера на нѣкоя ясика или букъ. Тамъ съдатъ пътниците, слагатъ баражи си, при-биратъ и нѣкоки дребенъ добитъкъ, като: овца, агне, теле, прасе и за 10 минути се прѣвозваватъ отсрѣща на острова. Пътятъ по водата върви изъ гъсти тръстики. Приятно е пъту-ването съ такъва пъстра и весела дружина: състояща се: отъ двукопитни и еднокопитни, прѣживни и всеядни жи-вотни. Едриятъ добитъкъ се прѣхвърля въ селото съ плаване по водата. Климатътъ на острова — селото е най-нездраво-словенъ, особено прѣзъ лѣтния сезонъ, когато започватъ да гниятъ и се разлагатъ разните организми (растителни и жи-вотински). Тукъ Малкото езеро е плитко и вонятъ на гнию-щите вещества се носи далечъ въ околността. А дългокра-ките комари — агенти на заразителните болести, идатъ да направятъ положението още по-лошо и нетърпимо. Ето защо лѣтото тукъ върлуватъ тежки маларични трѣски, жертвата на които ставатъ голѣма частъ отъ населението. Неразбирайки, горките селяни, отдѣлъ имъ идва туй зло: болеститъ и голѣ-мата смъртностъ, чудятъ се и приказватъ, че това е наказъ Божий, задълъжено също съзаселили въ туй свято място кждѣто на всѣка стѣпка личатъ стари гробове и развалини отъ чер-

кви и манастири. Фактът е въренъ, но злото не идва отъ Дъдо Господъ. Тъ казватъ още, че не помнятъ селото имъ да се увеличило повече отъ 12 къщи и още, че рѣдко мѫжъ да доживѣ до 45—50 години. И това е върно. Но за сѫщинските причини на туй зло — маларията и нездравословното положение на селото нещатъ и да чуятъ! Селско невѣжество. Говорило имъ се много за прѣмѣстване селото вънъ на брѣга — при кошаритъ, но мѫжно се рѣшаватъ да сторятъ това. Ако не бѣха, обаче, настѫпили послѣднитъ събития — Балканската и др. войни, сигорно щѣше имъ се наложи туй рѣшение отгорѣ.

На острова — село има малко работна земя. Тя е доста плодородна, макаръ и неравна площе. Има ниви, ливади, плодовити дѣрвета (бадеми и др.) и малко гора. Стари развалини изобилватъ. Тукъ царь Борисъ издигналъ една отъ седемтѣ черкви, а по сетнѣ царь Самуилъ я прѣименовалъ „Св. Ахилъ“, останки отъ която още личатъ. Въ подножието на източната тумба стои сега другъ манастиръ Св. Богородица. Въ двора на манастира се въргалятъ нѣколко глинени голѣми кюпове, съ по 100—200 кила вмѣстимостъ. Въ селото става съборъ на деня Св. Ахилъ (20. VII. ст. стиль), кѫдѣто се събира голѣмо множество народъ отъ околността и става нѣщо като панаиръ. Училището брои 8 ученика и 6 ученички, разпрѣдѣлени на 2 отдѣления и обучавани отъ 1 учителъ.

29. с. *Граждино* се намира разположено въ една терасовидна площе, състояща се отъ варовикъ и варовикови скали, граничащи отъ къмъ юго-западната страна на Голѣмoto езеро. Тази площе стои доста високо надъ езерото и се вдава на вжтрѣ въ послѣдното като единъ полуостровъ съ стрѣмно назъбени — скалисти брѣгове и изобилни пещери. Тамъ дѣто варовиковите скали сѫ обрасли съ гѣсти букови, чемширови гори носятъ името Оровски гори, отъ името на с. Орово. Оная часть отъ тия скали, що дѣли Голѣмoto отъ Малкото езеро и е между селата Нивици и Аилъ, носи името Осой-планина. Пѫти за Граждино води отъ с. Винени, минава се прохода високо, що дѣли Оровските гори отъ „Груке-Уйкутъ“ и навлиза се изъ гѣсти чемширови и букови гори. Слѣдъ 2 часа доста уморителенъ пѫть се стига въ селото. То брои 60 чисто бѣлг. собствени кѫщи. Околността му е цѣла отъ варовикъ. Отъ сѫщиятъ камъкъ сѫ съградени кѫщите на брой 70 и черквата. Тѣ всички се бѣлеятъ. Водата е твърда — варовита. Въ цѣлото село има само една чешма. Работна земя има твърдѣ малко, за туй мѫжетъ бѣгатъ по чужбина. Иматъ черква Св. Георги доста красива и училище съ 4 отдѣления. Обучаватъ се 33 ученика и 18 ученички. Нѣколко дѣца идватъ отъ с. Цѣрье.

30. с. *Цѣрье* е на $\frac{1}{2}$ часъ раздалечъ отъ послѣдното. То брои 25 чисто бѣлгарски кѫщи. И то е разположено изъ

варовикови скали. Поминъкъ бъденъ. Черква иматъ Св. Никола. Обслужва ги свещеника отъ Граждиво. Училище нѣма.

31. с. *Oроо* отстои на $\frac{1}{2}$ часть съверо-източно отъ послѣдното село. То брои 50 кжщи. Селото има голѣма мера. Работната земя е далечъ отъ селото. Тамъ сѫ кошаритѣ за добитъка и колибитѣ за работницитѣ. Съять жито, ръжъ, ечмикъ, бобъ. Мѣстността е пълна съ стари хралупати букови дървета. Иматъ нова чудесно хубава черква, изградена отъ бигорливъ камъкъ. Тя бѣ още неосвѣтена. Училище има съ 4 отдѣления и единъ учитель, който обучава 22 ученика и 9 ученички.

Послѣдниѣ три села сѫ погранични съ Биглишката окolia. Тукъ свѣршва Голѣмата Прѣспа. Административно тия села спадатъ къмъ Биглишко. Като вземемъ пжтя отъ с. Ороо по съверо-западна посока и минемъ покрай най-дѣлбоката част на Прѣспанското езеро — мѣстността „Глубинье,” ще стигнемъ послѣдното и най-красиво село отъ Голѣмата — Прѣспа — Нивици.

32. с. *Нивици* отстои отъ послѣдното с. Ороо близо 3 часа. Пжтя е чудесно хубавъ и неуморителенъ. Той води изъ чѣмширови гори, прошарени съ осенъ и дрѣнъ. На много мѣста стига брѣга на езерото, отъ кждѣко се открива живописна гледка. Прѣдъ тебъ е цѣлото Голѣмо езеро съ своите два острова: Голѣмъ и Малъкъ градъ. гледашъ заливитѣ: Пустеецъ, Туменецъ, Глѣбочани и погледа ти се носи далечъ нейдѣ задъ хоризонта на Галичица, Бигла, Пелистеръ и Баба планини. Стига се с. Нивици. То е едно отъ най-красивитѣ Прѣспански села. Разположено е въ едноименния заливъ край Голѣмого езеро, между два наклонени рида, покрити съ храсталици отъ смрѣка и други растения, а по рида срѣщу селото има цѣли саморасли формации отъ чѣмширъ. Селото има 74 чисто бѣлгарски кжщи, отъ които само $\frac{2}{3}$, сѫ чифлигари на Коста Кирияковъ, гъркоманинъ (албанецъ) отъ Битоля. Кжцитѣ сѫ каменна постройка и повечето сѫ двуетажни. Само въ долината задъ дѣното на залива има малка низина, заета отъ нѣколко лозя и други посѣви отъ културни растения, прѣдимно царевица. Тѣй че селянитѣ нѣматъ почти никакво земледѣлие. И скотовѣдството е слабо. Главниятъ поминжкъ имъ е риболовството и вѣгленарство, които се мѣнятъ споредъ сезонитѣ. Тукъ въ залива, покрай селото, сѫ наредени най-много ловища и складирани на водната повърхнина най-много чунки. Селянитѣ посѣщаватъ и чуябината. Въ Америка има до 50 души. Черквата е съградена прѣзъ 1893 г. на името „Св. Богородица.“ Тя е доста красива съ хубавъ съвремененъ животописъ. Темплото е хубава орѣхова рѣзба. Свещеницитѣ сѫ двама новоржкоположени, родомъ отъ селото. Това село послѣдно се отказало отъ патриаршията. А въ врѣме на вѣзтанието е взело живо участие. Има 16 души убити

отъ селото прѣзъ възстанието. Училището е срѣдъ селото въ стара сграда. Посѣщава се отъ 32 ученика и 14 ученички, разпрѣдѣлени на 4 отдѣления и обучавани отъ 1 учителъ. Около селото на двѣ мѣста се виждатъ остатки отъ съборени черкви. Отъ Нивици има прѣзъ Осой планина пѫтека за Старо-Перово и друга по юго-източна посока направо срѣзу Аилъ на Малкото езеро. И двѣтѣ пѫтеки сѫ прозаични и доста уморителни. Най-добрѣ е влизането и излизането отъ селото да става по вода съ чунъ (лодка). По удобенъ е пѫтя, що идва отъ с. Орово, но той пѣкъ много забикаля.

Б — МАЛКА — ПРѢСПА.

Терасовидната площ, издигаща се високо по южния брѣгъ на Голѣмoto-езеро, съ Оровскитѣ планини, дѣли Голѣмата Прѣспа отъ Малката-Прѣспа. Послѣдната заема ивицата земя по западния брѣгъ на Голѣмoto-езеро. Границите ѝ сѫ: отъ сѣверъ с. Стене съ Койнска планина; отъ изтокъ водитѣ на езерото; отъ западъ — Галичица съ разклоненията на Суха-гора; отъ югъ — Иванъ-планина, клонъ отъ Суха-гора. По цѣлото продължение на Малка-Прѣспа върви шосето отъ Битоля за Корча. Работната земя е твърдѣ малко и разпрѣсната изъ склоновете на околните планински вериги, затуй и земледѣлието е слабо застѣпено. Скотовъдството стои по-добрѣ, като отглеждатъ овце и повече кози. Въ тоя край езерото се вдава на много мѣста дѣлбоко въ сушата и образува голѣми заливи каквито сѫ: Туменецъ, Глѣбочани и Пустечкия. Туй спомага на населението да се отدادатъ на риболовството. А гѣстите букови и джбови гори позволяватъ да се развие вѣгленарството и отчасти дѣрводѣлство. Тукъ се изработватъ чункитѣ (лодкитѣ) за риболовцитѣ изъ цѣла Прѣспа. Ето слѣдователно поминъка на мѣстното население: скотовъдство, рибарство, вѣгленарство и дѣрводѣлство. Икономическото благосъстояние на страната е лошо. Всички заселища сѫ албански чифлигари. Населението е било злѣ притискано отъ своите владетели. Политически и икономически отъ беговетѣ, а духовно — отъ грѣцката духовна властъ, центъръ на която е билъ Корча. Влиянието на тѣзи угнѣтили оставило дѣлбоки слѣди у населението. Послѣдното е било третирано и отъ едните и отъ другите еднакво съ добитъка — скотъ. Затуй е останало много надирѣ въ културно-просвѣтно отношение. Домашниятъ животъ е билъ задруженъ съ добитъка. Жилищата имъ низки, нехигиенични. За просвѣта и училище не се помислювало. Поради тѣзи и други нѣкои причини заселищата въ тоя край сѫ малко и рѣдки на далечно разстояние. Всичко има въ Малка-Прѣспа 9 селца.

Близостъта на грѣцката духовна властъ и албанската съприкосновенность сѫ указали влияние както върху говора

и езика, така и върху носията (облъклото) на населението. Тукъ вече нѣма еровитъ произношения, каквito ясно личатъ въ Голѣма-Прѣспа. А така сѫщо и носията прилика на албанска. Тя се състои отъ тѣсни бѣли беневреци, бѣла антерия и арнаутска гуна. Даже и въ пѣсните проникнало албанско влияние: напѣватъ—мелодията е чиста албанска.

Селска къща преди възстановието въ Прѣспанско

Никаква рѣка или водичка, нито нѣкакво изворче, ни чешма не се срѣщатъ по цѣлото продължение на шосото, което прѣсича отъ единия до другия край тази страна. Благодарение варовиковия произходъ на околните планински вериги, закапризени послѣднитѣ не даватъ ни капка вода да

се яви на повърхността. Всичко се просмуква и попива въ дълбоките варовикови скали и подземия. А високите върхове на Галичица и Суха-гора до късно прѣз лѣтото носят снѣгъ и се бѣлеятъ! Ето защо както хората, тѣй и добитъка се ползватъ само отъ езерната вода. Затуй и заселищата сѫ близо до водата. А двѣтѣ селца по отдалечени отъ езерото (с. Шулинъ и Горна-Горица) иматъ нарочно хора, добитъкъ и сѫдове за прѣнасяне вода отъ езерото. По сѫщите причини, разбира се, нѣма нито една воденица въ тоя край. Населението е принудено да посѣщава Корча, или Рѣсенъ за воденични нужди, на едно разстояние отъ 8—12 часа.

Тѣзи и редъ други причини сѫ заставили тукашното население да живѣе на голѣми родове (задруги). Тукъ се срѣщатъ обикновени родове отъ 20—30 члена, а не сѫ рѣдки и такива съ по 50—70 члена. Едни отъ тия членове сѫ нуждни за пазаритѣ (Корча, Рѣсенъ, Битоля), които сѫ доста далечни; други сѫ опрѣдѣлени за на воденица; трети да прѣнасятъ вода отъ езерото; четвърти да придвижаватъ добитъка (овце кози), пети за риболовство и т. н.

Макаръ и въ близко съсѣдство и контактъ съ албанския елементъ въ Малка-Прѣспа липсватъ албански заселища и даже албански семѣйства не се срѣщатъ. Административно Малка-Прѣспа се числи къмъ Биглишката околия (Корчански санджакъ), а духовно — къмъ Охридската епархия. Слѣдъ Балканската война, по Лондонския договоръ, Малка-Прѣспа спадаше въ новообразуваната Албанска държава.

Границата между Албания и Сърбия, въ тоя крѣй, почваше при Койнско планина. А границата между Сърбия и Гърция въ Голѣма-Прѣспа бѣ при с. Дупени по Баба-планина. Границата по Голѣмото езеро вървѣше отъ Койнско и излизаше при с. Наколецъ. Съверно отъ тая линия владѣеше Кралство Сърбия, а южно — Кралство Гърция.

Благодарение на обстоятелството, че Малка-Прѣспа не влизаше въ прѣдѣлитѣ на „братята“ сърби, населението ѝ се спаси отъ срѣбъския гнѣтъ и цивилизаторската ѝ цѣль. Нѣщо даже повече. Въ Биглица имаше български архиерейски намѣстникъ въ лицето на икономъ Търпо Поповъ, единъ много-гозаслужилъ старецъ на народното ни дѣло, а въ всички Мало-Прѣспански села бѣха открити български училища.

По шосето Битоля — Корча, което надлѣжъ прѣсича Малка-Прѣспа, на 5 мѣста има жандармерийски кули. Тѣ сѫ: една при с. Стенье; втора при с. Туменецъ; трета при с. Гль-бочани; четвърта въ прохода надъ послѣдното село и 5-та при с. Шулинъ. Заселищата въ Малка-Прѣспа сѫ:

1. с. *Пустегъцъ*. Селото е разположено въ най-дѣлбокото дѣно на Голѣмото езеро въ едноимененъ заливъ. Надъ селото се открива една хубава полянка, образувана между склоновете на Суха-Гора отъ западна страна и Иванъ-планина

юго-източно. На нѣколко часа раздалечъ стои най-високия върхъ „Звѣзда“, кѫдѣто бѣха нашигѣ позиции прѣди отстѫплението на Битоля въ послѣдната свѣтска война. Тѣзи позиции се мислѣха за такъчка естествена крѣпостъ, щото отъ мнозина компетентни стратегици се считаше за грѣшка тѣхното доброволно напускане, като се даде възможностъ на неприятеля да се доближи до Рѣсенъ—Битоля на около 40 к. м. Селото брои 60 чисто български кѫщи. До прѣди 3 години селото бѣ чифликъ на албанецъ. То е едничкото самостоятелно село въ тоя край. Прѣди години селото броело 300 кѫщи и било по-долѣ въ езерото, кѫдѣто още личатъ остатъци отъ 20 кѫщи и развалини отъ стара черква св. Атанаси. Поради приидване на водата селото се измѣстило. Населението се занимава съ земедѣлие, скотовъдство, риболовство, вжгленарство.

Ходяте и по чужбина въ Анадола, като майстори и въ Америка. Иматъ черква св. Арахангелъ и свещеникъ отъ селото. Прѣзъ 1904 г. селото минало подъ екзархийско вѣдомство. Училището се намира срѣдъ селото въ старо едно помѣщение. То се посещава отъ 32 ученика и 16 ученички, разпрѣдѣлени на двѣ отдѣления (I и II-ро) и ржководени отъ добрѣ подготвенъ учителъ. Училището сѫществува втора година. Прѣди това, 16 години наредъ е имало грѣцко училище. Грѣцкиятъ Корчански владика послужилъ си съ много непростени срѣдства, за да отклони отказването на Малка-Прѣспа отъ патриаршията. По едно врѣме „Св. Грѣцка Митрополия“ била прѣпоръжчила бойкотъ на Корчанските гърци срѣщу Мало-Прѣспани, които пазаруватъ въ Корча. Намѣсили се албанските бегове и заплашили селяните, че ще ги изпѣдятъ отъ селата, ако се откажатъ отъ Екзархията. Така се закрѣпило положението.

2. с. Зѣрновско е малко по-наизтокъ отъ послѣдното село, разположено по край брѣга на езерото. То е чифликъ на Сайдъ и Ибраимъ бегове отъ Корча, и брои 10 български кѫщи. Боравятъ съ земедѣлие, скотовъдство, риболовство и вжгленарство. Обслужва ги Пустечкия свещеникъ. Юго-Източно отъ селото почва Ивань-планина, която намѣста образува терасовидната площъ, що дѣли Голѣма отъ Малка-Прѣспа. Отъ туй село има прѣкъ путь прѣзъ планината, който прѣсича помената площъ и води за селата Граждино, Ороо и по-надолѣ за Голѣмата-Прѣспа. На близо до Зѣрновско, изъ голѣмитѣ и гѣсти чешмирови формации, шурти голѣмъ изворъ който събира подземно водите на терасовидната площъ. На много място по повърхността личатъ голѣми дупки (ями), кѫдѣто се втича водата отъ околността и се губи нейдѣ подземно, за да се влѣе въ езерото. Насрѣща въ залива, на раздалечъ 1 часъ, е острова „Малъкъ градъ“ съ стара уцѣлѣна черква, изградена въ една пещера.

3. с. *Лъска* е разположено въ същата котловинка на 2 километра юго-западно отъ последното село. То е чифликъ на Сайдъ бегъ и брои 6 български къщи. Селото е край шосето и граница на българския елементъ въ той край. Тукъ свършва етнографическата граница на Македонския българинъ. Селяните си служатъ повечето съ албански езикъ. Иматъ черква св. Васили и ги обслужва Пустечкия свещеникъ.

4. с. *Шулинъ*. Качвайки се по единъ стръменъ и каменъстъ бръгъ, по съверо-западна посока отъ с. Пустеецъ, за 1 ч. разстояние, стига се въ с. Шулинъ. Околността на селото е само бигорливъ камъкъ. Никакво дървче нито вадичка, или ръчица не личатъ наоколо. Старото село е било при черквата, която е близо до шосето на $\frac{1}{2}$, часъ раздалечъ. Но отъ золуми на разбойници, отдалечило се отъ пътя въ межнодостъпните каманяци. Селото брои 20 български къщи, отъ които 6 к. собственици, а другите чифлигари на Мамудъ бегъ отъ Корча. Селяните съ добри скотовъдци. Нивите имъ съ разпръснати далечъ изъ спусковете и разклоненията на Суха-Гора. Работятъ още и въгленарство и слабо риболовство. Ходятъ и по чужбина. Селото е лишено отъ вода. Всъко семейство има определено лице и специални съдове товарени на добитъкъ, за да обслужватъ стопанството съ вода, която се черпи отъ езерото. Далечъ съ и пазарните градове, а така също и водениците, поради което запазени съ големи родове въ селото за използване многолюдната челядъ. Най-малкиятъ брои на „задругата“ е до 30 члена, а най-големия 50 чл. Прѣди тримесеца (1911 година) трима братя съ броили до 60 души въ семейството. Черквата е „св. Никола“ стара и далечна. Съ намѣрение съ да градятъ нова черква въ селото. Обслужва ги Пустечкия свещеникъ. Училището се по-мѣщава въ нова двуетажна каменна ограда, издигната срѣдъ село. То брои 13 ученика и 6 ученички, разпрѣдѣлени на две отдѣления (I и II-ро) и обучавани отъ учителъ. Училището съществува за втора година. Селяните съ ученолюбиви и едни отъ най-смѣлитѣ българи въ той край.

5. *Глънбочани* отстои 10 километра съверо отъ последното село. Пътя води се по шосето Битоля-Корча, което е доста изправно, но и глухо, понеже рѣдко се посещава отъ нѣкои файтонъ или каруца, идящи отъ Битоля за Корча и обратно. Стига се жандармерийската кула, отъ кждѣто те изпращатъ съ благопожелания на албански, разбира се, и се зима на надолището до като се стигне Глънбочани. Пътуването изъ той край въобще е доста спокойно и необезпокояванъ отъ никого, макаръ и на големо разстояние часъ-два да не срѣщнешъ жива душа. Не така спокойно се пътуваше изъ царството на „младотурцитѣ.“ Тамъ благоразумието налагаше известна прѣдпазителностъ, инакъ ставаше жертва на нѣкои слѣдъ хуриетски куршумъ, отъ каквито загинаха не малко

бивши революционери: Дзоле — Лерински войвода; Василь Аджаларски — скопски войвода и др. Не малко пъти провидението ни е спасявало отъ подобни младотурски комплotti. Така прѣзъ 1911 г., по Великденските празници щѣхме да станемъ жертва на подобна младотурска замисъль заедно съ Н. В. Прѣосвещенство св. Охридско—Прѣспанския Митрополитъ Борисъ въ с. Рѣмби. Донесе ни се повѣрително отъ албански пѣрвенецъ, че младотурцитъ сѫ намислили да ни убиятъ зарадъ нашите чести посещения по Прѣспата. Въобще, заслужва да се отбѣлѣжи, че албанцитъ, макаръ и по-слабо културни отъ младотурските „моншеровци“, не тѣй лѣсно постѣгаха върху живота на човѣка. Имаше у тѣхъ нѣкакъ кавалеризъмъ, и за прѣстжно се считаше да погубятъ нѣкого изъ засада. Това сѫщото се констатира и у грубите дебѣрски арнаути. До като послѣдните прѣзъ Балканската война се задоволиха съ арести на видните бѣлгари и особено учителството, младотурцитъ изпобиха и изклаха сума свѣтъ отъ невинните арестант-заложници.

Глѣбочани е разположено въ заливътъ нареченъ „Завѣръ“. То брои 28 бѣлгарски кѣщи, чифлигари на Оранъ бегъ отъ Корча. Старото село било по-навѣтрѣ въ езерото дѣто и днесъ стърчи селската чорква уцѣлѣла на високия брѣгъ. Отъ южна страна на селото се издигатъ стрѣмни варовикови скали, анаоколо селото сѫ малкото селски градини. Землището е далечъ изъ долинитѣ и разклоненията на Суха-Гора. Занятието на селото е както по другите села. Има до 30 д. въ Америка и други 10 д. въ Анадола. Въ околността на залива „Завѣръ“ се откриватъ множество подземни пещери отъ кждѣто става подземното изтичане на Прѣспанското езеро за въ Охридското. Това изтичане много ясно личи отъ голѣмитѣ водовъртещи по водната поврѣхнина. Тукъ е тѣй наречения „Завѣръ“ или „Завѣръ“ — каналъ подъ планината Галичица, отъ дѣто става явния отокъ на водата за кѣмъ Охридското езеро. Има черква св. Благовѣщене. Свѣщеника е отъ с. Туменецъ. Училището сѫществува втора година. То се помѣща въ една частна стая, тѣмна и нехигиенична. Ученитѣ сѫ: 17 момчета и 9 момичета, разпрѣдѣлени на двѣ отдѣлния и обучавани отъ единъ учитель. До Илинденското възстание имали сѫ редъ години грѣцко училище. Тогава се отказали отъ патриаршията.

6. с. *Долна-Горица* е на пѣтя край шосето и брои 5 бѣлгарски чифлигарски кѣщи. Попрѣди селото броело до 10 кѣщи. Тукъ има ханъ за обслужване пѣтниците и за сборенъ пунктъ — пазарь на риболовци и тѣрговци за риба. Селото е чифликъ на Корчански бегъ.

7. с. *Горна Горица* остава западно 4 километра отъ по-слѣдното село. То е разположено горѣ по ребрата на веригата Суха-Гора. Селото брои 34 бѣлгарски кѣщи, чифлигари

на Малибегъ отъ Корча. Годишно селяните плащатъ на бегътъ 150 лири за „кесимъ“, още 15 лири за отопление, 12 лири за пасище, по 2 кокошки на къща и по 10 яйца. Освѣнъ туй плащатъ по 150 гроша на сѣкира за вжгленарство. Работната земя е добра. Раждат се: ръжъ, ечникъ, овесъ. Скотовъдството е добре застѫпено. Иматъ доста кози и правятъ най-хубавото масло въ тоя край, което винаги се прѣпочита и цѣни по-скажпо. Тукъ се работятъ и всичките чунки (Лодки) за цѣла Прѣспа отъ майсторъ Дрия. Ходятъ мнозина и по чужбина. Черквата е Св. Димитри съ изпопукани стѣни отъ подвижната и нездрава почва. Свещенодѣйствува попъ Георги Милевъ отъ с. Туменецъ, старъ и малкограмотенъ по български. Училището е при черквата въ една нехигиенична стая. Има 11 ученика и 7 ученички, разпрѣдѣлени на 2 отдѣления и обучавани отъ 1 учителъ.

8. с. *Туменецъ* е малко чифлигарско село, разположено въ единъ плитъкъ долъ, връхъ самия съверенъ брѣгъ на вжтрѣшността на залива. Отъ него малко по на изтокъ и днесъ личатъ камениста низина и стари гробища. Тукъ било разположено нѣкога си *старото* село, отъ което още личи наводненъ отъ езерото путь за Туменецъ. Слѣдъ приидването на езерото прѣмѣстило се *Старо* село при днешното, задъ единъ ридъ (*ту.мба*), отъ което си получило название селото Туменецъ. То брои 21 чисто български къщи, подвластни на албанеца Кямилъ бегъ. Къщите сѫ стара направа, низки прилични на колиби. Само на западния край на селото стърчи уединена бегова кула, построена отъ камъкъ. Бегътъ е младъ албанецъ, прѣкаралъ всичкия си животъ между селяните, още отъ Илинденското възстание прѣгърналъ девиза на организационното дѣло и, въ едно съ своите селяни, вземалъ е живо участие въ всички движения. Икономическото състояние на селото е бѣдно. Поминъкътъ имъ се състои въ слабо земедѣлие, скотовъдство, вжгленарство и риболовство. Риба изваждатъ за около 150 лири годишно. Тукашното масло има особенъ ароматъ, придобитъ отъ пасбищата изъ Койнско планина, обрасла съ хвоя и други ароматични трѣви. Черква иматъ Св. Никола, съградена прѣзъ 1869 г. Има и стара черква Св. Димитри, изгорѣла на 20. V. 1908 г. Свещенодѣйствува попъ Георги Милевъ, който чете на грѣцки. Училището е прѣграда — частъ отъ черковния притворъ. Посѣщава се отъ 12 ученика и 6 ученички, разпрѣдѣлени на отдѣления (I и II) и обучавани отъ учителъ.

9. с. *Койнско* е послѣдно и крайно село отъ Малка-Прѣспа. Това малко селце, усамотено въ едноименната планина, клонъ отъ Суха-Гора вдаденъ въ Голѣмото езеро като голѣмъ полуостровъ, се състои само отъ една челядъ. Основателътъ на селото е Иванъ Секуловъ, родомъ отъ Мокра. Въ врѣме на опустошенията на Али паша Янински, дѣдо

Иванъ забѣгналъ далечъ въ битолското поле. Слѣдъ падането на Али паша, той се върналь и избраль този красивъ жгъль за свое жилище. Това е било прѣди 100 години. Селото е разположено на южната частъ на полуострова върху една полянка, забиколена отъ нѣколко ниви, едно лозе и гъста сѣнчеста гора. Койнско принадлежи на Корчански бегъ. Челядъта на дѣдо Ивановитѣ трима сина живѣе въ 3 кѣщи и брои до 50 души. Управлението на *задругата* е повѣрено на най-малкия братъ Тасе. Той е кметъ въ селото, сѫдия и началникъ на кѣщата. Четири голѣми постройки служатъ за жилище на това голѣмо сѣмейство. На самия върхъ надъ селото има останки отъ една малка черквица. Отъ тукъ се вижда цѣлия сѣверенъ, източенъ и частъ отъ южния брѣгъ на езерото. Богата панорама се прѣдставя прѣдъ погледа. Отъ Койнско водятъ два пжтя по езерото: единия съ направление къмъ западъ за с. Туменецъ; другия — къмъ сѣверъ за с. Стенье. За това послѣдно село води и прѣкъ — конски пжть прѣзъ самата гора. Насрѣдъ пжтя за къмъ с. Туменецъ, на една малка полянка е построенъ манастиръ „Св. Марена“. Панаиръ и съборъ ставатъ на 17 юлий и 12 декемврий (ст. стилъ).

Тукъ, на полуостровътъ, подъ с. Койнско почва границата между Сърбия, Гърция и Албания, като селото остава въ Албанска територия.

Слѣдната таблица нагледно ни прѣдставлява броя на кѣшитѣ и населението въ Прѣспа, както и положението на учебното дѣло прѣзъ учебната 1910/1911 година

№ по редъ	Наименование на селището	Числото на къщите					Брой на населението					Брой на учащата Брой на учител.	Брой на учащите	Чифликъ ли е селото или свое			
		български	албански	гърком.	влашки	турски	българи	албанци	гъркомани	власи	тури						
<i>I. Г.-Пръспа.</i>																	
1	Ръсенъ . . .	417	174	80	20	250	2300	696	320	80	1170	3	8	207	154	361	—
2	Съпотско . . .	85	—	—	—	14	608	—	—	—	70	1	1	24	29	53	свое
3	Златари . . .	54	—	—	—	—	354	—	—	—	—	1	1	16	10	26	—
4	Кривени . . .	70	—	—	—	—	563	—	—	—	—	1	1	30	20	50	—
5	Лъръка . . .	55	—	—	—	—	305	—	—	—	—	1	1	35	7	42	—
6	Крушье . . .	80	—	—	—	—	4:8	—	—	—	—	1	1	23	16	39	—
7	Буковъ . . .	—	25	—	—	—	—	163	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Избища . . .	45	—	—	—	—	285	—	—	—	—	1	1	14	11	25	свое
9	Янковецъ . . .	170	—	10	20	—	670	—	42	76	—	1	3	97	43	140	—
10	Боуно . . .	105	—	—	—	—	600	—	—	—	—	1	1	52	14	66	—
11	Петрино . . .	13	—	—	—	—	108	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	Илино . . .	3	—	—	—	—	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	чифл.
13	Ехла . . .	53	—	—	—	—	439	—	—	—	—	1	1	22	11	33	свое
14	Дупени . . .	50	—	—	—	—	355	—	—	—	—	1	1	20	9	29	—
15	Стипона . . .	4	—	—	—	—	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	чифл.
16	Лахци . . .	5	—	—	—	15	45	—	—	—	221	—	—	—	—	—	свое
17	Прѣлюбе . . .	6	—	—	—	—	39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	чифл.
18	Покървеникъ	27	—	—	—	—	242	—	—	—	—	1	1	27	10	37	свое
19	Волкодери . . .	5	—	—	—	—	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	чифл.
20	Шурленци . . .	6	—	—	—	—	83	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	Оташово . . .	6	—	—	—	—	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	Лъсковецъ . . .	12	—	—	—	—	158	—	—	—	—	—	—	—	—	—	свое
23	Стенье . . .	18	—	—	—	—	217	—	—	—	—	1	1	12	5	17	чифл.
24	Царедворъ . . .	150	—	—	30	1030	—	—	—	—	150	1	2	56	49	105	свое
25	Дърмени . . .	106	—	—	25	670	—	—	—	—	130	1	1	56	14	70	—
26	Перъво . . .	80	—	—	—	—	638	—	—	—	—	1	1	35	10	45	—
27	Езерени . . .	60	—	—	—	—	257	—	—	—	—	1	1	17	12	25	—
28	Г.-Б.-Църква	4	30	—	—	—	36	246	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	Д.-Б.-Църква	10	20	—	—	—	91	172	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	Козякъ . . .	—	50	—	—	—	294	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
31	Подмочани . . .	92	8	—	—	—	575	40	—	—	—	1	1	40	17	57	—
32	Гънчари . . .	15	4	—	9	105	21	—	—	—	510	—	—	—	—	—	—
	Всичко . . .	1867	311	90	40	420	11400	1635	362	156	2251	20	28	783	443	1226	—
<i>II. Д.-Пръспа.</i>																	
<i>A. Г.-Пръспа.</i>																	
1	Райца . . .	20	—	—	—	—	127	—	—	—	—	—	—	—	—	—	чифл.
2	Асамати . . .	5	15	—	—	—	45	75	—	—	—	—	—	—	—	—	свое
3	Прѣторъ . . .	21	—	—	—	—	130	—	—	—	—	1	1	13	5	19	ч. и свое
4	Корбиново . . .	24	—	—	—	—	138	—	—	—	—	—	—	—	—	—	чифл.
5	Сливница . . .	60	—	—	—	—	287	—	—	—	—	1	1	24	12	36	—
6	Крани . . .	37	80	—	—	—	270	500	—	—	—	1	1	18	7	25	ч. и свое
7	Арваси . . .	18	40	—	—	—	124	316	—	—	—	1	1	40	—	40	свое
8	Щърбово . . .	20	—	—	—	—	250	—	—	—	—	ту	рс	ко	у-ще	—	чифл.

№ по редък	Наименование на селището	Числото на къщите				Брой на населението				Брой на учащите				Чифликъ ли е селото или свое			
		български	албански	гърком.	влашки	турски	българи	албанци	гъркомани	власи	турци	ученици	ученички	всичко			
9	Брайчино . . .	67	-	-	-	-	710	-	-	-	-	1	1	44	32	76	свое
10	Любойно . . .	110	3	-	-	-	821	18	-	-	-	1	2	80	30	110	"
11	Наколецъ . . .	32	38	-	-	-	256	244	-	-	-	1	1	12	9	21	чифл.
12	Дупени . . .	38	-	-	-	-	403	-	-	-	-	1	1	11	8	19	"
13	Германъ. . .	170	50	-	-	-	1213	196	-	-	-	1	4	156	79	235	"
14	Медово . . .	18	-	-	-	-	169	-	-	-	-	-	-	-	-	-	свое
15	Ръмби. . .	45	15	-	-	-	450	67	-	-	-	1	1	39	21	60	"
16	Опаа . . .	3	-	-	-	-	33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	чифл.
17	Стърково . . .	20	-	-	-	-	211	-	-	-	-	1	1	22	7	29	свое
18	Рудари . . .	53	-	-	-	-	477	-	-	-	-	1	1	38	19	57	"
19	Пъпли. . .	20	40	15	ц.	15	180	256	-	-	-	-	-	-	-	-	"
20	Оровникъ . . .	30	-	-	-	-	294	-	-	-	-	1	1	9	6	15	чифл.
21	Буковикъ . . .	21	-	-	-	-	173	-	-	-	-	1	1	14	9	23	ч. и свое
22	Безсвиње . . .	71	-	-	-	-	639	-	-	-	-	1	1	40	24	73	свое
23	Лънкъ. . .	22	-	-	-	-	217	-	-	-	-	-	-	-	-	-	ч. и свое
24	Дръново. . .	20	-	-	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	-	чифл.
25	Дробитища . . .	20	-	-	-	-	171	-	-	-	-	-	-	-	-	-	ч. и свое
26	Търново. . .	25	-	-	-	-	212	-	-	-	-	-	-	-	-	-	чифл.
27	Винени . . .	-	50	-	-	-	292	-	-	-	-	-	-	-	-	-	свое
28	Айъл . . .	12	-	-	-	-	84	-	-	-	-	1	1	8	6	14	чифл.
29	Граждино . . .	60	-	-	-	-	480	-	-	-	-	1	1	43	18	61	свое
30	Църве. . .	25	-	-	-	-	192	-	-	-	-	-	-	-	-	-	чифл.
31	Ороо . . .	50	-	-	-	-	376	-	-	-	-	1	1	22	9	31	свое
32	Нивици . . .	74	-	-	-	-	603	-	-	-	-	1	1	32	14	46	ч. и свое
	Всичко . . .	1211	311	-	15	9890	2664	-	-	-	-	18	22	674	336	1016	
	Б. М.-Прѣспа.																
1	Пустеецп . . .	60	-	-	-	-	478	-	-	-	-	1	1	32	16	48	свое
2	Зърновско. . .	10	-	-	-	-	104	-	-	-	-	-	-	-	-	-	чифл.
3	Лъска. . .	6	-	-	-	-	64	-	-	-	-	-	-	-	-	-	"
4	Шулинъ. . .	20	-	-	-	-	322	-	-	-	-	1	1	13	6	19	ч. и свое
5	Глъмбочани . . .	28	-	-	-	-	254	-	-	-	-	1	1	17	9	28	чифл.
6	Долн.-Горица	5	-	-	-	-	56	-	-	-	-	-	-	-	-	-	"
7	Горн.-Горица	34	-	-	-	-	380	-	-	-	-	1	1	11	7	18	"
8	Туменецъ . . .	21	-	-	-	-	234	-	-	-	-	1	1	12	6	18	"
9	Койнско. . .	3	-	-	-	-	76	-	-	-	-	-	-	-	-	-	"
	Всичко . . .	187	-	-	-	-	2068	-	-	-	-	5	5	85	44	129	
	Общо Горна и Долна-Прѣспа	3265	642	90	40	435	23358	4299	362	56	2251	43	55	1542	823	2365	

Отъ горната таблица личи че цѣла Прѣспа брой 4472 кжщи, отъ които 3265 чисто български, 642 албански, 90 гъркомански, 40 националисти влашки, 435 турски. Прѣзъ 1890 г. броятъ на българските кжщи е билъ 3072, а на албанските 200. Прѣзъ единъ периодъ отъ 20 години българските кжщи се увеличили само съ 193, а албанските кжщи сж се увеличили съ 442 кжщи. Явно е проче албанизирането на Прѣспа. Албанскиятъ елементъ е взималъ надмощие за смѣтка на българитѣ. И ако не бѣха настяпили послѣдните събития — войнитѣ, сигурно е че младотурците щѣха да насърдчатъ тоя прогресъ на мухамеданския елементъ.

Броятъ на населението е: 23,358 българи, 4299 албанци, 362 гъркомани, 156 власи (национ.), 2251 турци (въ това число и помаците). За врѣме отъ 20 години българското население се увеличило съ 2358 души, а албанското — съ 2899 души. Чувствителенъ успѣхъ имаме въ духовното вѣдомство на българското население. До като прѣди 20 години патриаршисти имало 9340 души, сега личатъ само 362 души.

Отъ сѫщата таблица личи, че най-гѣсто населенъ край е Малка-Прѣспа. Тукъ на 187 кжщи има 2068 души население. Срѣдно на всѣка кжщи се падатъ 11·11 души. А най-гѣсто населенъ пунктъ е селото Шулинъ, като на 20 кжщи има 322 души, или срѣдно на кжща се падатъ по 16 души. Въ Голѣма-Прѣспа на 1211 български кжщи има 9820 души население. Срѣдно на кжща се пада по 8 души. А Горна-Прѣспа брой 11400 души на 1864 български кжщи, като на всѣка кжща се пада срѣдно по 6·11 души.

Горнитѣ числа говорятъ, че Прѣспа е чисто българска областъ. Отъ 72 заселища, които съставляватъ Прѣспа, 54 сж населени само съ българи, 12 села смѣсени съ българо-албанско население, 5 — съ българо-помашко, 1 чисто албанско.

Въ просвѣтно отношение Прѣспа стои доста добре. Въ 43 села има училища български съ 45 учителски сили и 2365 учащи се. Срѣдно на 76 български кжщи се пада по едно училище, а на всѣки учител — по 43 ученика.

Лоша картина прѣставлява Прѣспа въ икономическо отношение. 24 села сж чифлици, 8 смѣсени (имать и своя земя), а 40 села работятъ собствена земя.

Въ 20 години врѣме само 9 села станали собственици повече. Бѣше се създало едно силно течение за откупване чифлицитѣ слѣдъ хуриета. И ако небѣха настяпили послѣдните събития — войнитѣ, за вѣрване бѣ да се освободятъ всички отъ чифлигорството.

ПРѢСПАНСКОТО ЕЗЕРО.

Въ западниятъ край на Македония, граничаща съ часть отъ Албания, се разтила интересна съ много отношение областъ на дасаретските езера. Тази областъ се нарича дасаретска по името на илирийското племе дасаретъ, което е живѣло покрай брѣговете на езерата Прѣспанско, Маличко и Охридско.

Прѣспанското езеро е разположено въ юго-източната частъ на дасаретската областъ, която се загражда отъ изтокъ, югъ и западъ съ високи планински гребени. Западната прѣграда на езерото е по-висока. Тя образува тѣсна котловина отъ Охридската и носи въ различните си части различни имена: въ сѣверния си край Петрино планина, по срѣдата Галичица, а южното продължение Суха-Гора.

На изтокъ езерото се загражда отъ Пелистерски разклонения. Южната прѣграда на езерото образува Биглишката планинска верига. Сѣверните брѣгове на Прѣспанското езеро сѫ послѣдните первази на Рѣсенската почти равна низина, сведени до водното равнище на езерото.

Погледнато отъ по-високо място най-дивни и романтично привлекателни сѫ западните, юго-западните и южните склонения на езерото. Тукъ къмъ езерото варовитите планински дипли нѣйдѣ се снишаватъ, нѣйдѣ се издигатъ съ високи върхове; нѣйдѣ сѫ силно нащърбени, та образуватъ заоблени или тѣсни, та дълги заливи, нѣйдѣ се вдаватъ като езици или неправилни полуострови навѣтре въ езерото. При това, бидейки покрити съ чемширъ, хвоя и други храсталаци или компактни низки гори по самите надвѣсени връхъ езерото стрѣмни скали, представляватъ изразителенъ контрастъ съ източните голи склонове, спускащи се къмъ низината.

Галичица изпраща далеко въ езерото клонове отъ своя масивъ, образуващи полуостровни издѣнки. Такива сѫ два: Койнско и Глѣбочани—Шулинъ. Заградено отъ всички страни, Прѣспанското езеро е затворено планинско езеро. Брѣговата линия е най-неправилна отъ южната и западна страни. Тукъ тя дѣлбоко се врѣзва и образува Стенския, Туменецъ—Глѣбочани, Пустечкия и Нивичкия заливи, отъ които послѣдниятъ е най-дѣлбокия. Отъ сѣверъ и изтокъ брѣговата линия има почти право очертание, съ слаби завивки къмъ Рѣсенската низина.

Прѣспанското езеро, което съ малки изключения заема цѣлата Прѣспанска котловина, прѣставя младо геолошко образование. То води началото си отъ Неогенска система — плиоценска епоха. Всдното ниво на езерото лежи около 906 м. надъ морското равнище. Поради извивките на западните брѣгове, то на първъ погледъ изглежда да е по-малко отъ Охридското езеро. Въ сѫщностъ Прѣспанското езеро е малко по-голѣмо отъ Охридското. То дѣржи първо място по-голѣмина между всички езера на Балкански полуостровъ. Водната повърхнина на езерото е 338 кв. километра. То е по-голѣмо отъ Охридското съ 67 кв. километра. Но то е несравнено по-плитко отъ послѣдното. Най-голѣмата дѣлбочина на Прѣспанското езеро е 54·2 метра. Най-близко се спускатъ голѣмите дѣлбочини при западните и южните брѣгове на езерото, въ тъй нареченото място „Глубине“ — около Нивичкия заливъ; а най-голѣмите плиткости се разстилатъ въ сѣверната и източната част на езерото, дѣто рѣките сѫ донесли най-много наносни материали.

Прѣспанското езеро е образувано отъ двѣ езера: Голѣмо и Малко. Голѣмото заема сѣверната част съ 286 кв. километри, а малкото — южната съ 52 кв. километри*. Двѣтѣ езера се съединяватъ чрѣзъ тѣсна ивица вода — протокъ, подобна на малка рѣчичка, която изтича отъ Малкото за Голѣмото езеро, понеже послѣдното е по-низко. Когато духватъ силни вѣтрове протока се засилва съ пѣсъкъ и се обрѣща на провлакъ — тѣсна ивица суша. Минаването на протока става по дѣрвенъ, приста направа, мостъ при пътя, що води отъ Старо—Перово за селата: Нивици, Аилъ, Винени и др.

Прѣспанското езеро прибира водите на рѣките и потоците, които се спускатъ отъ всички околоврѣстни склонове. Тѣ сѫ: Голѣма рѣка, Съпотница, Златарска, Подмочанска, Прѣторска, Сливнишка, Кранска, Наколечка, Рѣмска, Рударска, Пѣпленска, Буковичка, Виненска, Оровнишка, Болшица, Източница, Шурленска и извора надъ селото Пустеецъ, носящи водите отъ надезерната теросовидна котловина, граничаваща съ селата Ороо и Трѣнъ. Всички рѣки и потоци сѫ по сѣверния и източния брѣгове. По цѣлото почти продължение на западния брѣгъ, който дѣржи 40 километра, отъ с. Шурленци до с. Пустеецъ, нѣма нито вадичка, нито рѣчичка. За кипризена Галичица нито капка вода недава надземно на Прѣспанското езеро. По цѣлията шосенъ пътъ Рѣсенъ—Корча, който забикаля езерото въ полите на Галичица не се срѣща нито изворче, нито чечма. Всичката вода отъ снѣжнобѣлѣ-

* Сѣверниятъ по-голѣмъ дѣлъ на езерото (Голѣмото) се простира 30 к. м. на дължъ и 16 к. м. на ширъ; юго-източниятъ дѣлъ (Малкото) е дългъ 20 к. м. и отъ 2—5 к. м. широкъ.

щата се Галичица, висока 2043 метра, се просмуква и губи подземно изъ варовиковите скали, макаръ снѣга да не се губи на последната до късно прѣзъ м. юлий.

Въ водната маса на Голѣмото и Малкото езеро се издигатъ малки скалисти острови. Два отъ тѣхъ сѫ въ голѣмото езеро: „Голѣмъ градъ“ „Малъкъ градъ“. „Аиль“ се нарича островътъ въ Малкото езеро и другъ малъкъ — „Видренецъ.“ Островътъ „Голѣмъ градъ“ стърчи между гърлата на заливите: Завиръ, Нивичкия и Пустечкия. Той е дългъ около километъръ и има почти кръгла форма. Отвѣтъ е заобиколенъ съ отвѣтни скали, само отъ двѣ мѣста има лесенъ достъпъ и тамъ има калдърмъ, който извѣждада на островчето. Вътрѣ е равнина обрасла съ гъстъ буренякъ и съ множество горски и градински дървета. Раскошно е островчето съ своите сливи, буреняци и разорени черкви и патати. Тукъ царь Самуилъ е почивалъ подиръ дѣлгитъ борби съ старите неприятели на българщината. Тукъ той събираше войводите на пиръ и на съвѣтъ. Тукъ срѣдъ дивната красота, която, го забикаляла, е намиралъ, вѣроятно, единичното утешение въ злочестините, че го сполѣтѣха къмъ края на неговия животъ. Остатъците отъ царските градини не сѫ изтрити съвѣршено отъ вѣковетъ. На всѣка крачка се срещатъ плодовитъ дървета. Има бадеми, смокви, ябълки, круши. А пѣкъ лозите отъ острова даватъ, споредъ селяните, такъво хубаво вино, каквото нѣма по тоя край. Сега никой не живѣе на това живописно място. Като чели се бои околното население отъ старите развалини, или пѣкъ развалините нарочно прогонватъ пришелците, като нежелаятъ да иматъ въ съсѣдство бѣдни колиби! И въ злочестината си, тѣ пазятъ соето царско достоинство! Едничките обитатели на острова сѫ: слабите и болни овце, кози и другъ добитъкъ, който тукъ се изкарва на изцѣление и дивите птици: соколи, ястреби и др.

Сѫщиятъ островъ, прѣзъ врѣме на Илинденското вѣзстание, съ своите пещери и мѣчно достъпими скали, представляше най-отдалеченото и уединено място на околното българско население за турските прѣслѣдования. На него прѣкара страшните дни населението отъ съсѣдните села. Турския аскеръ, за да застави туй население да се прѣдаде, насочи къмъ острова гърлата на нѣколко алтилериски батерей отъ най-достъпното за цѣльта място, врѣхъ юго-западния брѣгъ на залива „Завиръ“, край шосето за Корча. Гранатата, обаче, на първия изстрѣлъ падна въ водата само на нѣколко крачки отъ острова. Втората и третжата гранати сѫщо надостигнали цѣльта и алтилерията най-послѣ се убѣдила, че разстоянието е голѣмо за нѣйните гранати, за да може се спаси населението отъ ужасните послѣдствия на бомбандировката.

„Малкиятъ градъ“ личи въ Пустечкия заливъ. Той е

малъкъ и скалистъ островъ съ слаба разителност и на върха пещера, въ която уцѣлѣла черквица. Въ Малкото езеро стърчи исторически островъ Аилъ (Ахилъ), дѣто личатъ останци отъ патриаршеската катедрала Св. Ахилъ, издигната отъ царь Бориса. Въ памятъ на побѣдата, що издржалъ Самуилъ надъ единъ тесалийски князъ, отъ кждѣто за-

Островъ Ахилъ

дигналъ и мощитѣ на Св. Ахилъ, нарекъл е Св. Ахилъ. Той е най-голѣмиятъ островъ. Има изгледъ на човѣшка стѫпка и е дългъ 1700 м., а широкъ 500,

Водата на Прѣспанското езеро нѣма отокъ. Отъ езерото не изтича никаква рѣка. Водата подземно се губи подъ варовиковата Галицица, за да даде начало на многобройнитѣ извори, разположени по западнитѣ разклонения на планината, които образуватъ Охридското езеро. Водата отъ Малкото езеро

изтича подземно въ р. Дѣвълъ, въ видъ на отдѣлни извори. Групата извори „Студенчица“, два километра югоизточно отъ Охридъ, изворитѣ при манастира Св. Наумъ на южния край на Охридското езеро, които се смятатъ за начало на р. Черни-Дринъ, както и „Душемишнитѣ“ извори — носятъ водата на Прѣспанското езеро, което стои надъ Охридското съ 210 м. височина. Св. Наумските извори даватъ отъ 30—40 куб. м. вода въ секунда. Че Охридското езеро събира водите на Прѣспанското чрѣзъ горнитѣ извори нѣма никакво съмнѣние. Водораздѣла прави Галичица, която цѣла е отъ варовикъ. Подземното изтиchanе на Прѣспаeskото езеро върви по цѣлия му западенъ брѣгъ, но най-ясно това изтиchanе личи между селата Долна-Горица и Глъбочани, въ тъй наречената мѣстностъ, „Завиръ“. На това мѣсто се виждатъ открити подземни пещери, въ които водите на езерото се вливатъ и губятъ по посока къмъ Охридския басейнъ. Тукъ върви водна струя, като рѣка. А на около по водната повърхнина се виждатъ голѣмъ брой водовърteжи, образуващи се отъ хуниевидното изтиchanе на водата по самото дъно на езерото. Рибарите избѣгватъ посѣщението на тоя опасенъ воденъ участъкъ. Отъ тѣзи водовърteжи по всѣка вѣроятностъ, и мѣстото се нарича „Завиръ“ (Заверъ) отъ завиране или връчене; или пъкъ отъ заврътане и въвиране водата. И мѣстното население, базираще се на прѣданията, твърди съ положителностъ, че езерната вода се губи подъ Галичица и се изтича въ Охридския басейнъ. Ето що говорятъ самите прѣдания:

Прѣди много години Прѣспанското езеро е било плодородно поле. Една хубава рѣка текла прѣзъ него и при селото Глъбочани се губѣла подъ планината. Овчарчето на единъ попъ си пасло овцетѣ около туй мѣсто, дѣто се губѣла водата. То било родомъ отъ Охридските села наблизо до изворите на р. Дринъ. Единъ денъ овчарчето, като си играло, изпуснало си свирката въ водата. На другиятъ денъ майката на овчарчето намѣрила свирката прѣдъ улея на воденицата, до самия изворъ на р. Дринъ. Овчарчето познало свирката си и разправило за всичко станало на майка си. На заминаване овчарчето поръжало на майка си да слѣди за нѣкой новъ подаръкъ. Като се върнало при овцетѣ, то заклало една овца, одрало я и пуснало я въ дупката по водата. На другия денъ овцата се намѣрила въ рѣчѣта на майката. Овчарчето повторило и потретило опита съ овцетѣ. То се увлѣкло въ забавителната игра толкова, че овцетѣ взели да намаляватъ. Попътъ взелъ да се безпокой. Той питалъ овчарчето, що става съ стадото, а то отговаряло, че вълци го съсипватъ. Осъмнилъ се дѣдо попъ и видѣлъ дѣто именно се губятъ овцетѣ. Разгнѣвенъ за това, той заклалъ дѣтето и го пусналъ въ ямата, за да отиде изъ подъ планината при майка си, която знала, що става съ овцетѣ, но не казвала на попа. Понеже

наказанието било много жестоко, Богъ се разсърдилъ и задъръ попа наказалъ цѣлата мѣстност. Широкото отверстие, прѣзъ дѣто свободно минавала водата, сега се стѣснило. Водата взела да навира и потопила цѣлата околностъ.

Второ прѣдание говори, че дяволитѣ запушили отвѣрстието, прѣзъ което водата се оттичала подъ планината. Тѣ откъртили една голѣма скала отъ "Черти-камъкъ," който се намира край селото Отешово, та съ него запушили дупката и водата потопила околността. Дяволитѣ, обаче, забѣлѣжили, че водата изтича по-малко, та отишли за другъ камъкъ, който домъкнали надъ дупката. Но тукъ вече се набъркалъ Св. Георги, който прѣзъ нощта се направилъ на пѣтъ и като пропѣлъ, дяволитѣ сѫ изгубили.

Науката, обаче, обяснява другояче туй явление. По геологки причини — тектонични явления, станало размѣстване и хлътване на земните пластове, поради което се запушилъ подземния каналъ, що свързва двѣтѣ езера. Тогава взело да се шири Прѣспанското езеро и съ водата била покрита цѣлата Прѣспанска котловина. За потвѣрждение на събитието свѣдоcharъ слѣдните факти. Така: при Янковската черквица Св. Никола има мѣстностъ, която се казва „рибникъ“; при с. Боуно на единъ баиръ казватъ „чунката,“ на друго мѣсто казватъ „сзерице.“ И при селото Съпотско има „езерице.“ Подъ Рѣсенъ има мѣстностъ „рибникъ“. Сочатъ се още отъ селяните разни мѣста, дѣто едно врѣме сѫ били села. Тѣй напримѣръ: сѣверно отъ Койнския полуостровъ е било село Саракиново; а южно отъ сѫщия полуостровъ имало село Дръново. Старо-Перово сега не сѫществува, а с. Наколецъ е било много по-навѣтрѣ въ езерото.

Съ течenie на времето езерната вода, чрѣзъ механично и химично дѣйствие, отворила си наново путь по канала въ варовиковата Галичица и тѣй се появила суха земя въ Прѣспата. Пълно изтиchanе на водата, обаче, не е могло да стане, та се задържало горѣ-долѣ сегашната водна площъ. Стари хора твърдятъ още, че периодично водата на езерото се издига на нѣколко метра. Това се случвало веднъжъ на 70—80 години. Такъво приидване на водата се появи въ началото на Балканската война и трая до свѣршъка на общоевропейската война — близо 5 години. Водата се издигна въ своето ниво съ 3—4 метра и потопи селата: Перово, Стене, Лѣнкъ, Наколецъ. Фактъ неоспоримъ е, че въ по-старо врѣме Прѣспанското езеро е заемало по-малка площъ. Затова свѣдоcharъ много данни. На много мѣста личатъ пѣтеки съ каменна настилка, водящи навѣтрѣ въ езерото. Такива пѣтеки има по източния брѣгъ отъ с. Прѣторъ, Сливница, Крани и Наколецъ. И селата Туменецъ, Пустеецъ, Гълбочани, Стене сѫ били измѣстени на днешните заселища, все поради приидването на водата. Рибаритѣ отъ горѣзброените села често

пъти, въ своите рибарски мръжи, съ извличали домашни съдове, части от разбой (станъ) и друга покъщнина. Ширенето на езерото ще да е ставало тук, именно по източните бръгове, дъто днесъ само по една малка пътека се минава покрай него, стръмно въ политъ на голите могилести разклонения.

А именно на селото Наколецъ и онова на местността „Наколъ“ между с. Туменецъ и Макария, не давали да се мисли за някогашните праисторични наколни жилища на човека? По стръмно нависналите пъкъ скалисти бръгове въ юго-западния край на Големото езеро, като почнемъ от с. Нивици и вървимъ къмъ с. Пустсецъ, Глъбочани и Туменецъ, изобилватъ развалини отъ изображения на разни светци, както и пещерни черквици. Интересно е да се знае, кога и какъ съ сградени тези стари? Ако тяхния градежъ е станалъ при днешната площ на езерото, пита се: какъвъ материалъ и физически трудъ е билъ положенъ за тяхното издигане по недостъпните и стръмни скали и пещери!! Още по интересно е да се знае дали Пръспанското езеро е заемало същото пространство пръвъ Самуиловото царуване въ този край? Ако то (езерото) е било въ днешните си граници, кждъ тогава кипълъ живота на царски и патриаршески дворци съ цълата военна, гръжданска и духовна власти? А че на онова връме въ Пръспа кипълъ буенъ интензивенъ животъ на военната и духовната власть, свъдоcharът множество развалини на стари черкви и манастири; на стари заселища. А тяхниятъ брой е съ десетки. Като се има предъ видъ войствения духъ на Самуила и че всичкото си връме отъ своето царуване е пръкаралъ въ борби и войны, тръбва да допуснемъ, че „Марсово поле“ въ Пръспа е заемало по-голема площ и че самото езеро е било въ по тесни и по-ограничени граници.

Пръвъ турскиятъ режимъ правъха се опити за пръсуване на Пръспанскиятъ водни покрайнини, чръзъ прокопаване по-широко канала, що свързва двъйтъ езера: Пръспанското съ Охридското. Това бъде едно колосално пръдприятие, но безъ планъ и система. Богатъ единъ бегъ, въ съдружие съ ръсенския първенецъ Ив. Стръзовъ, пръдприема утъждането и изсушаването на част отъ езерото, съ условие: изсушените покрайнини да бждатъ усвоени и експлоатирани отъ него. Дълго връме работъха и грамадни суми похарчиха, за да се разбие, разшири и очисти входа на подводните пещери, но безъ никакви резултати. Идеята бъде чудесна и реализуема, само че пръдприятието се вършеше по съвсъмъ примитивенъ и безразборенъ начинъ. Прости работници — каменари, безъ никаква техника и при липса на всъкакви инженерски познания, само съ по няколко чука и кюски (длета), удръха и трошъха камъка, като, при изразходването големи материали

сръдства и физически сили, успѣха да откъртятъ отъ скалата едвамъ на единъ метъръ въ дълбочина. Че прѣсушаването е възможно се вижди отъ естеството на терена, само че проектъ ще стане дѣйствителност, слѣдъ като се направятъ инженерни проучвания и си послужатъ съ най-модернитѣ изискивания на тѣхниката. А прѣди туй трѣба да се обмисли и отвори путь за водата, която ще нахлуе въ Охридското езеро и крайния отокъ — рѣката Черни-Дринъ. Защото лесно е да се пробие Галичица, а по-мѣжно е да се намѣри путь на грамадното количество водна маса, до като не се урегулира коритото на р. Черни-Дринъ,

Водата на Прѣспанското езеро по краищата е тѣмнозеленикава, а въ вътрѣшността — синакава. Прозирността на водата се достига на $3\frac{1}{2}$ —4 м. дълбочина^{*)}) Флората на езерото е много бѣдна. Прибрежнитѣ крайници на много мѣста сѫ покрити съ ситка, тръска, шавъръ и др. нѣкои водни растения, между които се образуватъ пространни мѣчнопроходими блатища. Въ това отношение особено сѫ характерни прибрѣжнитѣ мѣста около селата: Перово, Стенье, Туменецъ, Пустеецъ, Ясамати, Наколецъ, Лѣнкъ, Айль, Нивици. Тѣзи блатища сѫ благодатъ за риболовците, защото тукъ между трѣстицата сѫ тѣхнитѣ ловища, но отъ друга страна сѫщитѣ тия блатища, прѣзъ лѣтото сѫ страшни малариични огнища.

Тукъ лѣтно врѣме, поради голѣмата плиткостъ, водата силно се стоплюва и гниющитѣ организми развалятъ въздуха, смрадътъ, отъ което се усъща на далечно разстояние. Ето защо покрай маларията тукъ играятъ роля и други прилѣпчиви болести, като: тифусъ, дифтеритъ, скарлатина, коклюшъ и пр. И фауната на Прѣспанското езеро не се отличава съ своето богатство. Воднитѣ обитатели — рибите не сѫ много видове. Шаранъ до 5 оки единия, скобусчи (100 драма), нивички (20 драма), кленъ (2 оки), платици ($\frac{1}{4}$ ока), грунци (20 др.), чаври (100 др.), мрънки ($\frac{1}{2}$ ока). Пъстърва (охридска) не се срѣща; ягула (змиорка) съвсѣмъ на рѣдко, а сомъ почти нѣма. Лѣтница и Бѣлвицата на Охридското езеро тукъ ги нѣма. Тукъ има другъ видъ Бѣлвици, дребни рибички, които се цѣнятъ добре и сѫ известни още подъ името Нивички, защото най-много тамъ се ловятъ — при с. Нивици, отъ които приготвяватъ доста вкусни сушени консерви, наречени цилони (цилунки). Ловитбата на рибата става въ ограничено количество, поради липса на добри и голѣми риболовски лодки, мрѣжи, влакове, ловища и др. прибори. Тукашнитѣ риболовци сѫ по-скоро случаини, а не специални занаятчии. Отъ покрайнитѣ села: Стene, Перово, Ясамати, Глѣбочани, Туменецъ, Пустеецъ, Нивици, Лѣнкъ — излизатъ

^{*)} Температурата на поврѣхнитѣ пластове на водата при тихо врѣме се движи между 21° — 22° , както прѣди тѣй и слѣдъ обѣдъ, когато въздуха има температура на сѣнка 25° .

на ловъ за риба сръщу пазарень денъ (събота), за да изкарать нѣкое коше риба на пазаря, колкото да взематъ нѣкой грошъ за харчълъкъ. Само селото Нивици полага повече грижи на риболовството, поради липса на работна земя въ селото. Рибаритѣ си служатъ съ първобитна лодка, наречена „Чунка“. Тя е направена отъ три коруби. Едната е основата, а двѣ други отъ страни образуватъ издуди мѣхово. На прѣдната часть трима чунари теглятъ съ лопати се отъ дѣсна страна, а на задната часть стои кормчия съ лопата, като тегли отъ лѣва страна и управлява лодката. Такива чунки има малко. Тѣ се приготвяватъ само въ селото Горна-Горица отъ майсторъ Дрия (Андрей). Съ такивато чунки се прѣприематъ само далечни пѫтувания по езерото, като напр. за прѣвозъ на пѫтници. Закрайбрѣжни нужди на околоезерните селца си служатъ съ другъ видъ „Чунки“, по прости. Тѣ сѫ издѣлбанъ дънеръ отъ ясика или букъ, каквito ги има изъ селата самодѣлски корита за пране. или като корита по селскитѣ чешми.

Риболовството съ *Лѣница* (ловища) става така:

Всѣки стопанинъ притежава частъ отъ езерото съ тѣстиката. Това е ловището. Въ него има 4—60 *коци*, — прѣгради съ лѣса за ловене рибата. Ловищата сѫ кръгли голѣми мѣста въ диаметъръ до 7 метра, а на дълбочина до 2—3 м. Въ началото на есенъта хвърлятъ *вѣтхи* (клонове) отъ хрести и върху тѣхъ поставятъ камъни, за да притискатъ *вѣтхите*. Около 20 ноемврий ст. стилъ се гради ловището съ трѣстикови лѣси, спуснати до дъното на езерото. На единъ край на ловището правятъ *котар* пакъ отъ лѣси. Котарътъ е въ свѣрзка съ ловището, но така щото рибата отъ ловището да може лесно да се промѣква въ него, а да неможе да излиза отъ него (*котара*). Когато се увѣрятъ, че риба нахлула вече въ ловището, качватъ се 1—3 човѣка на ловищата (по камъните и *вѣтхите*) и удрятъ съ колове по тѣхъ. Рибата се плаше и бѣга къмъ *котара*. Отъ послѣдното мѣсто прибиратъ рибата съ *цѣрпало* — уредъ отъ мрѣжа — и я хвърлятъ въ чунката, за да се занесе въ *апсаната* — друго отдѣление близо до брѣга, заградено пакъ отъ лѣси. Тукъ е депозитния складъ на рибата, отъ кждѣто се изнася за пазаря. Тѣй се лови рибата прѣзъ зимния сезонъ до 25 мартъ.

Само Нивичани сѫ по професия риболовци. Зимѣ ловятъ риба чрѣзъ ловищата. Прѣзъ сѫщия сезонъ ловятъ нощно врѣме въ мѣстността „*Ромъ*“ — най-дѣлбоката частъ на езерото, съ *пезиули* (серкмета). Въ горѣпосочената мѣстност познаватъ, че има риба по присѫтствието на птицата *коръ*. Тя обикновено пристига зимно врѣме. Гурка се подѣ водата и гони рибата къмъ *пезивола*. Тукъ ловятъ прѣдимно бѣлички. Отъ 1 мартъ почватъ да ловятъ съ мрѣжи *скобусти*. Хвърлятъ мрѣжитѣ отъ вечеръ и ги събиратъ на другия денъ.

Така ловятъ прѣзъ мартъ и априлъ. Прѣзъ мѣсеците: май, юни, юлий ловятъ по край брѣга съ *сакъ* (мрѣжка опъната на обрѣчъ въ видъ на Δ) отъ бѣлвичкитѣ. Тогава послѣднитѣ си хвѣрлятъ хайвера. Отъ тази ловитба приготвяватъ консервите *цирони*. Още прѣзъ м. май ловятъ и шарани съ „Нѣрвъ“. Тѣй се нарича заградено място по край брѣга съ лѣси. Шарана влиза прѣзъ отворена лѣса, за да си хвѣрли хайвера, но неможе да излѣзе отъ нѣрва. Такъва риба се лови до 30 товара. Прѣзъ м. августъ почиватъ рибаратѣ. Отъ м. септемврий до Димитровъ денъ ловятъ съ *вѣдици* по края и дѣлбокото място.

Освѣнъ Нивичани за ловитба пристигатъ и Охридски риболовци. Тѣ сѫ една група съ 4 влака, отъ които единъ влакъ дѣржи Перовския участъкъ; втория — Асаматския участъкъ; третия — Рѣмбския участъкъ и четвъртия — Глѣбочани — Туменецъ.

Езерото е дѣржавно. То се продава на прѣдприемачъ за 100,000 гроша. Послѣднитъ отъ своя страна разпродава езерото на влакаритѣ и селата. Уловената риба се изнася по скелината. Тѣ сѫ селата: Асамати, Нивици, Перово (или Шурленскитѣ ханове), Туменецъ—Глѣбочани и Пустеецъ. При всѣко скеле прѣдприемача има свой чиновникъ (мириджия), който взима $\frac{1}{5}$ отъ рибата изнесена на пазарището, сирѣчъ на 5 оки риба зима 1 ока. Цѣната на рибата се поставя отъ купувача (търговеца). Дава се една низка цѣна, напримѣръ и почва наддаване до като стигне до една умѣренна норма. Тогава чиновника (мириджията) казва: „*ти я дадохъ*“ и свѣршва пазарлъка. Максималнитѣ цѣни сѫ били слѣднитѣ: бѣлвичка до 2 гроша оката, шаранъ — 2—4 гр, ока, и т. н.¹⁾.

Количеството на уловената риба прѣзъ годината въ цѣлото езеро не е известно. Знае се само, че с. Нивици лови годишно: зимния сезонъ (отъ ловищата) искарватъ на скелето до 500 товара (по 100 оки товаръ); м. мартъ и априлъ до 70 товара; май, юни, юлий — 500 товара; септемврий и октомврий — 20 товара. Всичко селото Нивици лови до 1,200 товара или 120,000 оки риба. Селото Туменецъ взема отъ риба до 150 лири турски или 15,000 гроша, за приблизително 20,000 оки риба; селото Пустеецъ лови прѣзъ лѣтото около 20,000 оки бѣлвици и друга риба до 10,000 оки; всичко 20,000 оки годишно. Селото Глѣмбочани лови всичко до 10,000 оки; селото Стенье лови (само лѣтния сезонъ) бѣлвички до 5000 оки; Пероволови до 30,000 оки; Асамати — до 20,000 оки. Влакаритѣ ловятъ около 100,000 оки. И останалитѣ села, ако допуснемъ, че ловятъ около 50,000 оки годишно, ще имаме приблизителна прѣдстава за цѣлото количество риба, която възлиза на 255,000 оки годишно. Прѣспанската риба

¹⁾ Тѣзи сведения сѫ добити прѣзъ 1912 год. и за тогава се отнасятъ.

намира пазаръ въ околните градове: Корча, Ресенъ, Леринъ, Битоля и Прилепъ.

И тъй експлоатацията на Прѣспанското езеро става по единъ много примитивенъ начинъ и упражнявано прѣзъ сезона на размножаването, служи само за изтреблението на рибата. Никакъвъ законъ, нито възбрана нѣкаква сѫществуватъ въ страната по риболовството. Всѣки е свободенъ когато и кждѣто иска да лови риба, стига, разбираше, да се плати омуза на прѣдприемача.

Едва, въ послѣдните дни на младотурския режимъ, извикани бѣха отъ г. Дойранъ риболовци за по-интиезивна ловитба на риба. Тѣ построиха голѣми лодки „Корабъ“ и си служеха съ голѣми мрѣжи „влакъ“. Пакъ по туй врѣме младотурцитѣ замислиха да отворятъ пътно съобщение по езерото. Чрѣзъ пароходче намислиха да скъсятъ пътя отъ Битоля за Корча. Прѣдприятието се отдаде на Корчанска една компания. Крайни пунктови станции щѣха да бѫдатъ селата Асамати, отъ къмъ Бителя и Пустецъ отъ къмъ Корча. По такъвъ начинъ проектираше се едно съкръжжение на пътя Битоля—Корча съ цѣли 8 часа.

По вжтрешността на езерото единственитѣ постоянни обитатели отъ птичия свѣтъ, що редовно нарушаватъ монотонността му въ тико врѣме, сѫ Пеликанътъ (*Носитъ*) и неговитѣ нераздѣлни другари *вранците*, които взаимно (симбиозно) се улесняватъ въ храненето. Вранцитѣ ловятъ риба и я подаватъ надъ повърхността на своя опекунъ, а тоя — послѣдния брани протежетата си отъ неприятелитѣ, като на често имъ връща отъ омекналата риба и въ тѣхната гуша.

Прѣспанското езеро нехваща тѣй великански и страшни вълни, както Охридското, кога духне „стрѣнецъ“, или Дойранското, като духне „Бългасичкия“ вѣтъръ.

Прѣспанското езеро, като затворено планинско, не дава силенъ замахъ и достъпъ на вѣтроветѣ. Галицица, стрѣмно надвѣснала отъ западъ, прѣчи на западния вѣтъръ; Горбецъ и Биглишкитѣ разклонения, притиснали полите си въ езерната вода, не даватъ свободно да проникне южния-морски вѣтъръ. Само съверниятъ вѣтъръ има по-голѣма свобода, прѣзъ Ресенското поле, да погали водите на езерото и ги пораздвижки, за да ослаби и изгуби силата си изъ разните полуострови и заливи. Едничкъ източния вѣтъръ, идящъ отъ къмъ Пелистеръ, прѣзъ Яватския проходъ, е по-буенъ и кога духа, раздвижква водната маса, но не изъ дъно, а покрайщата. Той е сухъ и студенъ и отъ населението се нарича „Сушнокобелъ“.

Случвало се Малкото езеро да замръзне прѣзъ голѣми и люти зими. А прѣзъ 1888 година замръзнало и Голѣмото езеро, та по леда минали свадба отъ Голѣма за Малка-Прѣспа. Тогава се завѣдили и вълци на островътъ „Голѣмъ-

градъ", та околнитѣ селяни се събрали и ги избили. При всичко, че Прѣспанското езеро стои толкозъ високо (906 м.) надъ морското равнище, климатътъ не е суровъ. Въ Битоля студоветѣ сѫ далечъ по-голѣми. Високите планини, що затраждатъ езерото и цѣлата котловина, образуватъ добра защита отъ студенитѣ вѣтрове. Прѣспанското езеро има, обаче, по-остъръ климатъ отъ Охридското. За тоя остъръ климатъ има влияние сравнително по-голѣмата абсолютна височина и малката дълбочина на езерото.

ПѢТНИ СЪОБЩЕНИЯ.

Най-близките околии, що граничатъ съ Прѣспа сѫ : Отъ съверъ Демиръ-Хисарска околия; отъ изтокъ — Битолска; отъ юго-изтокъ — Леринска ; отъ югъ — Костурска и Биглишка ; отъ юго-западъ — Корчанска и отъ западъ — Охридска околия. За Демиръ-Хисарско водятъ два пътя. До прѣди свѣтовната война съобщенията на Прѣспа (Горна-Прѣспа) съ Демиръ-Хисарско бѣха много трудни. Двѣ конски пѫтеки водѣха отъ едната за другата страна. По тѣхъ рѣдко минаваха нѣкои дѣрвари, или валавичаритѣ изъ с. Вирово (Демиръ-Хисарско), за да стигнатъ Рѣсенския пазаръ. Ала, макаръ и безъ значение до войната, тѣ добиха историческо такъво, или право освѣтиха се прѣзъ врѣме на самата война. Отъ тукъ — прѣзъ Бигла, проникнаха първите разѣзи отъ кавалерията на полковникъ Мархолевъ. Отъ тукъ, слѣдъ 500 годишно робство, историческа Прѣспа, на 21 ноемврий 1915 година биде поздравена съ грѣмогласно ура отъ бѣлгарския воинъ; отъ тукъ бѣлгарския знаменосецъ поклонъ изпрати, съ развѣващия се прѣпорецъ, къмъ старата Прѣспанска столица на славния и силния царь Самуилъ. О! Колко славни и честити бѣха тѣзи дни! Колко мили спомени възкресватъ въ паметта ни за недавнашното туй величие!...

Но, колкото скжли и мили ни бѣха споменитѣ за славното туй величие, дважъ по-тѣжно ни става на душата при мисъльта, че сѫщата тая Бигла-планина нѣма свидѣтелка бѣ съ своя „Черни вѣрхъ“ на разгрома, що сполѣтя нашата армия ! Свидѣтелка бѣ на новото черно иго за тоя край; свидѣтелка бѣ на тежкитѣ охкания, на горещитѣ и кървави сълзи, що течеха като порой отъ очите на бѣгащето население ; свидѣтелка бѣ на проклятията, що отпразяше македонеца робъ къмъ Европа, Америка, къмъ културния и цивилизованъ святъ ; къмъ Твореца на свѣта и къмъ собствената си майка дори, задѣто вмѣсто него неродила камъкъ или дѣрво!!! Отъ тукъ, — билото на Бигла отправи той—македонеца робъ своя послѣденъ погледъ къмъ славната и историческа Прѣспа и съ гласъ високъ извика: проклета и триклета да бѫдешъ ти Европо, блуднице Вавилонска, за дѣто англичани, фран

цузи, италиянци и американци искатъ да сме подъ робство!... Сждба. Прѣди три години, при посрѣщането на побѣдоноснитѣ войски, тукъ лѣха се сълзи отъ радостъ. Днесъ, при отстѣплението на сѫщите войски, лѣятъ се пакъ сълзи, но не вече отъ радостъ, а отъ печаль и тѣга!...

Слѣдътъ отстѣплението на Битоля прѣкъснаха се съобщенията на войсковитѣ части, намиращи се на западния фронтъ съ центроветѣ, като: Прилѣпъ, Градско, Велесъ и пр. Тогава, срѣдъ зима, дадоха се бѣрзи и строги наредждания за направата на шосейни пѫтища прѣзъ Бигла планина. За проектъ послужиха старитѣ — конските пѫтеки. Въ кѫсо врѣме построи се шосе, водяще отъ Рѣсенъ. Клонътъ върви по шосето Рѣсенъ—Охридъ и се отдѣля отъ послѣдното при Янковските воденици. Тукъ се минава на импровизиранъ мостъ Голѣма-рѣка и се стига с. Кривени. Отъ тукъ пѫтя зима съверо-източна посока и върви по полите и ребрата на Бигленските разклонения, за да стигне билото на сѫщата верига. При Смилевския манастиръ „Св. Петъръ“ пѫтя завива по западна посока и взема нанадолнището край Демиръ-Хисарското село Бойща. Надолѣ, по течението на рѣката, стига се мѣстността „Топлица Манастиръ“, за да прѣсече рѣката Черна и излѣзе на шосето Битоля—Кичево. Тоя клонъ дѣржи 8 часа пѫть не уморителенъ. Срѣщатъ се села, манастиръ, чешми, рѣки и други удобни мѣста за пѫтника и дѣбитъка.

Другиятъ пѫть води отъ Рѣсенъ и като мине Голѣма-рѣка, пакъ по дѣрвенъ мостъ, взима източна посока и стига височинитѣ въ дѣсно отъ с. Златари. Отъ тукъ съ голѣмъ наклонъ се върви по ребрата на Гопешката гора и слѣдъ 3 часа пѫть се стига балканското влашко село Гопеше. Тоя е най-кѫсия пѫть за Прилѣпъ и по на горѣ (Градско, Велесъ и пр.). За Гопеше има и другъ пѫть шосенъ, що води отъ с. Гявато. Послѣдниятъ пѫть обслужваше войсковитѣ части при „Червената стѣна“ и кота 1248.“ Отъ Гопеше пѫтя слиза на долѣ по течението на рѣката, за да се срѣщне съ другъ кираджийски пѫть, идящъ отъ кѣмъ Смилевския манастиръ „св. Петъръ“. Тоя послѣдниятъ клонъ сѫ отворили сърбите при отстѣплението си, за да прѣкаратъ своята планинска артилерия, но е доста труденъ. Мъчно минаватъ нагорѣ кола съ двѣ колела. Отъ тукъ надолѣ се стига с. Свинища и слѣдъ 2 часа доста уморителенъ пѫть се излиза на шосето Битоля—Кичево. Въ послѣднитѣ дни на войната по сѫщото направление се построи тѣснолинейка, за да обслужва Пелистерския фронтъ. Тя бѣ клонъ отъ линията Прилѣпъ—Битоля, който се отдѣляше при „Алинска чешма“ и минаваше „Боротинското блато“, за да излѣзе при Черна на Бучинския проходъ и стигне шосето Битоля—Кичево. По цѣлото продѣлжение на пѫтя има чешми, рѣки и заселища.

Рѣсенъ—Битоля. Отъ Рѣсенъ излиза шосе, което взима

източна посока и недалечъ отъ града, при мѣстността „Доброво“ стига Голѣма-рѣха, за да мине насрѣща по здравъ дѣрвенъ мостъ. Отъ тукъ има, прѣко прѣзъ ливадитѣ, кираджийски пѣтъ, който минава надъ с. Сопотско и излиза право на Геватския проходъ. Шосето отъ Голѣма-рѣка върви по юго-източна посока, завива мѣстността „Цѣрвенъ“ и покрай ливадитѣ стига височините на Пелистерските разклонения, за да се срѣщне при „Маказа“ надъ с. Козякъ, съ шосейните разклонения за Корча и Долна-Прѣспа. Нагорѣ пѣтъ върви се по височините на прохода, като на много мѣста прѣсича малки камънни едноколонни мостчета. Слѣдъ 3 часа пѣтъ стига се самата височина на прохода. Тукъ има жандармерийска кула и ханъ. Отъ тукъ пѣтъ върви надолѣ; стига с. Кажани и слѣдъ други 3 часа пѣтъ стига се въ Битоля. Шосето е доста изправно, оживено съ многообразни маджурски биволски коли, дебърски и елбасански кираджии и suma още файтони и каруци по разни направления. Вода изобилва по цѣлия пѣтъ. Прохлада и свѣжестъ се носи отъ Пелистерските височини, покрити съ борови гори. Студъ, снѣгъ и ледъ носи зимата тукъ, като често пѣти прѣчи и на съобщенията. Не сѫ били рѣдки измрѣзванията на закъснѣли пѣтници и кираджии зимни нощи, оглушавани отъ виението на пелистерски вѣлци и чакали.

Долня-Прѣспа—Битоля. Клонъ отъ шосето Битоля—Рѣсенъ се отдѣля надъ с. Козякъ отъ при мѣстността „Маказа“ и взема южно направление, като минава прѣзъ с. Подмочани, Грѣнчари, Асамати. Стига брѣга на езерото и остава въ лѣво селата Прѣторъ, Сливница, Крани и слѣдъ 5 часа доста приятенъ пѣтъ спира се въ с. Наколецъ, административъ центъръ на Голѣма-Прѣспа. На много мѣста пѣтъ прѣсича буйни планински поточета.

До прѣди Балканската война немарливо бѣ обзавеждането на тоя пѣтъ. Но прѣзъ врѣме на войните той бѣ главното и едничко съобщение за тоя край, поради което се полагаха голѣми грижи за изправността му. Отъ Голѣма-Прѣспа води и другъ — прѣкъ пѣтъ за Битоля. Той минава прѣзъ с. Брайчино и взима нагорѣ Пелистерските височини на „Баба“, за да излѣзе насрѣща при Ниджо-Поле и стигне „Червената стѣна“ надъ Битоля. Кираджийски е тоя пѣтъ и пѫтуването е свѣрзано съ рискове. Не малко обири и убийства сѫ ставали отъ разбойници.

Голъца-Прѣспа—Леринъ. Отъ с. Рудари води конски пѣтъ за Леринъ прѣзъ Баба планина. Сѫщо такъвъ пѣтъ излиза и отъ с. Оровникъ прѣзъ нея планина за Леринъ. Разстоянието е 5—6 часа пѣтъ. И отъ с. Безвине се ходи за Леринъ. Излиза се при с. Руля (Костурско) и като се прѣвали височината, минава покрай с. Песодерь, слиза въ подножието на планината при с. Ерменско, за да влѣзе въ долината на

рѣката, що минава прѣзъ Леринъ. По тия направления прѣспани посѣщаватъ Леринския пазаръ, отдѣто вдигатъ колониялни и манифактурни стоки на по-износни цѣни, поради близостъта на Солунската линия.

Прѣспа—Костуръ. Южно отъ Прѣспа прѣзъ Горбецъ планина води кираджийски путь за Костуръ. Минава се послѣдното Прѣспанско село Безвине ијсе слиза надолѣ по течението на рѣката. Путь дѣржи отъ послѣдното село до Костуръ 8 часа, който градъ рѣдко се посѣщава отъ Прѣспани.

Прѣспа—Биглица. Отъ с. Винени, което лежи на Малкото езеро, има пешачки путь за Биглица. Той минава прѣзъ с. Цѣрье и Зоречка и стига за 4—5 часа въ Биглица. И прѣзъ Дѣволската клисура се излиза къмъ Биглица. На путь се стига с. Трѣнъ, населено съ албанци. Биглишкиятъ пазаръ се посѣщава само отъ оние Прѣспански села, що спадатъ административно къмъ тая околия.

Прѣспа—Корча. Битолското шосе, като стигне мѣстността „Маказа“, отдѣля още единъ клонъ, който взема западна посока, за да стигне Корча. Това шосе се отдѣля отъ главния друмъ Битоля—Охридъ, щомъ слѣзнемъ отъ прохода Гявото. То минава прѣзъ с. Козякъ, Царе-дворъ и край село Дѣрмени, като остава въ лѣво с. Перово. При Шурленския ханъ достига езерото и върви все покрай брѣга чакъ до Стѣнския ханъ, като остава въ лѣво с. Стене, а въ дѣсно — с. Отешово и Лѣсковецъ. Тукъ има и жандармерийска кула. Отъ тукъ путь взима юго-западна посока, прѣсича низкия планински рѣтъ, който образува Койнския полуостровъ и дохъда на „Заверь“ при с. Долна-Горица, дѣто има ханъ и жандармерийска кула. Отъ тукъ шосето върви между високи планински бѣрда и стига на водораздѣла трети караулъ. Сега путь слиза по нанадолнище чакъ до с. Щулинъ, което остава въ лѣво и намираме четвърти караулъ. До тукъ путь дѣржи 50 километра. При с. Пустеецъ шосето се прощава съ езерото, оставя го и влиза въ една клисура, образувана отъ дѣсно отъ Суха-Гора, а отъ лѣво Оровската пл. съ клонътъ Иванъ планина, за да стигне „Звѣзда“ най-високия върхъ надъ Корча. По цѣлото продължение на путь не се срѣща нито изворче, нито водичка, нито чешмичка. Галичица не дава нито капка вода на пътника и добитъка, макаръ и върховете ѝ до късно прѣзъ лѣтото да се бѣлѣятъ съ снѣгъ.

Прѣспа—Охридъ. Три прохода съединяватъ Прѣспанска котловина съ Охридската. Единиятъ е между Галичица и Суха-гора близо при с. Лѣсковецъ, за да излѣзе насрѣща при Охридското езеро. Тоя путь е пътнишки и доста високъ. Посѣщава се само отъ поклонници за историческия бѣлгарски манастиръ Св. Наумъ. Тукъ бѣ фронта на нашите войски въ тѣй наречения „междуезеренъ участъкъ“ до послѣдното отстѫпление. Зимно врѣме путь е почти непроходимъ. Вториятъ

пътъ върви прѣзъ Петрино-планина. Той е кираджийски пътъ. Прѣзъ тукъ е било най-старото съобщение на дѣтѣ котловини. Тукъ е миналъ византийскиятъ императоръ Василий Българоубиеца на връщане отъ Охридъ за Прѣспа. Отъ като се направи шосето, той изгуби своето значение, но се пешачитѣ и кавалеристите го прѣпочитатъ, защото е прѣкъ и много по-късъ отъ шосето. За 4 часа свободно се стига прѣзъ него отъ Рѣсенъ за Охридъ, когато по шосето трѣбва да се върви 6-7 часа.

Отъ Рѣсенъ пътя взима право на западъ и минава край градските лозя, прѣскача невисокъ ридъ и стига р. Боушница, за да накачи по височините на самата планина Петрино. Въ дѣсно остава с. Боуно, а въ лѣво с. Петрино. Започва стрѣмнината. Товарниятъ добитъкъ съ голѣма мжка се категи нагорѣ. На всѣки 10—15 минути трѣбва малка почивка. Подиръ единъ часъ, доста уморително пѫтуване, стига се на дивно-хубава равнина, обрасла съ недосъчени още букови гори. Тукъ е водораздѣлътъ на Охридската и Прѣспанска котловини. Тази равнина е 1602 м. надъ морското равнище. Отъ дѣтѣ страни лѣжатъ дѣлъ корита, които по красстата си могатъ смѣло да се равнятъ съ най-гиздавигъ мѣста въ Европа. Въ дѣното на западното корито се бѣлѣ Охридското езеро, а на изтокъ пѫтникъ гледа цѣлата Прѣспа съ свое езеро, което въ нищо не иска да отстѫпи на Охридското. Застаналъ посрѣдъ омайната картина, що рисува природата-художникъ, неволно въображението на пѫтника прѣскача границите на хоризонта и се прѣнася въ далечното минало — въ славните дни на Самуила, за да възкреснатъ жалки спомени отъ неговото величие. То — въображението — вижда Самуила, който напъвва всичките си сили да очисти тѣзи славянски мѣста отъ чуждото иго, отъ гибелната култура на гнилата Византия; то вижда оня вѣротърпимъ господарь, който съчувствуваше на свободолюбивото учение на богоmilитѣ, то вижда онзи юнакъ, който стотина пѫти бѣ излагалъ живота си на опасностъ, а неможейки да понесе теглилата на обезобразените свои храбти войници отъ жестоката ржка на Василия, падна въ несвѣсть и издѣхна!...

Скоро въображението, обаче, прѣстава. Прѣди нась се изпрѣчва голата дѣйствителностъ. Прѣдъ нась и задъ нась, — на изтокъ и западъ отъ Петрино — сѫ най-чаровните, най-магьосните кѫтове на Балканите, но затуй, може би, и най-злочестните. Фанариотинътъ бѣ унищожилъ всички стари паметници, що можеха да будатъ споменъ за славното наше минало въ тоя край; турчинътъ бѣ прѣобърналъ Самуиловитѣ потомци на слаби безнадежни роби; арнаутинътъ бѣ унищожилъ всичкото благоѣстостояние на тоя благословенъ кътъ отъ Бога и бѣ довѣръ народа до най-голѣма сиромашия, а днешните натрапници-владѣтели сърби и гърци се мжчатъ

да доизсмучатъ и послѣдната капка бългака кръвъ на Македонеца робъ!... Зла сѫдба, тежка орисия!...

Продължава по-нататъкъ пътя изъ варовикови скали, за да стигне нанадолнището къмъ Охридското поле, като остава въ лѣво манастира св. Петка, а въ дѣсно — селото Велгощи.

Третиятъ пътъ що води за Охридъ е шосето, което е продължение отъ Битолския друмъ. Изначало пътъ води право на съверъ, като остава полите на Петринската верига въ лѣво, а Голѣма-рѣка въ дѣсно. На 2 километра разстояние се стига с. Янковецъ. Отъ тукъ пътъ завива западно, минава край Избишката черква и водениците, кждѣто прѣсича Голѣма-рѣка на дѣрвенъ мостъ. Почва се качване по стрѣмнината и пътъ се вмѣква между планинските вериги. Слѣдъ 8 километра пътъ, запослѣденъ пътъ се минава Голѣма-рѣка, близо при изворите ѝ, подъ с. Крушье и се стига до Крушевескиятъ ханища и Жандармерийската кула. Отъ тукъ шосето се качва по лѣвия склонъ на една долина, извило се доста стрѣмно нагорѣ и достига Буковския проходъ на една височина 1306 м. надъ морското равнище. Буковскиятъ проходъ е 145 м. по-високъ отъ Гявато. Вижда се Гявато съ частъ отъ Пелистеръ. И тукъ има жандармерийска кула. Начева се слизането надолѣ по много силенъ наклонъ и съ много завои. Отъ тукъ надолѣ пътъ върви се по течението на Крива-рѣка и дѣржи 4 часа до като стигне с. Коселъ. Слѣдъ още единъ часъ пътъ стига се Охридъ.

Прѣко отъ Буковския проходъ има и другъ-кираджийски пътъ, който прѣсича юго-западно Петрино планина и слизи надолѣ край с. Завой, за да излѣзне на шосето при Охридските лозя. И друга една пътека прѣзъ Петрино води за Охридъ. Тя минава отъ кѣмъ с. Ехла и върви нагорѣ прѣзъ мястността „Изтокъ“ — край влашките колиби, прѣхвърля водораздѣла и се показва на срѣща надъ Охридското село Равна: близо до мястността „Студенчица“. Тоя пътъ се нарича „Лѣтница“ и е много по-удобенъ за пътници и кираджии, но не се прѣдпочита понеже остава малко на страна отъ центровете Охридъ—Рѣсенъ. Всички пътища и пътеки, водящи къмъ Охридъ, изобилватъ съ вода.

СТАРИНИ.

Въ краятъ на X вѣкъ тукъ — край брѣговете на Прѣспанското езеро, се извѣрило важно историческо събитие — основаването на Западното българско царство. Когато византийците въ борбата съ русите, завзели Източна България съ нейните главни градове въ 971 г., въ Македония българите се радвали на политическа свобода и се управлявали отъ четиридесета синове на българския велможа Никола, който живѣлъ въ областта Мокра на юго-западъ отъ Охридското езеро и произхождалъ отъ племето Бърсяци. Слѣдъ късното царуване на най-стария братъ Давида, поелъ управлението, на така нареченото Западно българско царство, най-малкиятъ братъ Самуилъ, който царувалъ отъ 977 г. до 1014 г. Самуилъ избралъ Прѣспа и Охридъ за свои прѣстолни градове. Затворенитѣ котловини и езерни области, както е областта на Десарските езера, прѣставяха удобни място за възстания и за закрѣпване на самостойни владѣтели, защото такива места лесно се защищаватъ.

Красивата пъкъ околност на Прѣспанското езеро, заградено съ високи планини, изобилната риба въ езерото, която прѣставя вкусна храна прѣзъ дѣлгите пости, прѣдлагатъ удобни места за манастири, черкви и отшелнички килии. За това край Прѣспанското езеро се създала основа за интензивенъ религиозенъ животъ. Слѣди отъ стари монументални постройки, черкви и манастири се срѣщатъ на много места покрай брѣга на езерото, особено пъкъ на островите Ахилъ (Айълъ) и Голѣмъ-градъ. А и уцѣлѣлите до денъ днешенъ стари черкви и манастири въ Прѣспанската котловина не сѫ малко. Славното минало на тоя чисто български край е будило живъ интересъ у учения славянски свѣтъ: руси и сърби, които неведнъкъ сѫ прѣдприемали научни издирвания. Първъ отъ славянските учени, който посѣтилъ тоя исторически край за насъ — българите, е билъ руския професоръ Григоровичъ (1845 г.). Прѣзъ лѣтото на 1898 г. рускиятъ Археологически Институтъ въ Цариградъ прѣдприелъ научна екскурзия изъ западна Македония, начело съ своя директоръ г. професоръ Успенски и учения професоръ П. Н. Милюковъ. И срѣбска мисия, начело съ професоръ Цвичъ, е посѣщавала този край. Отъ тѣхъ — чуждите мисии, трѣбаше да чуемъ.

прѣцѣнка за историческите старини, останали отъ българско врѣме, която прѣцѣнка невинаги е била строго безпристрастна.

Даже екзархийските органи—учители и духовенство, трѣбаше да чуемъ упрѣци отъ помената (руска мисия и обвинени въ „вандализъмъ“), задѣто умишлено сме рушили грѣцките паметници и надписи, които сме смѣнявали съ славянски!? Отговоръ, за това тежко и незаслужено обвинение по адресъ на екзархийските органи, даде пишущия настоящите редове¹⁾, като фактически доказа, че тъкмо обратното е вършено. Грѣцкото духовенство, за да заличи всѣка слѣда отъ славянската книжнина и писменостъ, умишлено е вършено тоя вандализъмъ. Особено въ туй отношение се бѣ отличилъ Охридския фанариотски владика Мелети, който въ своята обиколка изъ Прѣспата се придръжалъ отъ майсторъ, снабденъ съ чукове и длета, за да руши и заличва славянските надписи, и отъ зографинъ (живописецъ) да поправя живописъта и писмото. Тоя вандализъмъ на пастиръ Мелети се помни отъ населението. Живи свидѣтели сѫ затова днешните старци и баби. По заповѣдь на сѫщиятъ пастиръ цѣла седмица сѫ горѣли стари книги отъ Сливничкия манастиръ, които били скрити въ манастирските бѣчви! Злодѣянието на грѣцкото духовенство спрѣмо старобългарските паметници е толкова явно и очебиюще, щото достатъчно е да се откърти съ ножче част отъ мазилката въ коя и да е стара черква, за да се покаже отдолѣ друга мазилка съ старобългарски надписи! Сѫщо така и *поменикътъ*, съхраняванъ въ Метоха на Сливничкия манастиръ, сведочи за вандализма на Мелетия. Фанариотина, като неможалъ да заличи старобългар. писмо, зацепалъ пергаментните листа съ синя боя и отгорѣ прѣкаралъ грѣцки имена. Достатъчно бѣ да се изтѣрка боята съ мокра кѣрпа, за да се покажатъ отдолѣ имената на дарителите: Стойче отъ Битоля, Живко отъ Демиръ-Хисаръ и др.

Така бѣ когато инородни учени вършатъ прѣцѣнка, безъ да сѫ добрѣ освѣдомени. А за българските учени Македония бѣ *terra incognita*!

Интересно е, че докато старинните изобилватъ въ Долна Прѣспа (прѣдимно въ Голѣма-Прѣспа), твърдѣ малко ги има въ Горна-Прѣспа (Рѣсенско).

1. Тукъ, — въ Прѣспа е намѣренъ най-стариятъ славянски писменъ паметникъ. Това е *Царь Самуиловия надпись отъ 993 година*, който е отъ първостепенно значение за нась. Надписа е отъ епохата на св. Климент и само 77 години отдѣлятъ врѣмето, когато е билъ дѣлбанъ той отъ св. Климентовата смърть. Намѣренъ е въ с. *Германъ* въ 1898 г. отъ руската Археологическа мисия, начело съ профес. Успенски и Милюковъ. Откриването на надгробната плоча е станало

¹⁾ Чети екзархийския органъ „Новини“, година XXII брой 95.

при следните обстоятелства¹⁾). През 1888 г. селяните почали да градят нова черква, прилепена до самата западна врата на старата малка черквица, служаща за гробница на св. Герман, Цариградски патриарх (715—730 г.), който живеъл тукъ въ изгнание? При разкопката пода на черквата,

Черквата Св. Германъ, служаща за съмейна гробница на царь Самуиловия домъ.

прѣдъ олтаря сѫ намѣрили надгробна плоча, обърната съ надписа надолу. Слѣди отъ гробъ нѣмало, защото плочата е била поставена наредъ съ другитѣ площи, образуващи пода.

¹⁾ През 1880 г. братът на г. А. Ляпчевъ билъ закупилъ десетъкъ въ с. Германъ и като узналъ за съществуването на плоча съ славянски надписъ, пожелалъ да я види. Той снелъ отъ надписа нѣколко своеобразни снимки, въ които прочелъ името Самуилъ. Една отъ тия снимки г. А. Ляпчевъ прѣдалъ г-ну Т. Китанчеву въ 1883 г.

На това връме селото е било патриаршеско, но плочата останала незабълъза отъ любопитното око на фанариотските органи и била прикрита подъ св. Престолъ. Презъ 1895 г. посети селото Битолския руски консулъ и запиталъ за плочата. Никой, обаче, не знаелъ нищо за нея. По-сетнѣ идвашъ и сръбския консулъ отъ Битоля и предлагатъ 700 напалеона на черквата, за да вземе плочата, но никой не обаждалъ за нея. Само патропа Гине Наумовъ знаялъ, че има плоча и дѣ се съхранява. Въ 1898 г. Успенски и Милюковъ немалко трудъ сѫ положили, за да видятъ плочата. Тѣ имаха прѣпоржка отъ Екзархията до селото. Слѣдъ като станала известна плочата, не се криеше вече; съхраняваше се въ олтаря на новата черква, обѣрната съ надписа отъ къмъ стѣната. Ученитѣ руски професори Успенски, Флорински и Милюковъ дадоха своите бѣлѣжки за нея въ „Извѣстия рускаго археол. института въ Константинополѣ“ IV, вип. 1, за 1899 год. Иричекъ и Ягичъ писаха за надписа въ Archiv fü Slav. Phil XXI. Нашиятъ професоръ Милетичъ писа по сѫщия въпросъ въ изданието на руския архел. институтъ г. 1899 и въ Българския Прѣгледъ, г. V, кн. IX—X. Професоръ Іорд. Ивановъ, който посети тоя край прѣди хуриета 1907 год. дава кратки бѣлѣжки за надписа въ книгата си Български Старини изъ Македония, год. 1908 и по обстойно въ студията „Историко-археологически бѣлѣжки за царь Самуиловата столица въ Прѣспа (виж. извѣстия на Бълг. Ар. Д-во, 1910 г.) Съдѣржанието на надписа свидѣтелствува, че имаме работа, съ сѣмейна гробница на царь Самуила, и че скромната Германска черквица крие, може би, гробътъ и на самия него. Разкопки не сѫ правени никакъ и толкозъ по-добре. Понеже частъ отъ плочата съ надписа е откъртена, текстътъ е осакатенъ. Бидейки сѫществената часть оцѣлѣла, ученитѣ професори лесно възстановиха пълния текстъ на надписа. Ето що гласи той:

- 1 † в(з) има штъца и съ
- 2 ня и съаго душа а
- 3 зъ самоил рабъ въж (и)
- 4 полагаа память (штъц)
- 5 ѝ и матери и брат(ъ и)
- 6 а кръстъхъ си(хъ)
- 7 имена очупиш(и хъ ии)
- 8 кола рабъ въжи (Рифими)
- 9 ъ дав(и)дъ написа (са въ)
- 10 лъкто от съктв(оренниа миро-)
- 11 ў † ѿ. ф. д. инади(кта)съ.

Скобките съдържатъ изгубените части отъ текста.

Прѣзъ Балканската война плочата остана незабѣлѣзана отъ срѣбъските власти, които окутираха тоя край. По Букурещкия договоръ с. Германъ спадаше бѣ „гръцка Македония“ но плочата уцѣлѣ, понеже бѣ укрита.

Не е ясно, дали плочата е била надъ самата начална сѣмейна гробница, или е била приготвена отсетнѣ отъ Самуила и сложена вѣроятно на нова гробница въ Прѣспа, дѣто сѫ били прѣнесени костите на поменатите покойници. Втората мисъль са вижда по-вѣроятна, казва нашия професоръ Иорд. Ивановъ¹⁾.

Като оставимъ на страна разните вѣсти, които дава този най-старъ камененъ надписъ съ бѣлгарско писмо — вѣсти по въпроса за кирилицата и глаголицата, за Кирило-Методиевския езикъ, за графиката и др. Самуиловата плоча ни интересува прѣди всичко и по самото си мястонахождение въ с. Германъ. Самуиловата сѣмейна гробница се е намирала или въ самата столица, на островъ Ахилъ, или въ с. Германъ, дѣто се и откри. Ако приемемъ първото, трѣбва да се съгласимъ, че плочата е била прѣнесена отъ столицата

¹⁾ Вж. Изиѣстия на Бѣлгарското Археологическо Дружество, т. I, 1910 г. — историко-археологически бѣлѣжки, за царь Самуиловата столица въ Прѣспа.

Ахилъ въ Германъ по-късно, слѣдъ разорението на столицата. Второто прѣдложение, че плочата е била още отъ край врѣме въ Германъ, ни навежда на мисъль, че тамъ въ Самуилово врѣме е имало или манастиръ, дѣто сѫ били оставени на упокоение останките на царските родители и братя, или че въ Германската долина се е намирало любимо царско покоище и дворци. Въ полза на с. Германъ говорятъ и слѣднѣ факти. Единъ гръцки надписъ надъ вратата на притвора въ старата черква на с. Германъ сочи, че черквата е била въздигната при цариградския патриархъ св. Германъ (715—750), сetenѣ прѣзографисана прѣзъ 1006, (въ врѣме на Самуила) и най-setnѣ наново прѣзографисана прѣзъ 1743 г. Стари спомени и надписите сѫ дали храна на мѣстното прѣдание, споредъ което селото носѣло името си отъ патриархъ Германа, който тамъ живѣлъ, поминалъ се и билъ погребанъ въ черквата.

Относително пъкъ въпроса, кой именно Германъ трѣбва да се подразбира, цариградскиятъ ли св. Германъ или българскиятъ, трѣбва да признаемъ, че всички току-речи данни говорятъ въ полза на българския патриархъ. Така, въ врѣмето на Самуила български патриархъ е билъ дѣйствително Германъ, който билъ изпърво въ Воденъ, а сetenѣ, заедно съ прѣнасяне на столицата въ Прѣспа, и той дошълъ тамъ. Отъ друга страна, въ биографията на цариградския патриархъ св. Германъ не се поменава за послѣдния да е живѣлъ, или да е билъ погребанъ въ с. Германъ. Напротивъ, дори за св. Германа, знаемъ, че слѣдъ патриаршествуването си, той се оттеглилъ въ имението си Платония, до Цариградъ, дѣто се и поминалъ и погребанъ билъ въ цариградския манастиръ Хора. При прѣзографисването на германската черква прѣзъ 1743 г., лесно е било отъ гръцките заинтересовани страни да се постави въ надписа, какво черквата е основана въ врѣмето на св. Германъ цариградски, а въ населението да се пръсне слухъ, че на сѫщия св. Германъ гробътъ е въ селската черква².

Отъ споменатите по-горѣ учени само проф. Йорданъ Ивановъ бѣлѣжи, дали тукъ имаме работа съ сѣмейната гробница на царь Самуиловия родъ, или плочата е прѣнесена отъ другадѣ. Разкопки не сѫ правени за научно издирване. Като се има прѣдъ видъ непривлѣкателността на с. Германъ и трудното съобщение на послѣдното, би могло да се прѣдполага, че плочата е прѣнесена тукъ отъ другадѣ. Селото Германъ е най-високото въ Баба-планина. Околността му е прозаична, — голи ридове безъ растителност. Два дѣлбоки дола прѣсичатъ селото. Пътя за селото води прѣзъ тѣсни, конски пѫтеки. Селяните не притежаватъ край селото никаква работна земя. Отдалечено е селото отъ езерото на 8—10 ки-

² (вж. Йорд. Ивановъ — все тамъ).

лометра. Старото село се намирало другадѣ — при „Маркова нога“, между селата Наколецъ и Дупени, наблизо до езерото. Въ Прѣспа има мѣста много по-привлѣкателни и по-живописни, за каквito може да се прѣдполага, че служатъ за царски „мавзолей“. Такъво е селото Дупени, разположено, недалечъ отъ езерото по спускащитѣ склонове на Баба-планина, обрасли съ гѣсти буки и ели, и оросявани съ буйни планински поточета. И тукъ има манастиръ, Срѣтенie Господне възобновенъ въ послѣдно врѣме прѣзъ 1910 г. Освѣнъ туй селото е построено върху развалини отъ старо поселище, по всѣка вѣроятностъ нѣкой градъ, понеже въ периферия развалини има на около 5 километра. Въ околността на селото се намиратъ черквица: Св. Илия, Св. Ана, Св. Врачъ, Св. Петка, Св. Никола. Уцѣлѣли сѫ Св. Атанасъ и Св. Арангелъ. При черквата Св. Атанасъ има развалини, извѣстни подъ името „владикой гърци“. Навѣрно тукъ е било сѣдалище на митрополитъ.

Друго село съ живописна околност е с. Рудари. И то е разположено въ западнитѣ склонове на Баба-планина, обрасли съ гѣста гора и богата съ вода. Околността на селото изобилва съ развалини отъ старо поселище и черкви. И тукъ ще да е кипѣлъ буенъ животъ въ древно врѣме. Часть отъ развалинитѣ се наричатъ „Калето“ и при него изворъ, извѣстенъ съ името „Царевъ кладенецъ“. Дали нѣмаме работа съ нѣкоя царска резиденция? Повдигамъ горния въпросъ не съ цѣль да прѣдрѣша въпроса за мѣстото на надгробната плоча, колкото да заинтересувамъ ученитѣ да се произнесатъ по-положително за него. До като не се извѣрши научно разкопване на мѣстонахождането на плочата и като се има прѣдъ видъ обстоятелството, че тукъ въ черквата — гробницата Св. Патриархъ Германа, се съхранявали мощитѣ на послѣдния, въ память на когото е била издигната черквицата, за която г. Милюковъ твърди че е по-стара отъ 1006 г. — дата отбѣлѣзана при реставрацията на живопистъта, — трѣбва да приемемъ, че тамъ е била царската сѣмейна гробница отъ рода Самуиловъ.

При жертвеника, въ лѣво въ сѫщата черква се намира надпись на пожертвователитѣ отъ XVIII в. Собственитѣ имена сѫ чисто бѣлгарски, писани съ грѣцко писмо. Тѣ сѫ: Огненъ, Димо, Ангелко, Стойко, Карафилъ, Тарпенъ, Грозданъ, Владайко, Недѣлко и др.

Въ селото има и друга стара черква Св. Атанасъ, кждѣто се съхраняватъ нѣколко чифта „тояги — патерици“, за подpora на стари хора, когато сѫ били на черковни бдения. Въ сѫщата черква има старъ свещникъ — триножникъ дѣрвенъ съ закована отгорѣ голѣма конска плоча за лепене свѣщи.

2. Въ малкото езеро е островъ Айль (Ахилъ), кждѣто

се мисли да е била столицата на царь Самуила. И тукъ има слѣди отъ крѣпость, построена отъ Самуила (вж. кедрина, XI стр. 469 Бонн. изд.). Важенъ археологически остатъкъ на острова прѣдставляватъ, развалините на патриаршеската катедрала, известни у мѣстното население подъ името „Голѣмата цѣрква“. Постройката е била на два етажа съ галерии за женитѣ. Храмътъ е издигнатъ отъ царь Борисъ. Той е една отъ 7-те черкви, чо построилъ Борисъ слѣдъ покрѣстването. Въ честь на побѣдата, чо издѣржалъ надъ единъ тесалийски князъ въ 986 година, отъ кждѣто прѣнесълъ и мошигъ на Св. Ахилъ, Ларийски епископъ, Самуилъ нарекълъ храмътъ Св. Ахилъ. Отъ вжтрѣ на абсидата на черквата сѫ написани епархиитѣ, подчинени на Прѣспанска българска патриаршия. Въ списъкъ на грѣцки езикъ, личатъ 18 епархии (вж. П. Н. Милюковъ, известия рускаго арх. института, IV, вет. 1, 1899 г.), отъ които реставрирани сѫ слѣдните:

3 +	Прѣстолъ	Видински
4	"	Главинички (Кефалонийски).
5	"	Берски.
6	"	Битолски.
7	"	Велбужски.
9	"	Селасфорски (Дѣволски).
10	"	Скопски
11	"	Срѣдешки (Софийски).

Освѣнъ „Голѣмата цѣрква“ на Ахилъ личатъ развалини на нѣколко още стари черкви. Такива сѫ: на „Св. 12 апостоли“, Св. Димитри и др. На южния край на острова се намира манастира Св. Богородица. Черквата е съ стари фрески. Надъ входните врати на черквата личи слѣдния надпись на грѣцки:

„Въздигна се и изписа се този божественъ и всечестенъ храмъ на всесветата Богородица съ съдѣствието, труда и иждивението на честнѣйшия свещеномонахъ Теодосия и зетя му свещеникъ Никола, и другия свещеникъ Никола, братъ на свещеника Теодосия, въ 1524 година“. На южното прозорче въ черквата има надпись отъ 1741 година пакъ на грѣцки, който гласи:

„Изписа се светиятъ алтаръ и тази дѣсна страна въ годината 1741, съ иждивението на всички християни отъ околността, при архиерейството на попъ Тѣрпе. Прѣзъ миналото 1740 лѣто стана голѣмо плодородие: кило (по 35 оки) жито 10 гроша по цѣла Румелия“. На сѫщиятъ край на острова е черквицата Св. Георги, дѣто се черкуватъ селяните.

Ако другадѣ изъ Прѣспа и островите се само мѣркатъ спомени и останки отъ врѣмето на Самуила, островътъ Ахилъ, съ своите развалини и исторически спомени, направо ни сочи столината на юначния Самуилъ и патриаршеския български

пръстолът прѣзъ края на IX в. и началото на X. Прѣзъ врѣмето на Самуила и по-послѣ до 1073 г. островътъ носи името на цѣлата покрайнина — *Прѣспа*, а само черквата се именувала Св. Ахилъ. Каква е била сѫдбата на острова прѣди Самуила, не се знае, а че той е билъ обитаванъ много отрано, това личи отъ голѣмитѣ антични дѣлани камъни, съ образи на езически божества.

Петъ години слѣдъ като били прѣнесени отъ Самуила мощите на Св. Ахилъ въ новата столица, въ 988 г. на островъ Ахилъ е станала женитбата на Самуиловата дъщеря Косара съ зетския князъ Владимира. Непристѣжната Прѣспа е видѣла и жалбитѣ и радоститѣ на Самуиловия царски родъ. Слѣдъ вихрови побѣди, при Драчъ, при Дубровникъ, при Лариса, при Ихтиманъ при Беръ и другадѣ, Самуилъ си е отпочивалъ въ уединената Прѣспа; при злополука, той пакъ тамъ е дирилъ покой и утѣха. Разбитъ при Сперхей въ 996 г., Самуилъ побѣгналъ съ сина си въ Прѣспа, и най-сетнѣ, когато ударили послѣднитѣ дни на живота му, слѣдъ злополучната битка въ Ключката Клисури, при Бѣласица (1014 г.), царътъ забѣгналъ въ Прилѣпъ и отъ тамъ въ Прѣспа, дѣто трѣбвало да умре. Прѣзъ послѣднитѣ години столицата е била въ Охридъ, но царътъ винаги се е усъщалъ по-добрѣ въ непристѣжното Прѣспанско гнѣздо, дѣто е и прѣдалъ духъ на 6 октомврий 1014 г.

Самуила наслѣдилъ юначниятъ му синъ Радомиръ — Гаврилъ, но той билъ измѣннически убитъ отъ своя братанецъ Владислава при Петерското езеро, въ врѣме на ловъ. Владиславъ за да уздрави прѣстола за себе си, ослѣпилъ Радомировия синъ и още на слѣдната година убилъ и князъ Владимира, Косаринъ мжжъ. Послѣдното злодѣяние той извѣршилъ въ Прѣспа (22 май 1015 г.). Самото убийство е било извѣршено прѣдъ черковнитѣ врати, а тѣлото е било погребано съ пѣснопѣния отъ владици вѫтрѣ въ Ахилската черква.

Императоръ Васили Бѣлгароубиеца дошълъ въ бѣлгарската столица Охридъ, посрѣднатъ отъ царицата и царската породица, взель ги въ плѣнъ, ограбилъ царските съкровища и се упѣтилъ прѣзъ планината Петрино за Прѣспа. Не се знае, какъвъ отпоръ е правила Прѣспа срѣщу царската власт веднага слѣдъ падането на Самуиловата дѣржава; не се знае, дали Прѣспа е участвала въ първото голѣмо възстание при Самуилова внукъ Петръ Деляна, прѣзъ 1040 г. Но, че духътъ на бѣлгарщината тамъ не е билъ погасналъ и старитѣ спомени сѫ съгрѣвали надеждитѣ на населението, това виждаме отъ участието на прѣспанци въ второто голѣмо възстание, прѣзъ 1071—72 година. Грѣцки наемници нормани нападнали побунилoto се население въ Прѣспа, разорили нѣкогашния

тамъ царски дворецъ и запалили храма на Св. Ахилъ¹⁾ (Racki, Rad. XXVII 128). За уважението съ което Прѣспанската черква се е ползвала дори и слѣдъ прѣмѣстването на патриаршията отъ Прѣспа въ Охридъ, и подиръ сто години, се научаваме отъ писмата на Охридския архиепископъ Теофилакта. При Ахилската черква е станалъ голѣмъ духовенъ съборъ, на който между друго били разгледани дѣла и на срѣдечкия (Софийския) епископъ. За по-нататашната сѫдба на Прѣспанска епископия има откъслечни извѣстия. Нейнитѣ архиереи се избириали отъ събора на епископията, подчинена на Охридската българска архиепископия. Списъка на Прѣспанскиятѣ епископи слѣдва редовно изъ рѣкописите, надписи по черквитѣ и др. отъ XVII в. до унищожението на Охридската архиепископия, 16 януарий 1767 г. Слѣдъ тази дата охридската епархия била слѣта съ прѣспанската, като се дало прѣднинна на послѣдната, която била наречена Прѣспанска Митрополия, съ сѣдалище на владиката въ Охридъ. Съ това цаградската патриаршия е искала да заличи съвсѣмъ спомена за Охридската архиепископия.

3. Въ селото *Винсни*, край западния брѣгъ на Малкото езеро, се намиратъ развалини отъ стара черква, която Милюковъ отнася къмъ XIV в. съ прѣдположение.

4. На островътъ „*Голъмъ градъ*“ има развалини отъ стара черква Св. Петъръ и друга Св. Димитъръ, кждѣто личатъ останки отъ грѣцки надписи. Съ положителностъ г. Милюковъ не твърди за врѣмето на тия стариини, като ги отнася къмъ неопрѣдѣлена епоха.

5. Въ Пустечкиятъ заливъ стои островътъ „*Мали-Градъ*.“ Тамъ личи уцѣлѣла пещерна черква Св. Богородица съ нѣколко надписи отъ разни дати, отъ които най-стариятъ е отъ 1345 г. и гласи на грѣцки езикъ: „моление на божия рабъ Бойко и на благороднейшата Евдокия и на чедото ѝ. Изписа се олтарътъ отъ тѣхъ въ годината 1345 отъ Христа.“ Другъ надпись на вжтрѣшната дѣсна стѣна пише: „Съградисе отъ основа (не е вѣрно) този божи и всечестенъ храмъ на прѣсветата владичица наша богородица и се изписа отъ господаря, всеблагочестивѣйшия Кесарь Новакъ, при игуменството на монаха Йона, при владичеството на прѣвисокия Краль Вѣлкашина и при архиерейството на светѣйшия архиепископъ на Първа Юстинияна... година 1369 сл. Христа.“ Надъ вратата стои другъ надпись: „Въздигна се (тогава е само въз-

¹⁾ Я ето какъ обяснява това прѣименование нашиятъ старъ поетъ и писателъ, П. Р. Славейковъ: „за поругания твоя надменъ противникъ, отъ Охридъ, което значеше висота, правостояние (Охридъ е разположенъ на ридъ—височина) на Прѣспа тя прѣкръсти, което значи падение и унижение.“ (Вж. словото дѣржано отъ П. Р. Славейковъ при рѣкополагането на Охридския митрополитъ Натаанаил; животописание отъ послѣдния. М. сб. томъ 25, стр. 55).

обновенъ) отъ основа и изписа този божественъ и всечестенъ храмъ на Св. Богородица, съ съдѣйствието на . . . въ 1607 г. отъ Христа, мѣсецъ декемврий 30."

6. По юго-западниятъ скалистъ брѣгъ на езерото се срѣщатъ много изображения на светии и пещерни черкви, отъ които по запазени сѫ слѣдните:

На разстояние $\frac{1}{4}$ часть отъ с. Нивици има черквица Св. Атанасъ въ самата скала. По-надолѣ, по лѣвия брѣгъ на Нивичкия заливъ, личи изображение на Св. Богородица съ грѣцки надписъ. Въ сѫщия заливъ се намира и друга икона на Св. Богородица, наблизо до една малка пещера, въ която съ бинокълъ не ясно личатъ нѣколко грѣцки думи. Въ западната частъ на залива се срѣщатъ нѣколко пещерни черквици. Първа по редъ е „Св. Спасъ.“ Тя е малка черквица, издигната отъ камъкъ и тухли, съ запазени орнаменти и нѣкои фрески. По-долѣ на сѫщия брѣгъ има друга черквица, пакъ „Св. Спасъ“, наименувана „малъкъ Св. Спасъ“ за разлика отъ първия. Часть отъ церквицата е иззидана отъ камъкъ и тухла, а южната стѣна е самата скала. Личатъ фрески съ грѣцки надписи. Още по-надолѣ се срѣща въ пещера черквата Св. Петъръ съ запазени изображения и грѣцки надписи. Надъ вратата личи дата 1410 год. и ктиторните иеромонаси: Сава, Яковъ и Варламъ. На сѫщиятъ брѣгъ слѣдва и черквицата „Св. Арахангелъ“, тоже издигната въ недостъпна пещера. Личатъ изображения и слѣди отъ грѣцко писмо.

Като минемъ западно къмъ мѣстността „Наколъ“ въ Глѣмбочкия заливъ, намираме на скалата нова икона „Св. Никола“ отъ 1840 г. Малко въ лѣво отъ нея личатъ слѣди стъ стара икона Св. Николай. Сѣверно по сѫщиятъ заливъ е Койнския полуостровъ съ манастиръ Св. Марена. Старата манастирска черква е възстановена въ 1888 г. Надъ входната черковна врата личатъ остатъци отъ стара живописъ и грѣцки надписъ. Не много далечъ отъ манастиря по самия брѣгъ личи пещерна черква Св. Марена, съ запазена фрескова живописъ и грѣцки надписи. Г-нъ Милюковъ отнася тази старина къмъ XIV в.

7. Не далечъ отъ с. Сивница се намира манастиръ „Св. Богородица.“ Той е уцѣлѣлъ и притежава доста недвижими имоти. Надъ входната врата на черквата стои надпись отъ 1607 г. въ който личатъ имената на приложниците и подарените суми. Между тѣхъ се срѣщатъ имената: Киръ Михаило Петковъ (9000 гр.) отъ Битоля, Стойко Милевъ (1000) отъ Сливница, Тодоръ Влѣчевъ (2000) отъ Любойно, Влѣчинъ Петковъ (3000), Иеромонахъ Иосафъ (3000) отъ Трескавецъ (Прилѣпски манастиръ), Янакия монахъ (1000) и братъ му Стефанъ (500), и братъ му Никола (500) отъ Бохуно, попъ Михаило (1000) отъ Градешница (мараниовско) и др. На сѣверната страна до лика на Ктиторския синъ Купена, стои надпись: Прѣстан-

вися рабъ божи *Купенъ* въ лѣто 1599, синъ Киръ Михаиловъ и Стойне отъ града Битоля, ктиторъ манастирски. Въ първото отдѣление на храма отъ къмъ съверната страна личатъ образите на Св. Седмочисленици: Св. Кирилъ, Методи, Климентъ, Наумъ, Сава, Ангелари и Гораздъ. Между селата Прѣторъ и Коробинова има метохъ на Сливничкия манастиръ съ стара черквица „Св. Сава.“ Въ старо време тукъ сѫ живѣли калуегери, за туй метоха сега се именува „*Калугери*.“ Населението говори, че черквицата Св. Сава е била по-стара отъ манастира, а дата не личи никѫдѣ. Служба става (5/XII) на Св. Сава и на Петровъ-день. Казватъ още, че самъ Св. Сава е билъ основателя на черквицата? При метоха се пази по-меникъ, подобенъ на слѣпченския манастиръ (Демиръ-Хисарско). Отъ вънъ е покритъ съ два капана и съ образите на царь Давидъ и царь Соломонъ, а подъ тѣхъ ликовете на ангели и Св. Мария. Срѣдната дъска отъ вътрѣ има 4 колони и заличени имена. Не ясно се четатъ по грѣцки имена на монаси, иеромонаси, архиереи, архиепископи и пр., а по капацитѣ въ 3 колони се четатъ имена, като: Пройка, Петра, Захария, Деспина и др. Въ лѣвиятъ капакъ, слѣдъ много чистене, излѣзна горния листъ и се показа другъ листъ съ славянско писмо, писано съ червено мастило. Прочита се: град *Битоля* и слѣдватъ въ единъ редъ имената: *Стойнъ, пройка, иоанъ, петко* и др.

Селяните приказватъ, че Корубинската черква св. Георги, намираща се далечъ отъ селото близо 5 километра, е била по-стара отъ метоха.

Въ с. *Буковикъ* има стара черквица, темна, низка и малка; стѣните сѫ приладени разширени части къмъ нея. Личи икона на Богородица отъ 1757 год. На пжтя отъ с. Буковикъ за с. *Лънкъ* се намира черквицата св. Петка, наречена „манастира“, защото въ старо време тукъ е имало манастиръ съ много калуегери. Манастира притежава доста недвижими имоти. Черквицата е малка и отсетнѣ по-разширена. Има икона на св. Петка. отъ 1863 г.

Село *Брайчино*. Вънъ отъ селото, въ полите на Баба планина, е селския манастиръ „св. Петка“. Съборъ става на 26-и юлий. Черквицата е стара (неизвестно отъ кога), малка и темна съ грѣцки надписи. Наоколо имало манастирски сгради, но прѣзъ 1902 г. на 1.I изгорѣли. Манастира притежава доста недвижими имоти и жива стока.

И при с. *Арвати* има стара черква св. Архангелъ, за която говорятъ, че била манастирска. Тамъ има развалини черквитѣ св. Илия, св. Наумъ, св. Богородица и при тѣхъ стари гробища.

Село *Златари*. Източно отъ селото личи полуслутена черквица. Тя е твърдѣ малка, — едва събира 15—20 души. Има запазена живописъ съ твърдѣ оригинални образи. На-

примъръ: въ Кръщението Господне, Иисусъ Христосъ е просто скелетъ, краката и ръцѣтъ само отъ кокали. Надписитѣ сѫ славянски. Отъ вжтрѣшната страна на вратата личи една бѣлѣжка, писана, по всѣка вѣроятностъ, отъ по-ново врѣме, като иска да прѣдстави датата съграждането Іпд — 1179 г?

Село Янковецъ. Надъ селото, въ една живописна мѣстностъ, е селскиятъ манастиръ св. Богородица, въ когото не личи нищо нищо антично, — сигурно унищожено отъ фанариотска ржка, а небрѣжното стопанизване на манастира клони да го доуничтожи.

Въ цѣлата Прѣспа има уцѣлѣли 6 манастира тѣ сѫ: 1) св. Богородица въ с. Янковецъ, 2) св. Богородица въ с. Сливница, 3) св. Петка въ с. Брайчино, 4) Срътение Господне въ с. Дупени, 5) св. Богородица въ остр. Ахиль, 6) св. Марена при с. Туманецъ. На други шестъ манастири сѫ запазени само черквите и на храмовите празници ставатъ голѣми събори. Тѣ сѫ: 1) св. Петка въ с. Лѣнкъ, 2) св. Спасъ въ с. Ехла, 3) св. Илия при с. Грѣнчари, 4) св. Арахангелъ въ с. Арвати, 5) св. Германъ въ с. Германъ, 6) св. Иванъ Прѣдтеча пре село Рѣмби. Два манастира сѫ въ развалини: при с. Крушье св. Спасъ и при с. Боуно св. Атанасъ.

Уцѣлѣли черкви Прѣспа брои 62, а развалини отъ стари черквици има 77. Или всичко 139 храма и 14 манастири личатъ въ Прѣспанска котловина, отъ които само 3 черки сѫ отъ по-ново врѣме, а всички други сѫ завѣщани отъ далечното минало. Най-новите отъ тѣхъ г. Милюковъ отнася къмъ XVII—XVIII вѣкъ. Горнитѣ данни ясно свидочатъ, че Прѣспа въ древность е била втори Атонъ.

Прѣспа се слави не само съ старинитѣ си. Тя записа славни дати и отъ по-ново врѣме. Тукъ стана първия частиченъ съборъ на македонските революционери. Благоприятенъ моментъ за тая цѣль се прѣдстави при освещаването на 15 августъ 1894 г., новопостроената черква Св. Кирилъ и Методи въ гр. Рѣсенъ. Ржководителътъ, които се отзоваха тукъ бѣха: Дамянъ Груевъ, Ат. Лозанчевъ, Григоръ Попевъ, Георги Пешковъ, Александъръ х. Пановъ и Д-ръ Хр. Татарчевъ. Събора стана въ кѫщата на доктора и трая цѣли 3 дни. Покъсно, слѣдъ близо 20 години, такъ отъ Прѣспа се чу мощната гласъ на вжтрѣшната организация за повсемѣстно възстание на роба срѣщу турската империя. На 15 юлий 1903 г. на билото на Бигла планина, при най-високата мѣстностъ „Черния-върхъ“, щабътъ на възстанието съ свитата си, съдналь подъ една стара дебелоклонеста бука, отъ кѫде то се виждаше всѣки почти околийски центъръ на окръга, нарече тази мѣстностъ „Върхъ Побъдоносецъ“, фиксира деня на възстанието и изпрати слѣдния манифестъ:

ГЛАВЕНЪ ЩАБЪ
на
II МАК. ОДРИН. РЕВОЛ.
ОКРЖГЪ
Върхъ Победоносецъ
15/VII 1903 г.

До Центровитѣ, Селскитѣ
началници и народа.

Братя,

Най-сетнѣ многоочаквания денъ за разплата съ вѣковния ни душманинъ дойде вече.

Кръвъта на нашитѣ невинно загинали братя отъ турска тирания вика високо за отплата.

Погазената честь на нашитѣ майки и сестри иска въстановяването си.

Стига толкова мжки, стига толкова позоръ! Хиляди пжти по-добрѣ смъртъ отколкото сраменъ и скотски животъ. Опрѣдѣлениа денъ, въ който народа изъ цѣла Македония и Одринско ще трѣбва да излѣзе явно съ оржжие въ ржка срѣщу душманина е 20 юлий 1903 година. Послѣдвайте братя, вашитѣ началници въ този денъ, и се съберете подъ знамето на свободата. Упорствувайте, братя, въ борбата, само въ упоритата и дълготрайна борба е спасението ни. Нека Богъ благослови правото ни дѣло и деня на възстанието. -

Долу Турция! долу тиранията! Смърть на душманитѣ! Да живѣе народа! да живѣе свободата! ура.

Цѣлуваме ви братски: Щабътъ

Ето съ какви акции се изрази възстанието въ той край:

Рѣсенско.

Единъ възстанишки отрядъ нападна и окончателно изтрѣби караула при Крушевскитѣ ханища. Съ новопристигната аскеръ възстаниците имаха сражение.

Другъ отрядъ нападна квартирующая аскеръ въ село Подмочани.

Трети отрядъ има схватка съ турски башибозукъ въ с. Царедворъ.

Четвърти отрядъ нападна и запали Шурленскитѣ ханища. Ведно съ ханищата изгорѣха и находящитѣ се тамъ 10-на войници.

Едноврѣменно съ тия акции, нѣколко възстанишки отряди, на брой 150 души, наблизиха до Рѣсенъ и демонстрираха прѣдъ самия градъ съ гърмежи. Тукъ се завѣрза и кратка прѣстрѣлка съ турския гарнизонъ.

Прѣзъ сѫшата вечеръ бидоха скъсани всички телеграфни жици, разрушени много мостове и разваленъ шосейния пжъ Битоля—Корча и Битоля—Охридъ на голѣмо пространство.

Тия възстанишки акции силно сплашиха турският караули и гарнизони, пръснати по селата, които въ панически страхъ побързаха да се прибератъ въ Ресенъ.

На другия денъ заранъта (21 юлий) нѣколко турски отряди излъзоха изъ Ресенъ и се уптиха къмъ възстаналиятъ християнски села. Сѫщото се повтори и на 22, 23, 24, 26 и 28 юли. Голѣма частъ отъ сѣмействата избѣгаха въ планините. До 5 августъ не стана никакво турско нападение. Прѣзъ тоя денъ стана ожесточено сражение при с. Ехла, гдѣто 250 души възстаници се сразиха съ 2000 души редовна войска. Слѣдъ тая дата сраженията се зачестиха и около 11 августъ цѣло Ресенско се наводни отъ безброй войска. За база на възстаниците служеха близкнитѣ планини гдѣто тоже нахълта войската. Послѣдно сражение стана на 8 септември въ Крушевската планина (надъ с. Крушье).

Почти цѣло Ресенско стоя въ ржѣтѣ на възстаниците до 11 августъ — до нахълтане на войските. До 30 августъ възстаниците бѣха господари на цѣлото западно крайбрѣжие на Прѣспанското езеро — отъ Стене до Звѣзда. На 20 септември възстанието окончателно биде прѣустановено.

Долна-Прѣспа.

На 20 юлий вечеръта 200 души възстаници демонстрираха прѣдъ нахийския центръ Наколецъ и съ квартирующимъ тамъ гарнизонъ имаха сражение.

Сѫщата вечеръ възстаниците скжсаха телеграфнитѣ жили, развалиха мостоветѣ и пѫтищата.

Прѣзъ слѣдующите дни, до 12 августъ, тѣ имаха сражения на разни мѣста въ района. Около това време нахълта голѣма войска, която почна да прѣслѣдва възстаниците даже изъ планините. На 20 августъ станаха сражения въ Щѣрбовската планина между 150 души възстаници и шестъ хилядна армия. При това сражение възстаниците изгубиха 50 души. На 30 августъ стана послѣдното сражение при с. Германъ — слѣдъ която дата възстанишкото движение окончателно биде прѣустановено.

Цѣлия тоя районъ възстаниците владѣеха до 11 августъ — до нахълтане на войските. Слѣдъ тая дата до 30 августъ, тѣ бѣха господари само на частъ отъ планинските мѣста.

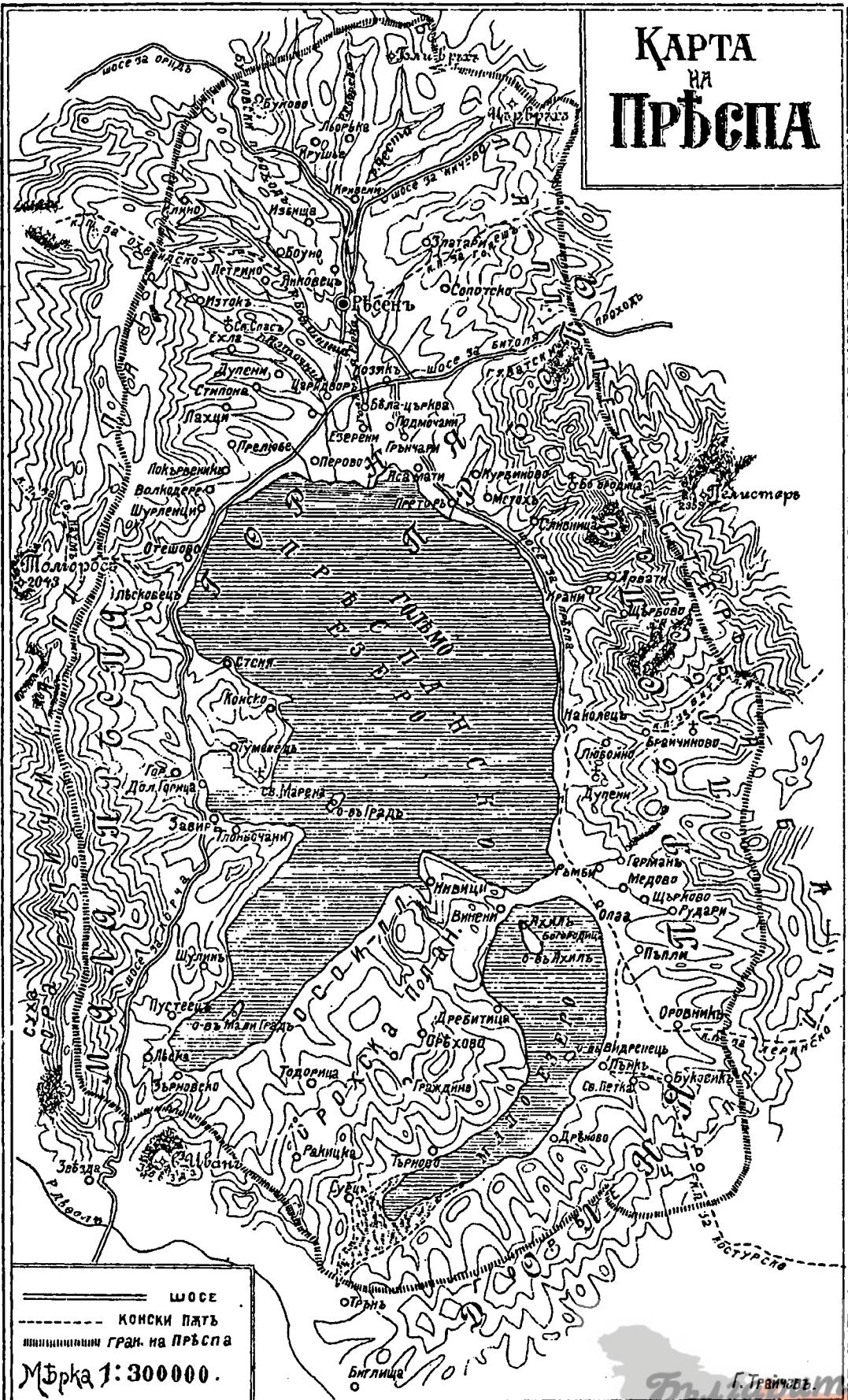
И прѣзъ Свѣтовната война Прѣспа записа свѣтли страници. Тукъ бѣ фронта на тѣй наречения „междуезеренъ участъкъ“, който се намираше между двѣтѣ езера: Охридското и Прѣспанското и ограднитѣ между тѣхъ планини: Галичица и Пелистеръ. Тоя фронтъ бѣ естествена крѣпостъ. Езерата и високите планини правѣха тоя край мѣжно достъ-

пенъ за неприятеля. Тъсната ивица земя пъкъ, която служеше само за път между езерата и великаните планини, не даваше възможност да се оперира тукъ съ всички видове оръжия. Ето защо Прѣспа съ малко войски можеше да се брани и защищава отъ най-силните неприятелски атаки. Така и продължи аслѣ, слѣдъ съкращението на фронта, което стана подиръ изпразването на Битоля въ края на 1916 г. Само че мнозина, не военни дори, упрѣкваха висшето командуващо началство за отстъплението, що стана по тоя именно фронтъ и наложената слѣдъ туй съкратена линия при много по незгоди условия. Много по-сигорни и по-здрави бѣха позициите ни на Звѣзда, Галичица, Баба съ цѣлото водно пространство на двѣтѣ езера въ наши рѣгиони. Просто неуязвими бѣхме отъ всѣко неприятелско нападение, даже и въздушно. А ний отстъпихме наведнѣнъ съ 40—50 к. м. пътъ, като оставихме естествените крѣости на неприятеля и се спрѣхме на позиции много слаби 10 к. м. до Рѣсенъ, които само съ енергичния напѣнъ на нашия войникъ можахме да задържимъ до край. За туй и жертвите ни бѣха значителни. А за геройчния напѣнъ на нашия войникъ най-добрѣ сведочатъ неприятелските атаки по тѣзи позиции, прѣдприета на 16 и 17 мартъ 1917 г., съ една 20,000 италианска армия срѣщу една само наша дружина. Това бѣха Бдинци, подъ команда на храбрия капитанъ Митовъ, които стигнаха до ржкопашенъ двубой съ врага; които надминаха шипченската епопея, като си служеха нашите даже съ хвърляне голѣми камъни отъ височините и които оставаха повече отъ 1000 свои трупа изъ окопите, но неотстъпиха отъ позициите. Отъ цѣлата тая дружина останаха само 150—200 души живи. И рѣсенчани, за да засвидѣтелствуватъ своята благодарност къмъ поменатите храбърци, обсилаха ги съ подаръци парични и съ вѣщи, а г. капитанъ Митовъ провѣзгласиха за почетенъ гражданинъ и подариха му градско място. Сѫщо и гл. наша и германска квартири отличиха живите храбърци отъ Бдинската дружина.

Прѣзъ своето деветъ вѣковно робство Прѣспа наведнѣнъ е вдигала оръжието, за да поднови своя отпоръ срѣщу чуждата власт и прѣмакне натрапната опека. Това тя стори и при Илинденското възстание, като застана въ първите редове на разбунтувалото се население и съ тоя подвигъ свърза още повече своето настояще съ спомените за Самуила, неговата столица Ахилъ и българската патриаршия. Ще се помири ли съ днешното робско положение хубава и героическа Прѣспа? . . .

КАРТА НА ПРЪСПА

Г. Травицкѣ
Западните
Балкани 1919